129

инв (339

(НАЗВАНИЕ УЧРЕЖДЕНИЯ И ЕГО ПОДЧИНЕННОСТЬ)

(НАЗВАНИЕ СТРУКТУРНОЙ ЧАСТИ)

ОПИСЬ №

ИНДЕКС (№ ДЕЛА)

(ПО НОМЕНКЛАТУРЕ Д

ЕД. ХРАН №

ПО ОПИСИ

Колониалдык доордун мезгилиндеги кыргыздардын мадани…

Жазган: Ы. Абдрахманов

(ЗАГОЛОВОК ДЕЛА)

1945-ж.

(ДАТА-КОГДА НАЧАТО И ОКОНЧЕНО

НА ______ ЛИСТАХ

СРОК ХРАНЕНИЯ

ATRŠUVĒJS

СКОРОСШИВАТЕЛЬ

Инв. 336.

Мазмуну.

д. №1.

Колониалдык доордун мезгилин-деги кыргыздардын маданияты.

[1-116 бет].

Жыйнаган: М. Абдрахманов.

1945-жыл.

Мазмуну

№	Чыгарманын темасы	бети
1	Колонавлдык доордун мезгилиндеги кыргыздардын маданияты	1-116
2	Турдуу аңгемелер	1-21
3	Аштар	1-57

Фольклоры К. Хасана

инв ~~336.~~ №1

Колониальлыҡ дәүердән элекгиләрендәге көр-мәгенең гоздарҙын мәҙәниәттәре

1. Әркеҫ түрәнән ишеткән чыгарғандары.
   Бәзчә ҡасан башҡа шайтандар, исыгаттан.
2. Торғандан ишетелгән иҙиоттер.
3. Таштарҙан ишеткән чыгарған буюмдар.
4. Күлдән ишетелгән буюмдар.
5. Сатымалар сарыу.
6. Эшчелек иштәре.
7. Китмән-кеҫәк формалары хасаланы ишетмәләре.
8. Чит шайтандары.
9. Хатиндары.
10. Тағылык хаҡтары.
11. Табак ичкелере, чыгылаҡтары.
12. XIX-кылымдан бө-хөкүмәттарынан басыптан кирган ҡаҙаклаҡтар.

...языка, литературы и истории
Отдел рукописей
Инв. № 129
11 6 сент. 1981 г.

13. Кишинин аттары.
14. Колониалдык доордун убагындагы Кыргыздагы агартуу иштери.
15. Кыргызда биринчи жолу басмага чыгармаларын бастыргандар.
16. Чертүүчүлөр, алардын күүлөрүнүн аттары. Керней, сурнай, чоорчулар.
17. Темир комуз кагандар.
18. "Тар-заман", "Заман", "Акырзаман", "Зар-заман"
19. Калыгул, Арстанбек, Молдо Кылыч, Тоголок Молдо, Алдаш Молдо, Солтобай жана бир топ акындардын аттарын эле атоо.

Феодалдык жана

1

Колониалдык доордун мезгилиндеги кыргыздардын маданияты.

Кыргыздар байыртан көп кылымдардан бери көчмөндүү турмушта жашап, малбагуучулук жана аң уулоочулук менен тиричилик кылып келген, башкача айтканда мал менен турмуш өткөргөн. Кыргыздарда маданиятда ошо көчмөн турмушка негизделген жөнөкөй гана маданияты болгондугу көрүнөт. Кыргыздар бардык керек-жарактарды кол менен иштеп ажаттарын өтөгөн.

Эркектердин иштеп чыгаргандары.

Кыргыздардын боз үйлөрүнүн жалпы жыгачтын жана темирден болгон курал-шаймандарын эркектер иштеп чыгарган.

Боз үй: кыргыздардын үйлөрүн жыгачтан эркектер иштеген. мисалы: кереге, уук, каалга, босого, түндүк, такта, адал-

2 бууркан, чыны, соку, с

бакан, челек, чаначак, сүзгү, чөмүч, кашык,
чара, табак, аяк, чөйчөк, үкөк, бешикек,
жуурчак, туйгуч
найза, сойол, укуруж, тоокмок, казык, ма-
адырга, кылыч
лмы, бакан, шыргый, кашча сап, балта сап,
керки сап, сабоо, жанаяк, итрек, бешик, талкуу
атры, бешмик, куурок, тээши, ашатоо, ноо,
бара, калак, казан кап, ээр, үзөңгү, чалгыч.
ат бурчак,
Жогорку аттары аталган буюмдарды кыр-
гыздар жыгачтан жасап алып урунуп ажа-
таарын өтөшкөн, мындай буюмдарды жаса-
саган кишилерди чеберлер деп аташкан.
Чеберлерде бул буюмдарды сулуулап сыр-
дап иштеген, каалга, такта, үкөк ерүч
беттерин атчыктуу түрдүү гүлдөрдүн на-
кыштарын түшүргөн. Жыгач үйлөрдүн
түндүк, кереге, уктардын беттеринде ко-
былдап сулуулап сырдаган.
Чара, табак, аяктарды жасап чыгарган
чеберлерди Көрсөтчүлөр деп аташкан.
Ээрлерди чеберлер жыгачтардан чаап,
сынды, артыкы каштарына тесип капта-
Найзаны бышык жыгачтардан жасап, тыштарына ган.
шоот, та

...расшитар орон, жеелтен ичирти, сырдап, ичине курч тешор-
тундуктиҥ чаалгуч жыгачтардын жоондорунан
эки эжи учун кадап токтотуп, астыҥкы
тарабын козоп, жошо сынен сырдап, орто-
лоруна жыгачтан жалмак жонуп, шиш, ко-
лдап, 3 - торт катар кылып тундукко орно-
тулат, аны чаалгарак дейт. Тундуктиҥ кайкай-
лап коозодогондорудо болот. тундук.
уктарды жу шуру жонуп, билек жагын
жазырак кылып, ич жагын узунунан косулдап,
учтарын торт чарчылап учтап жошо-
сынен сырдалат, [illegible] жиптен боолор
тагылат. кереге. бир канат кереге, 6 канат болот.
Керегеда жыгачтардан сыптап ичине
карай шип, ичтерин узунунан косулдарын
тулштурчи, биринин устуно бирин бастыр-
тор сыгыштуу кылып, кок сынен какта-
лот. Керегелерди бук тон, жайы конуга
болот. Керегелер алты болок болуп,
алты канат, алтысы [illegible] басыштуу
чи дан алтыкат. Керегелерда жошо
сынен сырдалат. Керегенин кожтоосун жез

[illegible]

мененда кӧктӧлгӧн. Ӱт, шалка, тоонын тӧри-
жаалга, босого, тасҗыт[ла]рда кӧркӧмдӧлгӧн
жасалган, бейттӧрин ар тӱрлӱӱ сырлар
мянан сырдалган тонсо-ащык-мащыкта-
ры жаз, тастырдан болот.
Чӱдӱн эшиктӧрин тийдян ар тӱрлӱӱ бӧйктор
мянан жӱнӱӱ бойы, кийге чырсыат, ал чийди
китизмянан тышыттап, жээжтерин кы-
йын, жогору жагына согулган сызыма жыш-
тен боолорнгагын, тӱнӱӱктӧн ишии, босого-
го байланат.
Тактада тактап жыгачтан жаса-
лып, тӧрги бӱгӱ орнотуп бир жагы бейти
ар тӱрлӱӱ сырлар мянан ӱлдӧп сырдалып,
мыктар мянан кадалып тӧрго жӱк-
тӱн астына коюлат.
Адалбакында бутактуу жыгачтардан
котшолуп жасалып, аягын жерге коюп,
бажын уукка жолап байлап, чыкдан-
дын ичин коюлат, адалбакан биринчиден
ныкданданува жолосо, эжинчиден эт, кож-

ичи менен кӧктӧлгӧн

Чөк, чанач сыяктуу идиштерди илинет.
Колу жеткендер адалбакандыды жакшы
сырчаар менен сырдатып кумушу, калай
бастырып, бутактарын темир, жезден
орнотуп турган, адалбакандар 3-4 болгон.
Соку челек сыяктуу болуп, түнүк жыгачтар-
дан оюп жасалган, тегерегине шиши, кайышы
менен чырмап бекиткен. Сокуга эгиндер-
ди салып куйшап кастыктарын болгон.
Сокубилек жыгачтардан жогору жагын ка-
лың жазырак кылып, ортосун эки колбо-
то тургандай ичке кылып, төмөн жа-
гын жушуру кылып, учун томолок кы-
лып кочшоп жасаган, аны сокубилек
дейт. сокубилек. соку
Челекти тактай жыгачтан ичин кооп ка-
тарында тоо, тышынан жушуру тарт-
тырып ичтен, тышына жыгачтан кур-
чоолор коюп, тушунда жалпак такта
чычаг менен бекитип, тышы жошо мене-
нен болгон. Чанчакта ушу сыяктуу

жасалган. Челекменен чачактардын
ооздоруна жашкан шлэнген тэрини
сунара деген. Мал жатта турган кор-
нуда сунара деген.
Укурукда тиричэ келген жыгачтарда
комешой жасалын, учунан ортосуна жа-
кын котогорсо жиш баллып, жыгашка-
лардын моюндарына салып карсалган.
Жашкачтарда 5 – 6 дан укуруктар
болуп, бирооданысын карсында сутро
~~[illegible]~~ жашкоры аркан-
тулуп жуурган. карсалган.
менен Чамаланда карсалган
Бишкекда жыгачтан △ учу формада
ичи коудой шиштэгин, аны бишкек калынбыз бол-
кан.
Бирчакда жыгачтан эки капталча-
гарып, эки учына эки касы чыгарылып, мак уругу
кок, катасы менен кок топ,
оозго тожуган.
Читнеда жыгачтан жасалып, аны
араба ордуна колдонулган.

узун бирбашы ичкече эки жыгачтан кош-
шон, жалпак жыгачтар менен ашыган,
артына казык орнотуп, анга туура жыга-
гачтар менен ашыган орнотуп, анын оозго
аржан менен таңып, боо, чоп тасыган, анын
Чытнеде деген. Кыргыздар Чытнени революция-
га чейин колдонуп келген.
Бакан да жыгачтан узун кылып кошшош
жасалып, учун (чатыр) ача калган, анын менен түн-
дүк түрөп жогору көтөрүп, андан ууктарды
сайган, кайтадан түндүктү жерге алган бакан
шыргый, сууалганда челек терди илген.
Керки. Сайты башы. тр… жыгачтан жо- мырсын
уп жасап учуна темирден жасалган керкини ток-
тоткон.
Сабоону жоонугу ортон колдой, узундугу 1,5 метрдей
жыгачтарды жалпатып жонуп, анан менен

джун сабаган. Джыйка, учун терилерин катырып ал-
ган- таппакка сабаган.
Штрек узундугу ме жирдей джыгачты джалпакча
джонуп, тиш чыгарып, аны менен терини сурчп
иштеген

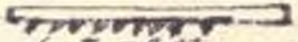

штрек

Джанасяк джыгачтан чана сыяхтуу оюп джа-
сап, бир джусуру учу кашакча джыгачта оюп, аны
менен тасмакы иштеген.
Талкуу узун джоон джыгачтын ортосун оюп,
сөөл сыяктуу джыгач менен ортосуна бодонун
терилерин
бүктөп салып, бир кишии терини кош менен
кармалап, бир соол менен басып иштешти.
Бешикти мындай джасаган: дого сыяктуу кы-
кылып джыгачты иштип копшоп, эки
догону, эки джусуру джыгачты аштап токто-
тотуп, алдына джалпак такта джыгач ко-
юп, ага джаш балдарды бөлөгөн, үстүнө
ничке узун джыгачка боо тагып бошураак

Чтри джыгаш-тарда басыпты тузажыр, ал соруну нің деген.

кашпылдагыч кылып кою, аның үстүнден тошок жасап-
кан.
Адырга, кашыч деп таарсыгууга калаңча жалпакча
кылып жасаган жыгачтан. [illegible]ырга
Тейшим торгу чарча таз сыяжтуу кылып жыгач-
тан жасалган жыгачты кир жууган.
Ашытоо деп узун жоон жыгачты үстү тарабын узун
кылып ойуп, эки башына казык орнотуп, жерге
орнотуп, малга туз салып берген.
Казан кап деп, жыгачтан жалпак кылып кап-
шып, ишти эки учун шак мынан бегиттип казан
сыяжтуу тегерек кылып, ага жука жалпак
жыгачтарды казандын аркасы сыяжтуу кылып
ишти, тегерек жоон жыгачка ашытаган, көч-
көнде казанды кап зау жапка ору салып жүктөгөн.
Жыгачтан ишти үзөңгүдө жасаган, үзөңгүнү
тоотекенин сүйт үзүнөндө жасап, ак сүт үзөндө
бастырып, көрчөгүлөгөн. (жез, күмүштү буурчак-
тай кылып бетине орнот-
кон).

ээрди ындыг жасаган: кадың, тал, арча сыяктыг ыгачтардан керки-биле чаап, эжи каптаалын эжи башка сугуулап кошкап, эжи кажын бөлөкчө жасап, көк-биле көктөп, жасалгаа ийирип, шактап, каштарын жаңа кырларын тескир-биле каптап, кыжыгы чаап, алдыңгы кажына чагарак койгон, ындыг ээрлерни ак каңкы, нанбажы ээр деген.

нанбажы. Ындыг ээрлер найзага, мөлчүкка тескээл боло алган.

Айыргылач деп жаш балдарның ээрлерин адылаар. Айыргылач жеңил, жука кылып жасаган. Ындыгда нак ээр сыяктыг кылып жасалап, бирок каштарын ганы башкача жаңдак болур.

айыргылач. Тээрбениң суу агаза турган оску бараанда ит-аскыда жыгачтан иштесип, ага иштерге тамак кылып берген.

Түңгүч деп, жалгак жыгачтан иштип, эжи үчүн бежигин, тегерик кылып жасаган казанды жерге койбустун оңзача койгон.

Будактыг ниичке жыгачтан казан талкан чалгаа жасаган,

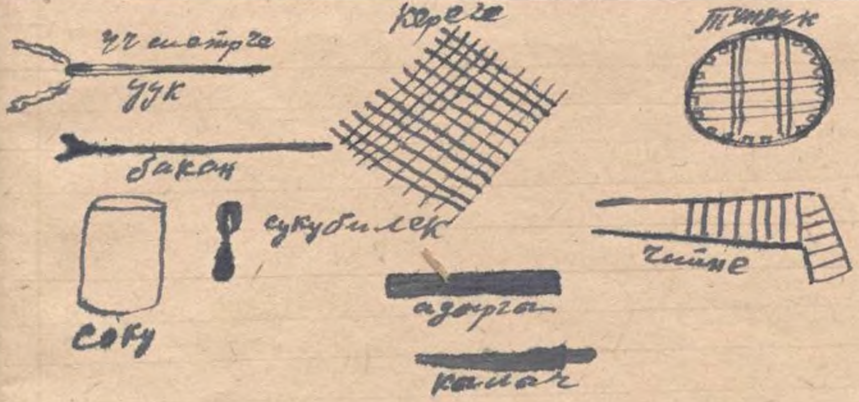
керега
уук
бакан
сукубилек
соку
адарга

саба
көөкөр
көнөк

ана чалгыч деген. //

⇒ чалгыч

<u>Териден болгон идиштер.</u>

Териден иштелген идиштер, жыгачтан болгон идиштен мурун колдонулган.

<u>Саба</u>: жылкынын, уйдун терилеринен чоң кылып кымыз ачытуу үчүн иштеп аны саба деп атаган. чийки терини

<u>Булкак</u>. Чанчак сыяктуу жасаган идишти булкак деп атап, ага айран куйган. ба лкак

<u>Көнөк</u>. Челек ордуна колдонгон идишти көнөк деген.
Табакка сыяктуу чабык жыгачтардан чана кап жасаган. к

<u>Көнөчөк</u>. Кичине кылып иштегенин көнөчөк деген.

<u>Көөкөр</u>. Бурчтар чыгарып, кочкор мүйүз дөн чоң, кичине кылып, беттерине кобул чийүүлор чыгарып, калайдан, күмүштөн корчолор коюп

Тери идиштерди кыл менен тиккен. көөкөр

түйүнгө бышып алып кап казан кап кылганда, коңжон жасашканда соттон [illegible] кап

иштелген. Бул идиштерди жакшылап ыштап тазарткан.

Чанач. Эчкинин терисинен ылдыйын кандасырын суюк тамактар жана суу куюуга даярдаган. Кымыз, бассайыл, алоо, жарма, жугон, чыдыр-. Бул идиштерди зайыптар ыштап иште-гон. Чанач ээрден көөкөргө суюк тамактар куюп жанга байланып жүргөн.

Кум. Төөнүн терисинен жасап арак куюп токтотуу үчүн иштелген.

Темирден иштелген буюмдар.

Кыргыздар темирден жакшы гана пайдаланган. Темирди кыргыздар өздөрү иштеп алышпаган, Кашкар, Турпан, Анжиян сыяктуу шаарлардан соода кылып келген соодагерлерден сатып алып, өздөрүнүн усталары кайра бир курал-шаймандарды жасаган. Мисалы: (отбалта,) балта, керки, чот, бычак, кескик, (кычкач, кол качак,) орок, чүкү, шибеге, шуушан, (канарак,) өзгүк, тогоолук, үзөңгү, чак, балка, ээр(?) ..., кычкач, ат така, туяга, тешү, бурскан, кеззен (кайдасы жок казан), бычкы(?), ..., чапты, устара,

кайталап өрүү иштери кыргыздарда тоң орду алган, өрүү үчүн өргү ... өрү ... кийгизген.

Булардан өргөнү ... өрмөгүн ... деген. Үзөңү болгон ... чыккан. ... кыштай, көкөгө ...

Барскан балка формасында чоң кайы (темирден) жасалган буюмду аттат, аны элен усталар чоң темирлерди уруп соккон.
Чыуушаң деп, катчы сыяктуу кыйы чоң кылыч жасалып койдун жүнүн кырккан.
Үшкү деп, ишбегенин эң чоңун аттылат, аны кезеег ордуна колдонгон

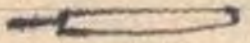
үшкү.

Оттук таш деп, курч темирден жасап булгаарыдан суйка жасап, темирди суйкага бекитип белиндеги курга, кисеге байланган.
Оттук таш деген курч кызгылт ташка, жерден алган дылайга, темирди, ташка чакканда от чыккан, от кууга тез туташып жармашкан.
Кыргыздар мылтыктын дарысына оттуксундай берип атжан: пактадан узун кылап өрчи, мылтыктын кулагына байлап коюп, ды качан атарда, оттук чагып от[-]да атчан
[-]фсавдан XVIII-[...] колдонгон көрүнөт.

жезден усталар жеңил казан жасаган, аны
берип айткан. Байланып жүргөн тамакада, аны жаан казан,
катдасында деген.
Кыргыздар Шородон дарыны мылтыкка өздөрү
иштеп алган. Коргошундан октуда калыпка
өздөрү куюп алган.
Миттиден, тескерден эң калың жана учтуу кылыч
саптап тегиреги, жаргычактардан таштарын
чеккен.

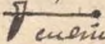

Тескерден ортосун калыңраак, эки жагын тең мизүүч
кылыч, бычаксымак жасаган, аны менен кийиз
кескен, аны кыңарак деген.

Курчтан усталар устарада жасаган.
Айбалтаден, жеңил че балта кылыш, урушка
киргенде колдонгон.
Кыргыз аялдары кайчыны билбестен бардык бычуу,
кесүүлөрдү бычак менен иштеген.
XVIII – XIX – кылымдарда, жокон жаңыга убагында кыр-
гыздарга биртоп буюмдар кирген, мисалы:
мылтык, кылыч, бычак, жез чара, табак, жез чай-
доос, чоюнкуюнган, сарапак, шата, башайы, шайы,
килем, көлөкөт, челекте, куроско, шуру, берешет,
шилде, кумшун, калай ж.б.

15 үзөңгү, (чыны) казан, чайдоос, кумгандын соосу, шише, тарак,
... ээрдин каштарын каптоо, найза- дагарлардан алга-
нын учу, капкан, кыңырак, чыракдан, шиш, кишен.
темир кармагандарды Усталар деп атала-
ган. мылтык, кылыч соккон усталарда ба-
ло калган, андай усталарды кандык усталар
деген. Сөйкө, шакек, билерик, топучуларды кү-
мүштөн калай, жездон жасаган усталарды
зергер усталар деген, зергер усталар темирге
күмүш чаап иштеген. мисалы: жү-
гөн, үзөңгү, куюшкан, басмайыл, кемерге
күмүш чапкан. Кандык усталар темирден
соот, чокуй, туулга, чарайна, белдемчи
деп уруш жабдыктарында жасаган.

Жаа. кыргыздар мылтыкты колдонбостон
илгери жаа атышкан, жаанын текенин мүйүзүнөн
жасоону жасаган, тоонун терисименен каптаган
таспа кайыштан өрүп тактоткон, огун
камыштан жасаган учуна темирден тил
орноткон, ошонусунен Кийик атышкан, уруш-
када колдонгон. Жаанын Палак деп да атаган.
Таштан жаргылчак, ондук таш, тегирмендин XVIII-
кылымда колдонгон көрүнөт.

Жүндөн иштелген буюмдар:

Кыргыздар үйлөрүн жүндөн баскан кийиздер менен жапкан. Аркан, жиптерда жүндөн иштелип, булардын бардыгын аялдар иштеген.

Жип ийрүү: жүндөн ийик менен жиптерди ийрилет, аны аялдар кол ийиктер менен ийирген. Ийирилген жиптен согуп кап, чепкен, чий үчүн боо-чуулорын согулат, ат жабуу, куржун, баштык. Ак, кара жүндөн аралаштырып жол-жол сазана калып согулат. Эшикти ар түрдүү боекко ар башка боёп ойсо-читсе лер, саймалар түрүн түшүрүп согулган.

Жертүү:

Кыргыздар Сырды жерден табылган жошо деген нерседен колдонгон жана ар түрдүү сырларды соодагерлерден сатып алышкан.

Жүн, жип боёгон боёктордо кара топурактуу жерден чыккан таш бырчан кургатып боёк кылат, бул таш бырк урат кочкул түстүү болот. Сары жыгачтан, ышкын тушатонга

боёк жасалат.
„Сесметей" дин жосмогунда мындай деп ай-
тылган:
„Боё казган кез кижененен,
Толбай отжом каласың"
Түрлүг боёктарды соодагерлерден сатып алып
урунган. Толарда чажылгаш деген курут сыяк-
тыг нерсени боёого аралаштырып кайнат-
канда, боёо эң мыкты болур, үчүн кеп-
чейти. Сары жаргак шамдарда эң мыкты иштеген.
Шырдак (ободо) жука киштизди ар түрдүг
боекко боёп, ар түрлүг оюп, шырдаг иш-
теген аны жерге салган, аны шырдак деп
айтылган.
Чет чырмоо. жунду ар түрлүг боёолорлене-
нен боёп, кичге сайсма түрлөрүн салып
чырмап, жунду орой иштейти.
Кижилерди керегенин тывшынан калатты.
Чогданды аш, тасмакка калап коёт.
Життен согуп чекен кийилет.

тердик, токум, кемиктай, байпак, ала кийиз бардыгыда жүндөн жасалган.

Териден иштелген буюмдар:

Териденда ар түрдүү буюмдар иштелет.

Тон: терини жарма менен айран, кымыз тогуп ашаткасын кандырып ит ка-лат, бор менен агартып тон, шым, колдолоң жасаган.

Ичик: саңсаң менен көрпөдөн колдолоң, ичик жасап материалдар менен тыштаган.

Тебетей: көрпөдөн тебетей жасалган, материал менен тыштап киген.

Бөрү, түлкү, кашкулак, суур, суусар, ма-уал, ташпак, чөө, илбирс, чилөөсүн сыяк-туу аң терилеринен да ичик, тебетей жаса-сап киген.

Териден жасалган. Абайы үртүк (ат жабуу) кымбат баалуусу териледен сайып, чача-лап, аттын кулагына чейин чүм-бөттөлгөн.

Сайма, оюу, чийүүлөр.

Кыргыздан кийим, кыз, зайыптары саймалар саюу, оюу, чийүү иштерине келгенде кыйла алга барган. Материалдын бетин бор, ак булактакча нерсе чийип, анан үстүнө жипти сайып кол менен ай, кездир сайган.

Кийиз басуу: Жуулуп, сабалып ылгалган жүндү ак чийдин бетине тегиздеп жайып тошоп, үстүнө кайнак сууну сээп, чийди жуушурулап түрүп, тышынан жиптер менен чырмап байлап, бир топ аял, эркектер чөкө түшүп ожурушуп, өөдө кол менен көтөрүп, кайта жерге таштап ура берет. Чийдин эки чыгырык орнотуп, араба сыяктуу кылып ат, өгүздөрү менен ары-бери сүйрөтүүдө басат. Сууну 2-3 рет себилет. Эскирип бошоңдогон кийиздерди да кайта суу сээп басып бышырып алынат. Кийизди аялдар гана билип иштей алат.

20

Таарсогуу: Өрүнүн даяр болган жиптер-ни, туз жерге арасын узун кылып эжи беттик казык кагып, жиптерни курчап тизилет. Бир жерине ниче бир жыгачты туура кы-

лап өт-корчуп коюуп, аны күтоо дейти. ↑ кылчо

Адырга, кылычтар-сиянен эжи кылдотурган согулат. Таарсоккон ачи үстүнде үч жыгачтан кылдыкылайт. 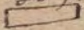

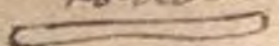

сыяктуу. жыгач.

Кушундарды баштарына ноктону жуунгон эжин, жыгачтан тээж өткорчи желеге байлап, 2 саатта бир саалат.
Үйлар жайында бир күнде үч, аа эжи жолусаалат. Кот, эчки бир күнде эжи саалат. Үй сиянен котту аалыдар, бээни аалгарда, эрзектерде саатти.
Үйду сиргунан желеге байлаатти. Кот сиянен эчки-ни кагонгон тизген бурчак жипке сионунан байлайти.

Тооңу чогорчу, аржансиянен буттаарчы силйан байланат.

ышкын түңко баркат сыяктыг кылып бөлүгөн
тоотекениң терилерине, ар түрлүг түстүг
жибектер менен эң коркасы чүлдер менен сай-
маларды сайган, бул шымдарының баасы бырат
болгон, багала(ко)рына максамал (кытат баркыты)
мен кыйыган. Кыз, келиндерниң терлик, токуса,
тесииноорлорунда баркытка сайылган.
шырдак, колдылыгуурда сайымаланган. Жуурган,
тоошактарның четтеринде сайымаланган.
Ак калпактарның жээжтеринде назик сайма-
ларымнан сайымаланган. Соот, чонкут, туулга,
саадактарның ар жерлерине саймалар сайган.
Кисе. Шаарлардан иштепкен келген конка-
тоң жана булгаарыдан илгич кылып, сол
тарабына дөрт чарчы, же жарты табак
сыяктыг формада кылып, башкача айтжан-
да азыркы парфельдер (д) шекилдиг болгон, ол кисени
сакалдыг кижилерге кадага курчанып ичине оттук таш,
жанына матада бунтыдарды сайган. Киселерниң
беттерине шуру жана таштар кагып, кымчы
мен көргөгөлөп, беттерин накылыштап

Эдачактың кырлагаа, кызыгааны

иштеген. мындай кишилер 3-4 аттын баасына
турган.
Көйнөк, ыштан, жууркан, төшөк, пахта,
жип, жибек, күмүш, калай, коргошун, жез,
шуру, бермет, темир, мата, чепкен, килем,
баштайы, шайы, иштелген кымбат баалуу
тондор мисалы: кымкап, дейилде, манат, мак-
мал, манат, дүрдүн, торгун, жубар, буулум,
казан, чайдоос, кумган сыяктуу буюмдарды
жана мылтык, кылыч, бычак, эгөө, күзгү, көн, булгаары,
сыяктуу буюмдарды шаардан келген соодагер-
лерден сатып алышкан. Жасалгасын да сатып
алышкан. шуру менен берметтен шокуло, ала → тасмак, бой мончоктор иштешкен.
Жер жемиш, чайларда шаарлардан келген.
Кыргыздардан жууркан, төшөктөрү эң кеңири болуу,
жүндөрү калың салынган.
Кыргыздар өздөрү иштеген кайыштан өтүк, чокойлор
иштеген. кокшаалы, булгаарыдан өтүктү
өтүкчүлөр тиккен.

23. [illegible]

Кыргыздарда эгинчилик иштери.

Кыргыздарда эгинчилик иштери эң көн арзыта болуп, жерди бир өгүз, же ат менен бурсун менен айдап, эгинди сепкенде маласын байлаган чычырканак менен тарткылаган. Бир бүт түкүсү сепкен кишилер көп айдалган болуп эсептелген, тебетей, калпактарга өлчөп гана сепкен. Бир топ кишилердин эгиндерин бир жатакта калган кишиге табышып кылып, орооғо кошуп жайлоого көчүп кеткен, ороо бак-кан кишини ороо башы деген.

Эгинди таш жаргылчакка тартып ичкен. XVII-кылымда кыргыздар калмактардан качып ысарга барганда гана тегирменди көрүп үйрөнгөн. Жаргылчактар азырда бар.

Кыргыздар эгинди сокуга салып кылкандарын айырган. Эгиндерин өздөрү жасаган орок менен орган, чоңтуда орган.

Бурсун менен XIX-кылымдын акырына чейин эгин айдап келген. XX-кылымдын башта-

Эгин баккандан кыстаргандагы жаа менен эгинчи байбурунун шайкандоо жыйгон. Эгинди күрөк менен жейге сапырган.

[illegible]

ры чеңде гана Сокону кора баштаган. Мен 1888 -
жылы жети - айда туулгамын, 7 жашта
убагымда анык көргөмүн: 6-8 өгүз кошкон соко
менен жер айдап жүргөндө эркек, ургаачылар
бүт болуп сокону тартышкан ээрчип жүрөрдө.
Абышка, кемпирлердин айтуулары на карагандa
XIX - кылымдын ортосуна чейин көргөздөр эгинди
сокуга тайдап ичишкен экен. Жерлер ыксыз
Сексиз болгондуктан кылпактап айдаган
эгиндери оңколоп чыгачуу экен.
Кайсы бир катуу жут болгон учурларда, кыр-
гыздардын ичтеринен смакаачылар (кийим
жегендерда чыккан). Абышка, кемпирлер
„балан убакта смакаачылар болуп, аны көчү
лүк кармап жок кылгандыктарын жер жер-
лерде айтышат. Нарындын батыш жагы
Ак-Талаа районунда Смакаачы деген жер
бар. Таалкини сатып алып, чекендемин ичине кошуп
Электин аялдар кылдан согуп алышкан.
Калбыр, калың териден тешип калбыр жасаган.

шилман тайрылган

→ шаласак, ошо сымон бол-
ой ор шыгы о бол.

Кыргыздардын кийим-кечек формалары. (Эркектердики)

Кыргыздардын кийимдерин аялдар жасаган.

Тебетей. Көрпөдөн, жылкыдан, суусардан, чилөө-сүндөн тегерек кесилген катырма жайма кылып, ты-шкы материалдар менен тыштаган. Тумак-тарда иштеген.

Калпак. Кыргыздар кийизден калпак баста-рып катырма калпактын, кырлары сайма-лап, ичтетип кийген. Тебетей менен калпак-тарга төбөлөрүнө чачылар, чоктор тагылган.

Топу. Топулар кийүү XIX-кылымында гана башта-лат. Ак тоонун жүнүнөн согулган чепкенди касиеттүү сүт чепкен деп аташкан. Кий-ген.

Чепкен. Чепкендер тоонун жүнүнөн иштин согул-ган таардан болуп, ичтери мата менен ич-телген. Чаардан токулуп келген нерселерден да чепкендер кийилген. Чепкендер эң кең болгон.

Чапан. Чепкенден кыска жана тарырак бо-луп жасалган ачык жакалуусун чапан деген.

четкен менен чапандарга жүндүн калың салган.
Нымча. Чапандан көп кыска жана та-
рырак кийимди нымча деген, буга да жүндү
жука салган. Бул кийимдерде топчу, бүчү-
лөрү болгон. Нымча чапандарды кабык жасап, жакасын
Көйнөк. Көйнөктөрдө ачык абдан кең жана
узун болгон, дамбалдарда кең болгон.
Шым. Кыргыздар Шымды тоо текенин
терисин ачаткандар менен ий кылып,
ышкын түскө боёп, багалагына баркыттар
кыйып, түрдүү түстөгү ошибек менен сайган,
ычкырларында пактадан болгон жиптен
чалып, үчүн чачылап кооздогон. Шымдарда
абдан кең болуп, сыйынды жаргак Шымдар-
ды кандагай деп, баасы бир атка токтогон.
Тон. Койдун жана эчкинин терилеринен
[ширектен] [бетине] ашатып тигилип, бир сыйтан ашпак кы-
лып, жакасына, жээктерине карышыптай
кара көрпө кыйтап, кең жасаган.
Ичик. Көрпө, бөрү, түлкү, илбирс, чылоо-

Эки кабатын калың кылып сүк-
төп тигилип, жабырөөнчө
деген.

айран, жаргагына бетине тогуп бирден [illegible]
жасатыркан;

чн, касыкулак, чоо, саадак. Ушундай ку-
дардан терилеринен тышкары баалуу ма-
териалдар менен талкыштан кең кылып
жасаган. Чык, чекен, камчаларга бычылартагыны байлаган,

Кур. Шаардан иштетилип чыгарылган
материядан тугасы жетишиз чукого кур-
лар курчанат, сол тарабына бычак
тагынган.

Кесиер. Колу жеткендер сулп кумушта-
тан айчыктатып жасатып кесер
курчанган.

Кисе. Булгаардан жасап, бетине ку-
муштар жаап, шуру, таштар кой-
дурган кишилер курчанган. Өтүк, саадак,
бычактары жандарында болгон.

Экерешч: Колу жетпегендер калай, жез
чаптырып алган.

Өтүк. Өтүктү шаарлардан келген көк-
шаалы катып жана булгаардан со-
тиктирип, тик така койдуруп сыр-

өтікшілерге ұлттарткан, мұндай өтіктерді
[illegible] өтік деп аталған.

Байпак. Байпактарды киізден тіккен.
Қырғыздардың барлық киімдері кеңжаға
қалың болғандықтан суық өтпейтін.

Кеседентай. Көшпелі мал баққандардағы
[illegible] сиек туу калыы
кеседентай тіккен.

Киізден де өтік жасап киген.

Ургаачылардың киімдері.

Элечек. Қырғыздың аалдары, шаарлардан
иштелип чагырылган ак жүстүү мате-
риядан баштарына бир кабат орап, тоба-
сын бир жагына бүгүп койгон аны элечек деген.
Элечекке путаштырып, артына чубал-
жылып түштүргөн ак материяны салак
десе деген.

Кепшакыя. Элечектин алдына тобосу
ачык тогу сыяктуу калын кийип,

аны көп тагынат деген.

Чач мончок. Кыргыз аялдарында чач-
тарын өстүргөн, аялдар чачтарын арт-
жагына карай өрүп, чачка бастырып
боотагын, учуна чоңдугу алакандай те-
герек металдар койгон, аны чач мончок
деген.

Чачкап. Өзбектер жибектен жип-
жоон кылып өрүп, ар жерлерин түйүнчүктөр
коюп, түйүнүнүн сырттарын алтын, күмүш
жалатып, жезден бастырган, ар жерлерине
келмелер ороолгон, эң учуна сабиз сыяктуу
тополок жыгач коюп, сырттын жибек,
же жип, келе менен ороогон, аны чачкап
деп салак ойсмо өрүүнө арттарына
тагынган. Чачкаптарды аш, той,
айттарда, айылдарга айылчылап барар-
да тагынган.

Сойко. Чоң сабиз сыяктуу калып жасо-
нуп, же боордон жууруп катырып сыр-
тын жука калбыр менен каптап, бетта-

рына шуру, береметтер бастырып, күмүштөн
чынжырлар жасап, учун чолпон канат калып,
көкүрөгүнө салып коюшат.
Иймек. Күмүштөн иймекке чоң шурулардан,
же мончоктор өткөрүп кулакка тагынган.
Билерик, шакек. Күмүш, калай, жезден би-
лерик, шакектерди колдоруна, билектерине
салган.
Аялдардын тышкы тондорун чапан деген, бул
чапан материалдан жасалып кебез салып ка-
бып шырылган. Чапанга күмүштөн топчу-
лар тагылган, кең-мол болгон.
чочук, кыска, дейилда тондор аялдар азесиге кийишкен.
Аялдарынын көйнөктөрү абдан кең болуп, өңүрлөрү
саймаланган. Этиктердин тышкы кебелөрүнө күнүз каптаган.
Белдемчи. Аялдар териден белдемчи байланган.
Белдемчилер азыркыча юфка сыяктуу.
Баркыт, манат сыяктуу материяга сайма-
лар сайып, жээктерин күнүз менен кыйыган.
Аялдардын өтүктөрүн кожмалынын көк, кызылда-

рычан курасталган коозден этилген; такасына
жоозон наак койгон, мындый ойуктарду кош
ойгон ойук деген.
Ачылдар белдерине баалуу материядан кур
курчанган. Жаш келиндер белдеги байланган
шакуле, шуру, берметтерден торлоп
тизип, баалуу материяга бастырып,
формасын чанач сыяк-жуу кылып жаңы
берилген кыздар жана жаш келиндер баш-
тарына салган. Муну шакуле деген.

Кыздардын кийимдери.

Кыргыздардын кийимдери аял-
дардыкы сыяк-жуу эле болуп, бир азгана
айырмалары болгон.
Тебетей. Кыргыздын кыздары кундуздан
же кориодон тебетей кийип, тыштарын
баалуу материалдар менен тыштап,
чачыларына шуру, берметтер таккан.
Чач өрүү. Кыргыздын кыздары чачтарын
эки жаактарына келтирип бешиктен
өрүп, шуру, берметтерди да катарлаштырган.
Арты жагынада бир канча өргөн.

ээк алдыларына шуру, берметтерди чарчы-
калып торсыяктуу жизии салынган, аны
ала тасмак деген.

Аркалык. баалуу материяга шуруу, бер-
мет жана жыбын сыяктуу кумуш,
калайларды бастырып дала арт жакта-
рына (келиндер) тагынган, аны аркалык деген.

Иймек. Кыргыз кыздары кулактарына ий-
мектер, колдоруна билерик, шакектер,
көп топчулар тагынган.
Кыздардын кийимдери аялдардыкындай эле
болгон.

Аялдардын ээр жана токумдары.

Кыргыз аялдарынын ээрлери, өзбектор ичи-
тен чыгарган кумуштап ээрлер болгон.
Үзөңгү, жүгөн, куюшкан, басмайыл, ко-
молдуруктун темирлерине кумуш чаптал-
ган. Тердиктери баалуу материяга сайма-
лап, темирлорунда саймаланган.
Көрпөчө. материядан болгон жуурканда

ээрлердин четине бастырма менен бас-
тыра тарткан.
XIX - кылымдын аягында ээр-токум фор-
малары бүтүндөй өзгөрүлүп, кара булгаа-
рыга кыскачтуу жылдыздатып чаап
бастырып жана ахак жасалгалар коюла
турган болгон.
Эскертүү: Эркектерде кушбашы ээрлерди
колдоно билишкен, кыскы чабуу турууда
өзгөргөн. Эркектер айрыкча көрмөчө жа-
сатып салынган. Көчмөнчөлөрдүн, то-
кумдар кийизден болгон.
кыздар, жаш келиндер беттарын уша, эмиктар жасалган.

Кыргыздардын үй шаймандары.

Кыргыздардын үйлөрү белгилүү жыгач-
тардын курулуму, кийиздер менен жа-
былган үйүк, туурдуктардын арбир
жерлерине жүндөн согуп боёгон боолор
менен тутамаштары байланган.
Кыргыздын үйлөрү кенитүү көзгө кө-

рунгө эң көркөм болгон. Чийлердү ашмак кийиздер
менен жапкан, кайсы бир колу жеткен кишилер
тышынан манат, ак маталар мененда жабыл-
кан. Уuktардын үстүлөрүнөн өрдүлүтө жабыл-
кан эки бөлөк жапканын үзүк деп айтылган,
үзүктүн этеги керегенин башына жакын болгон.
Үзүктүн төмөн жагынан керегелерди айлан-
дырып, чийлердин тышынан жасалган кийиздерди
туурдуктар деген. Үзүк, туурдуктардын
четтерин бөөлгөн көркөм жиптер менен
кыюулган. Үзүк, туурдуктардын үстүлөрүн
оюлган читтелген кызыл, көк кийиз оюулар бас-
тырылган. Үзүктөрдүн туурдукка кошулган
жерлерин чачыланган чалган кызыл-тазыл
чачыларды таккан, аны төгөгө деген.
Үзүктөрдүн уук боюнча болгон четтеринде
чачылап, аны кылдырооч деген.
Үзүк, туурдуктарга таккан боолорду боо
деген. Туурдуктарды курчап бастырып
байлаган жиптерди курчоо деген. Керегенин

чөргөлөрдү какшыган как таалган.
Уuktардын боолору жип жиптерден басуу,
керегенин баштарына байланган.

жогорку баштарын токтотуп тартып
байлоочу жиптерди кереге чалгыч деген,
Кереге чалгычтар жиптен согулуп, боёл-
гон. Түндө түндүктөрүн капталап коё тур-
ган кийизди, түндүк жабуу деген. Түндүк
жабуунун төрт тарабына жиптен бекем
боолор тагылып, боолор менен тартып,
жылдырган, жатарда түндүктү чүмкөй
тартып, эртең менен кайра артына
тарткан. Түндүктүн ичи жагынан эки
боону жиптен тагып, аны желбоо деген,
шамал болгондо үйдүн торчуно казык кагып,
желбоолорду байлаган.
Туурдуктардын башы жагына жабык башы
деп туруучу боёктор менен боёлгон түрдүү
түстөгү кийиздерди кесип оюп курап ти-
гип, керегенин баштарына жакын кылып,
үйдүн ичтерин карата, үзүк менен уук-
тардын орталоруна тегерете тартылган,
аны жабык башы деген. Колу жеткен киши-

лер баркан, сканаттарга жибек менен сайган
ж.э. жиптерине кундуз кыйыган. Үзүк менен
туурдуктардын боолору түрдүү түстөгү
жиптерден жазы кылып согулган, боолор-
ду тереме боолор деген. Түрдүү түстөгү
жиптерден жазылыгын эки карыштай
кылып согулган эң узунун тегирич деген,
тегирич жабыкбаштардын тосмонжа-
гынан керегени айландара ич. жагынан тар-
тылган. Колу жеткен кишилер тегирич,
терине боолорду түрдүү түстөгү жибек-
тен согуп тактырган. Колу жеткендер чий-
леринде жибектер менен чырматкан.
Чакдандын баштарында саймалар кийгу-
руп, кундуз кыйыткан, чачылар тагылган.
Аяккап. Түрдүү түстөгү болгон
кийиздерден оюп кесип курап, керегеге
чыгдандын тосмон жагына илип коюп,
аяк, кашыктар сала турган буюмду

аяжкан деген, шунуда чачылган, сайсна-
ланган.

Кыргыз үйлөрүнүн эшиктеринде кооздолуп сырдалган каалгалар болгон.

Кыргыз үйлөрүнүн ичине кийиздерден калың толтура салынып, дал ортосу түндүктүн түшү ачык калып, а га тескери тикеганы салып казанасын, от жаккан.

Жерге салынган кийиздердин үстүнө килем, ойгон шырдактар салып, алардын үстүлөрүнө колдолоу аюу талпактар салган.

Үйдүн төрүнө сырдалган кооз жыгач тактайлар орнотуп, үстүнө кийиздер төшөп, анын үстүнөн килемдер жаап, анын үстүнө кыдырата сандыктар жайып, сандыктардын үстүлөрүнө баалуу баштык, шайы жууркандарды жана пахта куржундарды толтура жыйган.

Эскертүү: кыргыздар сандыктар, үкөктөрдү XIX-кылымынын башында гана колдоно баштаган, андан илгери чоң куржундарды колдон-

гон, ал куржундарга китеп жана башка буюм-
дарын толтура салып жүккө жеткен, андай
куржундарды бокчо деген. Аялдардын эрлерде жүктүн
Кыргыздар мурун жаздыкты билбей, XIX - кы-
лымдын 60-70 - жылдарында гана колдоно баш-
таган.

Кыргыз үйлөрүнүн сол жака жүккө катар бир ко-
шого тартылып, ал таранжа [illegible] буюм-
дары коюлган. Кошогонун тосмо жагына улай
кыдырата ала бакандар коюлуп, эт, баштак
тар шынетда, тышынан чыкдан (ашкана)
тартылып, анын ичине аяк, табак, ун, талкан
дар коюлган. Чыкдан менен кошогонун ортосуна
чөк коюлуп, ага нан, чай, май ж.б. ларса-
лынган. Чыкдандын тосмо жагына чапчак ко-
юлуп, ага айран, жарма куюлат.
Чыкдандын түндүгүндө казан, челектер турат.
Чыкдандын жогорку оозуна катар кичине такта
орнотулуп, үстүнө саба орнотулат.
Чыктандын тосмо жагына удаласы кереге-

↑ эң алдына жыйган, үзүк, курак-
кан көрпөсүн [illegible]

нин башына аяк кап илинип ага аяк, кашык-
тар салынган, жанына тутукуч илинип турат.
Кыргыз үйүнүн эшиктин оң тарабы жагын
оң капшыты, же ээр жак деп айтылып,
калганын катарына ээр, токумдар коюлган,
керегеге мылтык, кылыч, айбалта, камчылар
илинген. Чакдандын жогору жагына жабакка стайык → чидер, килемдер
Кыргыздын жоокерчилик убагында XIX-кылымдын
ичинде найзаны түйүн орто жерине жалап, үзүктүн
атайын тешип, найзанын учун чагырып койгон,
ал кездерде кыргыздар тушуктук дегенди билбеген.
Кыргыздардын жууркан, тошок, ала кийиз, колдолондору эң
калың жана чоң эң көп болгон.
Кыргыздардын үйлөрүнөн эшиктен ок чыгараш жерде
масы орноштуруп, аттарда байлаган. Ма-
мында копшоп сулуулап, мунчактан жа-
салган, колу жетишкендер жезден масы жа-
саткан.
Шашмал болгондо, кыргыз үйлөрүн асма чачтар
менен ар жеринен түрөгөн, ошондун торчына казык.

→ үзүк, жастөркондорушчан гөн.

3-4 чейзиң болгон кижилерде болгон.

кагып коюшы, желбоолорду казыкка бек байлап, боону бир жыгач мынан толгоп бекиткен. Жанка таштар салып, арканмен^ен эшикке да байлап алы салкын оор деген. Ачып кеткен кээ бир байлар жасыйдан салкын оорда салган эжен.

Кыргаздардын жатуулары. Төрдө кийизди бүктып жайып, баштарына да кийиздерден бүктеп коюп, анын үстүнө жуурган бүктеп коюп, алдына көлдөлөң, анын үстүнө түтүрөктөн калың төшек жайып, эң үстүнө чоң-калың түгүрөк жууркан жайып, эри, катыны кичине баласы кирип жаткан, кышкыдын (күчү) үстүлөрүнө эжинчи жууркан, же чапан, чекмен, ичиктери жана көлдөлөң жасынган. Эркек эшиктен караганда оң жагына, катын чыкдан жагына жаткан. Уул менен келин оң капшытка көшөгө тартып жаткан, уул кереге таранка, келин от таранжа жаткан, бешик катын жагына (а) коюлган.

Коноктор төр жакка үй ээси оң капш(ытка) жаткан. Чыкдандан жогору жагына көшөгө

Кыргыздар матадан чоң чатырда колданып, ага кöбÿнчö ууп, келинни жсатқан. чатыр киизден болуп, кичине болсо, аны алачык деген.

Жсолмушчйден бир айка элеартын кете турган жсаңыл чйлар жайтын, жсайлакачылар, аңчылар урунган.

тартышып, ал жакка кыздар жаткан.

Эскертүү: Кыргыздарда мата материал-дан жасалынган жууркан-төшөктөрүн бүт бойдон шейшеп көктөп, кирдетпей жууп турган. Жалгыз эле жуздоолуу уюбалган кездейда, жуздоосун сатып шейшеп кадаткан. Чыракданга малдын майынан куюп, чактадан

Бийик орун отбурин кыйгызган. Чыракданды жерге сайган.

Кыргыздардын тазалык жактары.

Самын бышыруу: Жерге чаккан алабата деген бир түрдүү өсүмдүктүн орун алып, кургатып тал-катнатып, (кан сасыктуу кийим салдаган) андан эчки мүйүзүнүн майынан ара-лаштырып маштан алып самын кылып, кирлерин жууган.

Кир жуу: Кыргыздар көйнөк, ыштан, элечек, жоолук, шейшептерин кирдеткенден тез жууп турган, өздөрүндө сууга бөтөлөрүн жууп турган, чаймак, суу жоолук, дасторкондорун да кирдебестен жуушуп турган.

Аялдар, кыздар баштарын тарап-жууп турган, көрпөчөктар, эркектерин чачтарак тез алынып турчу органы.

Кыргыздардын тамак-аштары.

Жарма. Арпа, буудайдын талкандарын сууга чалып кайнатып, биразынча чалап, суугандан кийин туз таттып чайчакка куюп ачытып, аяктарга куюп жутушкан, ток болуу үчүн ачыган жармага, дага талкан чалып да ичкен. Мындай жарманы ачкыл, же максым жарма деген. Талкан чалынып кайнаган ысык жармага сүт, май куюп, туз таттыгын ысыкда ичкен.

Көчө. Арпадан, же буудайдан чала куурул түйкөп, кебегин бөлүп, ысык сууга кайнатып, эт, май кошуп, туз таттыктанда ичкен, көчөго сүт кошуп ачытып да ичкен.

Бозо. Арпа, буудай, тарыу, күрүч, жүгөрүнү үн тарттырып, өздөрчөнөн бүкчүлөп үйүп өнүрүп ачытып бозо кайнатып, аржаңкы матага сүзүп ичкен.

Айран. Уй, койдун сүтүн башырып үйүтүп айран ичкен. Сүзмөнү да жууртты сарысуудан данатырып, туздап кышка сактап,

43 кышында ысак сууга эзип ичкен, жармагада кошкон,
Эжигей. Уй, койдун сүттөрүнөн кайнатып, чала уютуп, дагы шакылдата кайнатып эжигей, бышытак кылган.
Курут. сүттүн жууурат (нак сүттөн уюткан) аны дагы уюгандан кийин абдан кайнатып, ичке жайып кактырып курут кылган. Курут жайган чийди середен, дал эшиктин тышына төрт кишибою казык орнотуп, үстүн карма-терме жыгачтар менен байлап, чийди анын үстүнө жайган.
Кайсмак. Кыргыздар кайсмактарды табак, чараларга сүттү бышырып, чыкдандысын ичине коюп кайсмак тартышкан.
Май. Кайсмактарды жууп, казанга кайнатып, майын ажыратып карындарга куюп алган, чөбөгөсүн ошо замат эле жеген.
Кыргыздар маал сарда колдорун жууп жана челек, көнөкторун жуугун.
Казан, аяктарды күнүө жууп турган.

Чанбасыруу. Ундү сууга жууруп ачытып,
тешик казанга камырды кол менен жаап,
оттун чогуна казанды туулгага жөлөп
каптап бышырган. Суюк камырды казанда-
гы кайнаган майга куюп да бышырган
Камыр созулма камыр болсо, созмо нан,
Эң суюктайып майга куйган болсо чал-
ма куймак деген, боорсок болсо, ушулай
менен ачытаган, казанга жапканды казанга
чапкан токоч деген.
Буламык. Ундан сууга салып абдан кайна-
тып ичип, майды кошуп жасаганын
буламык деп, аны балдар, карылар жеген.
Кымыз. Жылкынын сүтүнөн ачытат.
Үйдүн тери идиштерге куюп, бышып
ачытат. Бээнин сүтүнөн ачытылганка-
мыз Эң алдындагысы болот.
Эт. Этти кыргыздар эң көп жеген, ба-
лык менен майда туурап, табакка са-
лып, чыктап, каза, карталарды кескилеп
үстүнө коюп, беш бармак менен алып

тарта берет.

Эскертүү! Эт, күрүч, маталарды кыргыздар бир табактан бир канча кишилер колу менен алып сугуна берет, бул адаттары эң кем-чил адат. Кыргыздар бири ичкен аяк-чыныдардан сууга чайкабай эле куюп иче берет, бири колун, оозун сүрткөн матаны, суу жоолуктарга бардыгы сүртө берет. Конок тор жатканда чоң кылып жаткан төшөккө тизилип жата беришет. Бул адаттарда кемчил адаттар. Кыргыздар тамак ичерде колдорун, бычак-тарын жууп ачынып анан жешет, та-мактан кийинде колдорун жакшылап жууп ачышат. Тамак жеп бүткөндө бир киши тура калып шакаанын жатып оомийинден бата кылып, колуна кумган, чылапчын алып кишилерге бирден кол-доруна суу куюп чыгат. Тамактан мурун унчукпай эле суу куят. Мал союлса, жеп эт салынса башка үйлөрдүн кишилер, балдар өздөрү келип эле отуруп жеп, иче берген.

мурдагы

эшиктен кандай кишилер кирбесин чй ээн кел деп айтат
Кыргыздарда, табак тартылбай эшик жак-
тарда отурган бала - чакаларга устукан
берүү, туураган эттен чөңгөлдеп сугун-
туулар болот жана кыштоодогу келин,
кыздаргада устукан берилет. Кандай бол-
босун табак ичи артылырлыса, ана келин,
кыздар жейт.
Эттерди сүр кылып сактоолор кыргыздар-
да чоң адат болот.
Чай ичүү. Кыргыздар XIX - кылымдын ба-
70 - жылдарына чейин чай ичүүнү ду-
рустап биле алган эмес. Чоң байлар, таза
байларгана ичишкен.
Кайтал чайларды соодагерлер шаарлар-
дан алып келип, кыргыздарга, бир кайтал
тайн чайды бир тайга сатышкан. Кыргыз-
дар чайды чайдоско кайнатып ичкен.
Чай ичпегенден кийин ал кездерде, же-
ген эт, токочторду аш кыла албай
күйүшүүлөр көп болгон, аны абышкалар,
кемпирлер казак кылат кеп салышат.

Жүрүп, жер жерлеринде да соода-
герлерден сатып алып эң эле аз ичеген.
Кыргыздар ичеги, сасыз кыскасы жасалышын-
чаларды билбеген.

Арак тартуу. Кыргыздар кымыздан
казанга кайнатып, капкактын бир че-
тине түтүк коюп, күчтүү бышыкто-
рунобушун алып арак кайнаган. Аракты
көөкөрлөргө куюп байлаганда ичкен.
Чоңдорго да көөкөргө арак куюп барып
ичирген. Кыргыз тарткан арактар эң
күчтүү болгонуугун аксакалдар айт-
тышат. Бирүрдү эле бир канча майда уруктар болуп,

Эскертишүү. Үйлөрдүн төрүнө коноктордун аксакал-
дар отурат, улам кичүүлөрү төмөн отурат.
Эшик ачылып киргенде да адеп аксакалдар кирет,
чыгарда, жаштар мурун чыгып, аксакалдарга
жол бошотот. Конок конгондо үй ээси төрдүн
чакдан тарабындагы от жанына отурат,
зайыбы андан төмөн, келини, балдары да андан
төмөн отурат. Кандай таанылбаган киши болбо-
сун үйгө кирсе тамак тартып чыгарат.

ашыкча, тойлордо тамашаларда
аксакал уруусун эң тушунун
аксакал тайак нарды

Кычыназ ичүү. Жыныз ачыталган чыга, эртең эртеҗе сиең атындагылар эркек, айыл, балдар бардагы жсык толтура кирип отурушат. Чи ээси айыл түрүи сабаны бышып, аяктарын жууп дасардан, бир баштан куя берет, бир кишиге аякты кадырата сунаберет.

Эттиң аксакал учолору, аксакалдан тартылат. Аш-тойлордо жалжонучасы жасапы конжо барган карыга тартылат. Эшелы бирчиге конокторы конуп, кой союлуп, эт тартылганда шандайча тартылат: куйрук, жасыбашы, кушулчак, эң аксакалдарга тартылат, күнешилчакты ал табактагы эң аксакалы алып, экинчи аксакал жасыбашты алат. Экинчи аксакалдарга бир жасыбашы синен башы тартылып, жасыбашты ал табактын биринчи аксакалы алып, экинчи аксакал баштый алат. Чуколум жилик, арка, куд жилик, далы, кары жилик, кашка жилик, кабыргалар катар аксакалдык кылып, алардада аксакалдактарда карап алашат. Баштын кулактарын кесип тартуу

Эскэртүү:

кыргыздар тамактарды мезгилдебестен бир күндө алда нече жолу иче берет. Эт жеш түндө ичсе, күндүз кечте турган конок болсо гана күндүз ичилган.

айбы саналат. Конок кулактарын отурган балдарга өзү кесип берет, аксакалдар алган эт чолорунан бир аз эле жеп, отурган киши, балдар, келиндерге берет. Этти жасашка кичүүлөр туурайт, эт туурай албаган кишини, бачаксыз, касчасыз кишилерди кыргыздар жек көрөт.
Конокторго шорпо, ашке, боор, ичеги, карындар тартылбайт. Жаңадан союлган койдун сорпосуна талкан чалынбайт. Эттин акырында конокторго сорпо берилет. Туурулган эттин да аксакал баштап алат.

XIX-кылымдын 60-жылдарынан баштап, кыргыздарга кирген жаңылык курал-шаймандар жана __башкалар.__

XIX-кылымдын башка жагында, кыргыздарга уйгурлар аркылуу кытайдан иштеп чыгарган буюмдары: чай, түрдүү маталар, мисалы: торгун, жибек, буулум,

торко, барча,

башайы, шайы, дүрүйө, мата, чекмен, пахта жи-
бек, шуру, беренет, жасалгы, алтын, Килем, жез идиш,
аяктар, сыйгтак, калыч көп кирип, алардын кымбат
баага сатылган. Анжиянда ошондой көп буюмдар
Кирген, кылыкан, Дейилда, куроока, килем, мата, пахта,
жез, темир, калай, кундуз, идиш, бөөк, аяк, булгаары, ээр ж.б.
жибекке алтындан сым оролуп иштелген куроока
тон чо жылкыга сатылган, бир жүз койго сатыл-
ган тондордо болгон. 5-6 атка калы килеми са-
тылган. Бул сыяктуу материалдар кыргыз бий-
лери, байлары абдан көп жыйып, аларды чи, же,
зар деп аташкан.
XIX - кылымдын 60-жылдарында түндүктүн кыргыз-
дар Россия падышалыгына баш ийип, андан баш-
талып аттарын укпаган буюмдарды көрө башта-
таган. Мисалы: берданке, араа, кайча, чалгы,
тырмооч, соко, акбалта, самоор жана башка
толуп жаткан нерселер....,
фабрикаларда иштелип чыгарылган ар түрдүү кез-
демелер, идиш, аяктардын жаңы фор-

[illegible]

маларды көрүнө баштаган, бул жаңы чыккан буюмдар эң арзан баада болгон.

Кыргыздардын таар кийимдери ордуна нозик кездемелер, кең кенеп кийимдеринин ордуна кептүү бычылган жаңы корконт формалар, жыгач, тери идиштердин ордуна чыны, калай, жез идиш [illegible], асяктар, көнүн ордуна таза булгаарылар, жыгач начар буурсундун ордуна, 4-6-8 уйлуу соко, тыжен сабаныхн ордуна тыбыржыкоо торжиге баштаганда, кыргыздардын жасалга шаймандары, кийим-кечек формалары абдан өзгөрүлгөн. Мисалы: ачык кең көйнөктүн ордуна жуук кептүү көйнөк, ачык нымчалардын ордуна, кептүү бешмант, өжүктүн ордуна таза маасы, кепич, бычак ордуна кайчы, жана чайдоос ордуна самоор, чайник, кесе, жыттуу, даамдуу чай, бал, кант, жана башкалар.

Эр-токуум формаларында акырын өзгөрө баштап, булгаары терлик, желдик, каптырга жана каздар, келиндердин терликтери булгаарыдан болуп, ага жакшы формалар менен

айчыктуу күштөр чабылып, оттуктун ордуна ширенка, чыраактын ордуна араба, чаналар кирди.
Кыштын күнү суукту өзүнө жыйган боз үйдүн ордуна таш үйлөр кирди.
Кыргыздар таш үйдү 1900 жылдарда баштап, аягы 1905-жылга чейин келген, анда да манаптар гана салдыра баштаган.
Самоор да ушундай болгон. Кыргыздар самоорго коноктор келгенде эле кайнатып, башка убактарда чайдоско эле чай кайнатат. Таш үйлөргө кышында гана кирип, жылуулук кездерде боз үйлөрдө эле турган.
Россия падышалыгына баш ийгенде кыргыздардын үй, бөт жасоолору, оюу, чийүү, усталык, чеберчилик иштеринде абдан илгерилеген.

<u>Кыргыздардын көч формалары.</u>

Кыргыздар жайлоо жерге малдарын айдап, тынымсыз көчүп турган. Көчкөндө кыз, келин, катындар жасакчы кийимдерин кийип жасан-

Кыргыздардагы коюлган киши аттары.

Эркек кишилердин аттары: Бокмурун, Бокбай, Боксары, Бокчу, Боккотон, Итбай, Итийке, Күчүк, Күлкотон, Бүчбай, Сасыкбай, Жылкыбай, Кочкорбай, Такебай, Теке, Козубек, Буурабай, Кулжабай, Коён, Эшекбай, Жолборс, Түлкү, Бөрү, Киттизбай, Арпачы, Буудайчы, Күрүчбек, Жыгорү, Кыштообай, Жайлообай, Сарт, Казак, Ногой, Орус, Балта, Сарыбагыш, Чоңбагыш, Солто, Талкан, Калматай, Кыдырбай, Кыдырша, Орозон, Насязбек, Болот, Шамурат, Баймурат, Черик, Жоңурат, Асантай, Молтой, Толтай, Бакача, Жылан, Толяк, Болокбай, Сатыч, Эшкожо, Жанай, Белек, Байтик, Тогузбай, Алтыбай, Жонокбай, Булан, Каршыгак, Байчубак, Майлыбаш, Сиңдеш, Тоштоосун, Бакай, Олжобай, Кулбарак, Сооронбай, Чоробай, Адыгине, Тагай, Желдеңже.б.

55

Кокон хандыгы убагында кыргыздардын аттары өзгөрүп, арабча аттар коюла баштаган: Алла, Абдылда, Маамбет, Касым, Кадыр, Осмон, Садык, Омор, Насзаалы, Ташы, Нурмамбет, Ибраим, Ысмайыл, Искендер, Жакып, Чотаалы ж.б. Кенжеке,

илгерки аял аттары: Барча, Айсалкын, Бал-пош, Анар, Чпол, Чекит, Чолпонай, Акылай, Айганыш, Алтынай, Күмүшай, Телегей, Курманжан, Канышкей, Сайкал, Жаңыл, Айымкан, Айжан, Шааркан, Толгонай ж.с.

Кийинки кирген аттар: Кадича, Зуура, Бүбүч, Жамал, Ажар ж.б.

Кыргыздар эркек балдарга ат коюуда арабчадан, чоң-чарлардан көп бергендигинде, өз доорундагы маданиятка байланыштуу жөндүгү ачык көрүнөт,. Ургаачыларга арабчадан коюлбаган.

ган. Жүктөрдү өгүз, ат, төөлөргө жүктөгөн. Жүк жүктөлгөн төөлөрдү абдан жасаган. Төөлөрдүн буйласын чачылап өрүлгөн кызыл жиптер, төөнүн моюндарына чачыктаган эң-кең төө мойнуктар, моюндарына чоң жезке-сан коңгуроолор тагылган. Үзөрө, ууктардын баштарын оюлган кийиз үзүктөрүнөн кайтап, артылган жүктөрүн эң четтерине килемдер жасабылып, төөсүнүн куйругунан карк ыраа сайган. Жолу жеткендер жибекке шурулар тизип бутка кылган. Ошондой жасалган төөлөрдү кыздар, келиндер жете-леген.

<u>Колониалдык доордун убагандагы кыргыздарындагы агартуу иштери.</u>

Колониалдык доордун убагындагы кыргыздардын агартуу иштерин айтпастан мурун, андан аркы доордон бир аз айтып өтүүнү макул таптык. Кыргыздар россия падышалыгына карабастан илгери агартуу иштери бүтүндөй жок деп айтууга болбойт, чертүү, ырдоолор гана болгон.

XIX – кылымдын 60 – жылдарында кыргыздарда бир кишиде кат окуп, кат жаза албаганы анык. Ал убактарда жалаң окуган кишилери эле молдо деген. XVII – XVIII – XIX – кылымдарда кыргыздар, кыздай жоокерчилик, уруштун ичинде [illegible], эң караңгылыкта калып эзилип турган доору болгон. Бул доорлордо, кыргыздар, чыгыш жактан калмактардын, түндүк жагынан казак төрөлөрү болгон Абылай хандардын, түштүк жагынан уйгурлардын, батыш жагынан Кокон хандыгын катуу кысымчылыктарын көргөн. Мындай абалда жашаган улут албетте жоголууга гана бет алгандыгы көрүнөт. Бул убактарда кыргыздардын сандарыда абдан азайган, кыргыз деген наамы өчүүгө жакын болгон. XIX – кылымдын ортолугунда кыргыздардын өз араларында жасаган бузуку жоолашуу, бир уруу, экинчи урууну чаап алып жаткан. Бул учурда сарыбагыш уруусунан болгон ормон хандын бугу уруусу [illegible]

[illegible] ол түрүп, бугу жер үстүнө туруудан четтетип, үзгөндө, акыры, Боромбай, Зарылек-

тер кеңешип, баш калкалар бай издеп, Тилек-
маттын Жокон жанына элчи калып жиберип:
Кокон
«Биз бугу деген эл Канга баш ийип карайбыз,
бизди лешкер берип, сарыбагыштардын
чабуулунан арачалап куткарсын» деп.
Жокон ханы, Тилекматка сарыкерделерин
баш кылып, лешкерлери менен Тилекмат-
ка кошуп айдатат. Бугу уруусу, Жокон хан-
дыгынан келген лешкерлери бир каш кышы
тургандан кийин, дагы кеңешип «Бул Кокон
бизге бай боло алууга жарай албайт
экенго, ой жакта орус деген орчун, паша-
луу журт бар экен, биз ошого карап, анын
этегине баш калкалабасак болбойт
экен» - деп, Жачыбекти орус акимдерине
Сибирге Тобылскиге жиберип, россия
падышалыгына баш ийет. бер-
орус падышалыгынан барайка-

аскерлери жана акимдери Ысык-Көлгө
1855-жылы келип түшүп, зарапекти
чоң кылып, зарыгяк аскер менен аттана-
нып Ысык-Көлдөн сарасагыштарды Ку-
балап чыгат. мындан кийин кыргыздар
бир баштан орус падышалыгына баш
ийе берет. мына ушундан баштап кыр-
гыздардын турмушу жана маданиятына
өзгөрүүлөр кире баштайт.
Кыргыздар россия падышалыгына карагандан
кийин соодагерлер эркин жүрүүгө жол ачык
болот. Кыргыз арасына, Кашкар, Турпан,
Кара-шаар, Кулжа, Анжиян, Ташкент,
сибирден соодагерлер көп келип орношо берген.
Кыргыз айылдарында 5–10 дон балдарды боз
үйлөргө отургузуп окуткан, уйгур, өзбек, та-
тар молдолору кире баштайт.
Андай молдолор, белгилүү бай, манаптар-
дын айылдарында гана болуп, алардын

балдары ~~ ~~ дин китептерин эле окуган, кат жазуу бирде болунбастан китепти карап жаттап окуу-ган. Адат молдолордон окуган балдар катты өздө-рү гана жазып үйрөнгөн. Кыргыздарда шаардын молдолорундай болуп диндин окуу жолунда то-лук билип, арапча, парсыча катасыз билген бир-де молдо болгон эмес. Ал кат жазган кишилер, эл-дин каттоо жазуу иштерин айкарып жүрүшкөн, 1% процентке де жетпеген.

Кыргыздар россия падышалыгына карап басып-кандан кийин азырка Фрунзе, Токмок, Пржевальс-кий шаарлары жаңадан курулуп жатуу менен ка-тар школдорду ачыла баштап, кыргыз балдары окууга буйрук болот, мында кыргыздар эң катуу коркуп, солдат болот экен, бул окууга алын-ган балдар, деп, бечара кедейлердин балдарын бер-

шет, маага сатып. Анын чоң атасы Турдубек деген Ат-Башыдагы черик уруусунан болуп, сары-багыштарга чаптырып, Ысык-Көлгө тентип барат, атасы Абдракман төрт жашында экен. Турдубек Ысык-Көлгө барып турганда баласы Абдракман 11-12 жаштарга барганда жаңагы школго бала алуу маселеси боло баштайт. Старчына Аттыпай деген адам Абдракман баланы бермекчи болгондо, энеси Билде баласын колунан жетелеп Чоңбайга барганда бердирбей болуптур. Ошо катынча Абдракман окуун-дой окубай калат. Абдракман 1942-жылы 81 жашында жеке- жакин өзүндө дүнүйөдөн кайтты. Ар башыштан бирден бала окууга берилет. Ошондо окуган балдардын бир нечелерин мында көрүш, кызматтарда жүрүшүп, алар: Жаманакы

ошол окууга балдар сурал-
ганда Арстанбек мындай
айткан экен:
„Солдатчылыкка бала алды,
ошол алган балдарды,
Болуштун өзүнөн алсачы чала
алды"

Балотов уезд начальникке проводчик болуп жүрүп.
Фамилиясын билбейтем, Корголдой деген токой
бөлүмүндө иштеп жүрүү. Жоошбай, Ырыскелди,
Кылжыр Дженаспанов насир болуп жүрүү. Ченжан
Санбаевда чоң кызматтарда болсоок экен
окууну бүтүрүү менен өлүп калат.
Бул окууга бай, манаптардын балдарынан бирөөда
окубаган экен.
Пишпек уездүнө караштуу Кыргыздардан Бир
Соорошбаев, Маасбеттаалы Сыраатаалыев деген
Тынай уругунун чоң манаптарында жанагы
убактарда орусча окушкан, булар эң кадырдандар-
дан болуп, бүтүн кыргыз уруулары падышалык
өкмөт убагында булардан ишкиттер эле.
Майлы деген иттлемеЧда ошондо окуптур.
Орусча тил билиш, кат жазгандардын кадыры
басыкага болуп, чексиз байыган. Орусча окуу-
нун кадырына кыргыздар абдан көздөрү жетседа
дыйкандар балдарын окуттууга дармандары
келе алышпаган. Шаарлардагы школдорго

баланы бокуш башына эң аз кабыл кылган. Поселкадагы орустарга малай болуп жүрүп тил билген кыргыздарда өз баштары жаз-ышы түрешип өткөргөн. #

Осуу-Ата
Пишпек, Чүйгө караган Солто, Тынай уруу-ларындагы манаптар балдарына гимназияны бүтүрүшкөн экен. Кыргыз автономиялуу область ачылган убагындагы 30 тилмечтер дегендер ошол убакта окугандар болучу, мисалы: Солтоно кыргыздар XIX- кылымдан 70-80 жылдарында башталган жаа менен гана санаалуу кишилер кат жаза билген, бир болуш элден шар жазуу жазгандар 2-3 дөн эч ашпаган. 80-жылдын ичинде кыргызстандагы шаарларда мечит, мектептер салынып, андагы өзбек, татар молдолордон дарс тыңшаган кыргыздар бир аз боло баштаган, белгилүү ал мектептерде диний-молук китептерден бирида болбостон акыретчилик дин китептери, арапча, парсиче тилдер менен окулган. Андай мектептерден окуган кыргыз окуучуларында, айылдарга

Абылдасов, Айдарбеков, Токмоев, Сыдыков, Абдрахманов, Жүнүсбеков ж.б. алар

*Кыргыздар россия падышалыгына карап, жүрүүлөргө
жол ачык боло баштаганда мекеге баруучулар боло
баштаган, андан мурун мекеге деп атын укса да, бир
кыргызда барып көргөн эмес экен. 1870-жылдар-
чында сарыбагыш уруусунан Түлкү деген чоң манап
биринчи барат, анан артынан Иссык-Көлдөгү Коңурат
уруусунан Байболот молдо Тыныстын атасы барат.
Жылыч менен Байболот Шорударыя (жер орто-
лук деңизде жолугушуп, Түлкү аман келип, Байбо-
лот келбей калат. 1890-жылдан баштап
мекеге баруучулар абдан көбөйөт, аны менен
катарында тасырап жатып оорчун кучалат,
бозо, арак ичүү, оюндарга ойруу жана баш-
калар жаюла баштаган.

65 Бул учурларда кыргызда молдо атын алып бала окутуп Дин
Үйрөтүп жүргөн молдолор беш кол менен санарлык гана
ар жерде болгон, алардан мен билгендердин атактуулары
булар: Ысык-Көл территориясында Нурмолдо жа-
на: анын уулу Батыйша молдо. Кызыл каша, Кара
молдо ж.б.
1903-жылдан баштап кыргыз ичинде молдолор ко-
бото баштады, алар: Алдаш молдо, Арабаев Ишен
аалы, Ырсаалы молдо бул тышкарга окууга барып
болгон. молдо Досмолот, молдо Жаанбар, молдо
Осмонаалы, молдо Убайдулла ж.б.лар.
булар стандартный мектеп ачып балдар окут-
пастан анчейин там, же боз үйлөргө эле дарс
айтышкан.

чыгып 5-ондон балана окута баштаган. Мына
ошол атылдагы молдолордон окуп, Китин өздө-
рүн өздөрү өстүрүп, жакшылыкка бетитерин
буруп, газета, журналдар окуган кишилер
булар: Солто уруусунун чоң манабы болгон
Тынаалыев Чолпонкул, бала атынча, Ысык-Көлдө, Жети-
өгүз районундагы Байболотов Талып молдо,
Талып Жоңурат уруусунан болуп, бу кара болсо да
билимин сынан манаптарга жанашып
кеткен. Талаптын билими Чолпонкулдан
көп жогору болуп, ал кезде Россияда чыга
турган «Таржиман» Бакча сарайдан чыккан
газета, мынын 1-номерин талап окуган.
Россиядан чыга турган газета, журнал,
китептеринин алдырып окуп турган. Түркие-
данда китептер алдырып окуган. Мен 45-
жылы 57 жаштасын, 7 жашындагы-
ларды анык билеми, Ысык-Көл территориясы

боюнча Талып акын газетадагы сөздөрүн элге
айтар эле. Кыргыздар акын Талып дээр эле.
Тянь-Шань территориясындагы кыргыздар-
дан Ат-Башыдагы сарыбагыш уруусунан Кат-
кун уулу Чоко деген манаптардан манабы
газета, журналдар алдырып окуган. Талып
молдо 42-жылы 48 жашында экен, ман
өзүм көп аңгемелешиптим, „Чоко менен
түшүнбөгөн сөздөрүн сурап пайдаланчуу
эле" деди.
жогоруда айтып өтүлгөн Тынай уруусунан Бүрүнаа-
бетаалы, Солтонаев Белек, Шабдандын балдары, Са-
мидин, Касым, Асандарда орусча газета, журнал-
дар окуп турушкан. Кочкордогу сарыбагыш уруусунан
Ыбыкеев Канаатда билимге абдан кол сунуп, тө-
бөсүн жунукологон стандарттагы мектеп ачып,
мугалимдерди Уфадан алдырып, өзүнүн балдарында
Уфага жиберип окуткан. Шабданда мектеп ачып,

Уфа, Оренбургдан мугалимдер алдырып окуткан.
Шабдан баатырдын өзүнүн уулун Букарага окууга жиберген.
1900-жылы Фрунзе, Токмок, Пржевальсктерге усул
жадид (жаңы) мектептер ачылып, ал мектеп-
терге кыргыз балдарыда окуй баштады. Орусча
школдорго да аз да болсо кыргыздан балдар окуй
баштаган. Бул убактарда судьяга тилмеч
жана уездначальниктин мекемесине иште-
ген кыргыз балдарыда көрүнө баштаган.
Эсеналы Байжиев, Садык Атабичиев, Касымбай
Тантаев, Эшимаалыбек Кыдырбаев сыяктуулар.

Эскертүү: Ысык-Көл, Тянь-Шань террито-
риясындагы манаптар балдарын орусча
школдорго бирдей окутушкан.
Ысык-Көл территориясындагы жаңы мек-
тептер: 1909-жылы Кодоңтай деген ки-
шинин каражаты менен жаңыча мектеп
ачылган. Чыныбайдын уулу Баракан деген да
1909-жылы мектеп ачкан. Байгазы

Кодоңтай мектебинен окуган Газай окуган,
билимге жетишкен таштаганы деп аталган эле,
1911-жылы жабылган болгон.

мананда ачкан. 1912-жылдан баштап
Тондогу Саке деген мананда, Ак-Жолдогу
Жетидебай деген мананда жаңыча мектеп ачкан.
Бул мектептерде бүтүндөй татар тили менен
басылган жана араб тилиндеги китептерге гана
окулган. Мен 1905-жылы Пржевальсктеги татар
мектебин бүтүрүп, Жети-Өгүздөгү жаңы ачылган
мектепке мугалим болдум. Мен сабактуудагы
бир канча жолдошторумда бүтүрүп ар жерлерде
мугалим болду. Мисалы: Кенжегазы Коноев,
Бектемир Чынжыбеев, Осмонбек Шеңкеев, Абды-
Керим жана башкалар...
Бул учурда Эң четине сарт, Ат-Башы, Нарын
жактарында Таксшок чоорсундөгү кыргыздардан
даярдалган бир неге мугалимдерде бары бала
окута баштаган, бирок ачылган мектеп бол-
богон жай гана үйлөргө окуткан.
Эскертүү: Бул жаңыча оку, жаңы мектеп-
терге эки миллет-молдолор бү-

тундай каршы чыгалышкан. Эски молдолордун
күндөн күн күчү кете баштап, жаңы окуу күч
алган, калк балдарын жаңы окууга берип окут-
кан. Бул учурда жаңыча басылган китептер
жана газета, журналдарда тудук гана та-
ралган. Оренбургдан „Вакыт", Казандан „Йол-
дуз" Бакчасарайдан „Таржиман" Сибирден
„Сибря" газеталары чыгып турган.
„Айкап" деген журналдар чыгып турган. „Шура",
жаңы мектептен тарбияланган турган.
галимдер газета, журналдарда чыккан чу-
туруушкан. Жаңы тарбиядагы жыйын окуу
маттар китеп-кечектерин жаңа кыргыз аза-
турушкандарын татарчага айтылган дырам,

пальто, костюм, топчулана шибем, өтүк кийген. Бул учурда орусча окуучуларда аяк-кол, чүй өрөөндөрүндө жузук гана которула баштаган. Жаңа тарбия менен тарбияланып чыккан кыргыз азаматтары эски адаттар менен кай бир жерлерде ачык тоначык күрөшүп чыгып, манаптардын аштарын бердирбеске аракет кылган. мисалы: 1912-жылы өткөрүлгөн Шабдандын ашын бердирбөөгө Тынай элинин мугалимдери аракет кылган. Жаңача тарбиялангандар элдин бир четин болуп жерге отурукташтырууга да аракет кылган. мисалы: Жети-өгүздөгү Талып молдонун баштоосу менен эки чоң кыштак „Чырак" „Ак-кочкор" пайда болуп, ма-

нанттардан качкандар бул кыштактарга тан-
тоолуп, жерге ээ болгон.
Түп болушундагы Чыныжыбаев, Шенкеевдер-
дин баштоолору менен «Кеңдат» кыштагы
курулган. Ысык-Көл районундагы Тескир
молдонун баштоосу менен Тескир кыш-
тагы курулган. Бул туңгуч кыштактар азыр
чылдоогон кыштактардан эсептелет.
Бул учурларда манаптардан айдуулары да
башталга жеке статтоочулук колдорунан
кетерин козгору жесипин, Оренбург, Уфалар-
га балдарын окууга жиберүүгө аракет кыла
башталган. 1906-жылы Эшенаалы
Арабаев сыяктуу жаштарды баштап баруу-
сунда, Уфага барып «Галия» мектеби-
нен окуп, 1913-жылы келди. Тоң элинен
Молдо Осмон дегенде 1910-жылы Стамбул-
га окууга барган. 1914-жылы мен өзүмдө
Уфага барып окууга даярданып турганымда
дүйнөлүк согуш башталып, кайтып барал-
бай калдым. Жаңакы Жанатайда Ысхак деген уу-
лун, Нарынкул Айтиев деген тууганын Уфага жи-
берип окуткан.

1906- жылдан баштап катсо бир бай-
манаптар соодага бет бурган. мисалы:
Ысык-көл территориясындагы, Баракан,
Абдылда, Чекир, Байгазы, Уку, Керебай, Шамырбай,
Эшимбек, Бектен дегендер чоң соодагер бо-
луп чыккан.

Эскертүү: ошол жаңы мектептер көбүнчө
, баштагандада кыздар эң эле
аз окуган.

Ошул учурларда ар бир жерлерде мечиттер да көп
салынган.

Кыргызда биринчи жолу басмага чыгарма-
ларын бастыргандар.

Пишпек уездине караштуу Сарыбагыш урууу-
сунан Төрө келди баатырдын уулу Молдо
Кылыч Шамырканов толгон заманa
чыгармаларынын ичинен „Зилзала" (жер
титир) деген чыгармасын 1911- жылы жа-
зын, арапча тамга менен Уфадан Ара-
баев бастырган. Ошол эле Молдо Кылыч-
ка жакын туугaн Молдо Осмоналы Сыды-
ков кыргыз урууларын болгон тарыхын жаа-

зөн «Тарых кыргыз Шадмания» ...тилинде тал-
ден наасип берип (Шабданга арнап ...», «Шу-
1913-жылы Уфада бастырган. ...дан»,
Бул «Шадмания» 1915-жылы ...лар
экинчи ретте басылган.
Молдо Осмоналынын бул Шадмания-
сын көздөн көчүргөнүмдө менде кыргыз
тарыхын жыйноого эң кызыксыным,
1915-жылы эл ичиндеги билермен
абышкалардан жыя баштагам; Бар-
кондогу Сапа уругунан Кобур Алдаш
деген көп билген аксакалдан өзүм Чай-
кенди алып барып кыргыз урууларын
жаздым, биртоси болду. Алдаш,
бугу, черик, моңолдор, Адыгине уруу-
ларын жана оң, сол дегендин маанисин
аны менен катар кыргыздардан калмак-
тар менен болгон аңгемелерин, Коң-
Тайжы хандын жайын толук айткан.
Осмоналы молдонун тарыхында
черик, моңолдор, бугу, Адигине, оң, сол

калемак, кагаздардын урук-
тары айтылбаган. Руй жаз-
гандарында татар ичинде жа-
зып бастырууга аракет кылганында
Токмокто Мишишев деген бай та-
тардын басмаканасы Уфада экен,
анын Пржевальскийде күйөөсү Идрисов
дегендер экен, алар сенин жазган ма-
териалдарыңды Токмокко жибер-
мекчи болуп жатканда, августа
атып 16-жылдын козголоңу бо-
луп калып, жиберилбестен калды.
Колониальдык доордо кагаздар адем оку-
гандары чагатай тили, парси тили ме-
нен колдо кашоочу калеем менен кытай
сыясы, кытай кагазга жазылган „Чаар
китеп", „Кожо афиз", „Бедил", „Фузули",
„Наваты", „Софи Аллаяр" жана түрдүү
дубалак китептер, Казанда басылган
толгон китептер. жогорку китептер
Бал Чайтылыш Ташкентте басыл-
ган. Казанда басылган „Бакырган", Бед-

ваш", "Кесикбаш" арап тилинде жаз-
гон дини китептер "Мухтасар", "Шу-
рути салот", "Кыркадис", "Фики кейдани",
"Бухарзада", толгон пайгамбарлар
тарыхы "Тарих ажисе" ж. б. лар.
Толгон тарыхы аңгеме китептерден
мисалы: "Саипд баттал", "Жүсуп-
дастандары менен катар толгон казак-
ча жана ортак тилдеги әдәбий ки-
тептер, мисалы: "Шахмаран",
"Салсал", "Заркум", "Мышык Хасан"
"Чорт...бай", "Бозжигит", "Каз
жигит", "Сараң бай", "Зарыга кыз"
жана башкалар....

Кыргыздардагы чертүчүлүк (музыкалык)

Кыргыздар байыртан бери тартып эле комуз чер-
тиш, кыяк, сурнай, чоор тартууга уста болгон.
Буларды аш, той жана башка убактарда датына
тартылып, чертилген.

Сурнай. Өрүк менен жаңгактын жыгачтарынан жа-
салып, узуну карыш, сөөм, жоонугу жиптаяча бо-
луп, ичи көңдөй, чети жагында 6, астында бир
тешик болот. Оозго келер жеринен шакек салынып,

Часпылдаар салаттыг каспажыты жалпактан конулат. Эжи кол билен карсылган, ооз билен тартылган. Уруштарда, аш, тоттордо тартылган.

Хуумору: Үжесен, жатжана, шаани күү, ак тасмак.
Аш, топлоордогу шорой конулган тастаашналарда сурнай билен жарысылаган. Шисалы: ат кетпит, ат келет, Эр сатыгы, балабан куросы, тво чечиги ж.с.б. XIX-чу чылдарын башкы жарымында кыргызуын хан, баатырларынын алдында сурнайчылары болгон. Менин чоң Энеси Филде Кешииг айтар эле, оросон дун уулу Үсботаалынын уулу Көктажы чунон бир жакка сурнай тартыбыргы, айтан-айтан деп сурнай тартыбыргы, Чуно тусыорду ат ал, ат ал деп тартыбырчуу эле деп. Сурнайдын күүчундой уккулуктуу шундуу күү болбайт, азыр сурнай тартылбай калды деп катту кейип коор эле. Улуу жоонокчу сагынысбайда сурнайды айтжанда улуктунуп-таашанын созкоор эле.

„Сурнай деген чоң өнөр,
Сурнайды эски кижи билер"

деп бир тоо ырдап жиберер эле.

кыргыз уругунан арбир кылымы дирда -да,
сурнайчылар болуп келген, бирок ким деген
сурнайчылар болгондугу бизге ачык эмес.
XIX-кылымынын акыркы жарымынан баштап,
Солтондордун Куусоок уругунан чыккан Куроңкой
сурнайчы, казак, кыргыз, оң-солдуаралап
тартып жүргөндүгү баарыга маалым.
Куроңкой 1918-жылы 80 жашта, Нарындын Жан-
булак деген жеринде өлгөн.
Чоттаалынын иниси Чаргын, Черик Турдуке
баатырдын кызын алганыке барганда, Куроңкойду
бирге ала барат. Турдуал убакта жакшыаалды
жерүүн турган экен. Турдуке ыксыз көп калың
мал менен катар, Чаргынга айтат: "Куроң-
кой сурнайчыңды калыңга берип кет" - деп.
Чаргын, Куроңкойду, Турдукеге калыңга берет.
Куроңкой, Турдукенин колунда бир жылы сур-
най тартып жүрө берет. Жаштан кыранчыл-
денинде Турдука биркүнү Куроңкойго буйрук кылат:
"мен жатканда таң аткыча бир баспастан сурнай
тартып турасың" - деп. Төрт жыгачтан казык-

Чоңулдар тасбийик кылып жерге орнотуп, үстүн
Жан ко- Киши отургудай кылып, үстүнө Күрөң-
да, кашка отургузат, Күрөңкөй, Түрдүкенин
түшүнө сурнайын бирде баспастан кагышын
узун түнүндө таң атканча тартып, таңга
бираз эле калганда, өзү алсап ичип, оозу ирмоого
жарашпай турган абалга келгенде таң атпай.
Токтокто жаткан Түрдүке добуш салат:
„Күрөңкөй токтот" - деп. Күрөңкөй айтуучу-
эле дейт „Эми бирдеме өткөрө албай кала-
рында, Түрдүке токтодуңу" - деп. Сурнай ток-
торунда Күрөңкөй жыгылып, жигиттер
от жагып чийге алып кирип отко какпай
эс алдырат. Түрдүке, Күрөңкөйгө абдан ыраазы
болуп, бүт кийимин, ат минигин, азат
доош болбостон жалгаз Күрөңкөй гана сүй-
лөп, арбир сөзү өткөндө көп күлүк кылар экен.
Саяк уруусунан Кара турап деген сурнайчы
болгон экен. 1913-жылкы Чокондун ашына эл Күрөңкөйгө →

Сурнайда тартуу эле болбогон экен.

Жернет. Азыркы музыка салкмуу кылып жаз-
дей жалган, анда ооз менен тартыл-
ган. урушмтарда колдонулган.

Чоор: ӝеззен, куурайдан узундугу 3 карышча, жоондугу ортонгы колын ӝасалып, ташын койдун козын оҥгочу менен каптап 8 жеринен тешик чыгарып, эки колдон карып, ооз менен тартылат. Чоордун ÿнÿ жаана кÿÿ эҥ уйкулукту болот. Чоорду ~~кыйг-~~ кобынча ӝылкычылар тÿнде ӝылкы кайтарганда тартыган.

Чоор айтат дейт: „Кара суурт чы ӝигити, кара тору ӝылкыны(сын) ичине барып тартап турса ÿнÿм ачылбас беле, жок беле" деп.

Ӝылкы айтат дейт: „Кара суурттыҥ ӝигити чоор тартып турса, коҥуусуз котӧрчип öспöс белек, ӝок белек" деп.

„Кара кыяк кайту чоп,
Казасы эмен ӝылкыныҥ,
Караҥгада чоор тарткан,
Кара суурт чы ӝигити,
Ээзи эмен ӝылкыныҥ."

Кÿÿлори: Коҥурала, козойготор, ӝылкы-.

жылма, жоргобайтал, жылкы айдар, ала-
ман, бекташ ж.б. беш катындын арманы.
Тынысеиттин Беш бала уругунан Кара-
чоорчу дегенди ушунда корсун, чоорду эң башка-
кача тарткан. 20 жылдын алдында айыл-
дагы жылкычылар чоорду тарта коёр эле.
<u>Комуз:</u> Сурнай, чоорлорго караганда дайыма
бей маңдайда жүргөндүктөн жасасанушу суна
токтолбостон күүлөрүнө гана токтолушат.
<u>Эки убактагы күүлөр:</u> Камбар деген хан
чыгарган күү, камбар хана талап калган.
Ботойдо ошонуку экен.
сындырганда ошол сындырсан өзү чыгарат.
Суусамыр, Коёгот, Кара шакшак, абл ыжанын
арманы, оң күү, Мазоокенин шыңдуу күү, Ток-
котондун ботосу, Маткы байдын шалкы күү,
Аласман, топ бузар, жолобасар, Акчакор, Кыяка,
ж.б. Эки күүлөр ачык тартыладайын чер-
тилген.

<u>Кыргыздан чыккан атактуу комузчулар:</u>

Арстанбек, Музооке, Бөккөтөн, Матыгыбай, Кудаярбек. XIX – кылымдын башкы жарымын-дагы комузчулар биз(га) күзүк.

Кыяк. Кыяктыгда кандайча жасалгандыгы-гына токтолбодуем.

Кыякты кыргыздар комуздан төмөн санаган. Мындай сөз бар: Кыяк айтат дейт: "Жыртык кара үйдүн ичинде тартылмасам, кандай көркүнө чыгып тартылар элем" – деп. Комуз айтат дейт: "Ак дободой боз үйдө эл толгон жерде кандай чертилер элем" – деп.

Күүлөрү: Каракуш, Сурнай күү, Бекташ, Моңкутай, көз берген ж.б.

Кыякчылар.

Биз билген кыякчылар Чоро уруунан Калыкул. Жана Чородон Маматбай деген киши. Асык – Калдон Жанболот деген киши. Жумгалдан Таакабай деген.

Темир комуз.

Темирди аялдар, кыздар ооздоруна тиштетип, оң сөөмөйү менен тийгизип каккан. XIX – кылымдын ичиндеги темир комуздун күүлөрү башкача бол-гон. Мен бала убагымда кесипкерлердин каккан

Комуздун жаңа күүлөрү: Насилай, Жер жалгоо, Үй толгоо, Жаңа толгоо, Керөөз, Жаңа керөөз, Санжыра, Жаңылмыш, Солтонбуу, Эр Төштүк, Кайрылган.

Кӱӱлорч бирстаҥкан болуп, жаҥы кӱӱлор болсо, ышкыруу, созуулар болгон.
Теектир кожоҥзыду ычсаж-Кол жактан Бурулча деген айыл эҥ ишакты кажжан. Бурулчаныҥ Белкин-чек деген кӱӱӱ эм озунда бар. Тологонай деген катында кажжан.
Жесуенгалдан Чите деген айыл. Аш-бажыдан Тайый, иыргзасоч деген айылдар, булар XX-кылыгандын ичиндегилер.
Теектир кожоҥзыду чон эжест билиже шаҥдай деп кагар эле:

„Илесиненин кара-тал,
Итри-суунун сары-тал,
Токсин таҥ атар.

Жакканда ышкырбай, созбой тарсылдатып, жогорку сӧздӧрди кӱӱгӧ салар эле.

„Ӱчкӧ, тӱлкӱ сайыштыы,
Ак болотуҥ майашты.
Ӱчконуҥ ӱч уулу,
Бир ӱчкӧ болорда,
Жалгыз тоҥай кулуннуш,
Жан тин адаси болороо!"

Түлкү баатыр Эржен деген жакынын аялын ушак
сөзгө кирип коё бергенде, Тынай деген жаш бала-
сы калат, ошондо Эржен аял арман кылып
тосмтр кошуузга күч кел тирип кагып айдан
бүтүн түндүктө (кыргыз асылдарына тараган.

"Тар заман", "Замана", "Зар заман"
Бул замандар деген адабияттык көк-
соолорду кыргыздар бир топ кылымдар-
дан бери башкача айтканда кыргыздын
улуу мамлекети кулап, колдорунан бий-
лик кетип ар тургуч башка душман
улуттардан аябай соккуу жеп, ата-мекене-
кен конуштарынан биротала ажырап
ар жакка азып-тозуп кеткен учурлар-
да. Замана деген армандуу ырларынын бир-
да чандыгы анык. Буга мисал кылып
бул үзүндүнү алууга болот:
"Жаракасы тарзай суу кайда?
Эр тиши кайда; эл кайда?
Элге эсептеркун кайда?!"
Бул саякчуу дагы тайгон көксөө ырларын

бүрүп келишкен.

„Тири бердик бүркүткө,
Тилсер болдук чүчүткө,
Коргошун салдык сымапка,
Коркоондуктан кууран жан,
Коромол болдук калмакка!"

Бул үзүндүдө дал өзүндө бар. XVIII-кылымда азаркы түндүк кыргызстан башкача айтканда Ала-Тоону конуш кылып турган кыргыздар, чыгыш жактан толкуп чүрип чыккан калмактардын өзгөөрүнө туруштук бере албастан батышты бет алып Ысарга үркүп кирет, бир нечелери калмактардын колуна түшүп туткунда калат, жогорку үзүндү ошондо айтылгандыгы анык.

Кыргыз элинин ичинен чыккан агартуу акындар ар бир кылымдарда элдин арманын көксөп айтып келсе да, алардын айтып кеткендеринен бизге бирда жетпеген.

XIX-кылымдын 2-жарымынан кийинки „Заман" деп айтып чыккан акындардын бир нечелери белгилүү.

Калыгул.

XIX – кылымындын ортолугунда "Тар заман" келди деп айтып чыккан акын кадимки ай башындагы кашкадай айкыно болгон Калыгул карыя болот. Калыгулдун кайсы уруу жана [illegible] киши экендигин "Адабият очеркинде" ачык айтылап кетилгендиктен анысына токтолбостон анын идея – салт – санасы, кайсы таптын максатын көздөгөндүгүн гана айтып кетмекчимин. Калыгулду көргөздөр мындай деп айтышып жүрүшөт: Үйлөп келип, эки ийне каранып, ушул чыныбы деп айтар эле деп. (косолок) Калыгул журт аксакалы болуп, [illegible] кеңешин алгандыгы чын дешет.

Калыгул өзүнүн карап, заманы өтүп бара жаткандыгын өкүнүч катарында айтып, жаштарга билик өтүү, эми биздин сөз өтпөйт деп эсана: "Үйдөн үстү, көздөн кылык кетет, үй бүл, кул бий болуп, Тоо тозулуп, токой талаа болуп, таш жерден тегиренен жүрүп, теги жок жерден билер чыгып, чоң атанын балда-

рын бийликтен калат, жердин бетинин ма-
даниятты басарын жаңылыгын кесип так
айтканы анык. Калыгулдун бул сөздөрүн
кыргыздар айтып берүүчүлөрү айтып ке-
лген чоң бир алууча деп санашкан.
Калыгул терең сезгич билгичтиги ме-
нен эле айткандыгы анык. Калыгул өзү-
да, ошондой заман болуусуна оразалык
көз карашы менен карабаган, аны бир шум-
дук катарында деп түшүнүп, өзүнүн жогорку
табынын бийлигинен ажырарына кай-
гырган. Жогорку таптардан тоомонго
түшөрүн кесип айтып, элди жериңерге
ээ болуп кала көрүңлө деп да көп үгүт
сөздөрүн айткан. Азыркы убактагы көп
жашаган карыяларында, Калыгул туу-
ралуу бир аз угулгандарында да, ачык эле
көрүнүп турат. Калыгулдун айткандa-
рынан бизге азганасы жеткен, бирок аз
болсо да терең чындыктыгы кесе айткан-
дыгы көрүнөт. Кыргыздар Калыгулдун
терең сөздөрүн ошчулукка такагандан
башка барбагандыктары анык.

киши

Калыгул „Тар заман" деп айткан. Калыгул белгилүү чоң санатчы болгондуктан айткандарын санат катарында гана айткан, андай чоң санатчылардын ырдап айтуулары чоң уят-намысчы болгон. Калыгулдун көп сөздөрү жазуунун кыргыз элинде жоктугунан өзү менен кошо кеткен.

Арстанбек.

Арстанбектин кайсы уруудан жана кимдин баласы экендигинде „Адабият очеркте" айтылгандыктан мен аларына токтолбостон анда айтылбай калгандарына жана салт-санасына, идеясына, кайсы таптын жактагандыгына гана токтолуп кеттим. Арстанбектин түсү сары, сары сакал, көзү көгүшүрөөк, чарчы бойлуу киши болгон экен. Тыныбек Сейитти элинде азыр Алай деген жетимиштен ашкан карыя бар, ал карыя нак Арстанбекке окшош деп, Арстанбекти көргөндөр айтышты.

Арстанбек жашынан эле ырдоо, чертүүчү жа-
нашка чыккандыгы анык. Арстанбектин айт-
кан „Акырзаман" деп башталат. Арстан-
бек эл аралап, аш, той, топ, жыйын-
дарда комузун куушуп чертип, сайрап ырдап
жүргөндүктөн элге булбул деп аталган экен.
Арстанбек, жамагатты көрүп, анын айткан-
дарынын, өзүдө, жамагаттын алдына чер-
тип, ырдагандыгы экен. Арстанбектин
олтурган жери ой, жүргөн жери той
болгон экен. Арстанбекти көргөн бир
нече абышкалардан сөздөрүндө уктук.
Ат-Башыдагы черик элтин Акчубак уруунан
Калча деген аксакал 1935-жылы 86 жа-
шында, Ой-Терскен деген жерде өлдү.
Ал Калча эң сөзмөр киши болуп, жаш
убагында Арстанбекти көрүп, айтканда-
рынан бир нече сөздөрүн айтар эле.
Калчанын сөзү: „Ат-Башыда жай-
лоодо элек, Байбиштин уулу Орозобек деген
бай өлүп калган эле, Арстанбектин ата-

лары менен Орозобек куда экен, бир күнү бир киши айылга келип айтып кетти, ар жакта жагындан үч ок уулу (неге) кудалардан эркек, катын болуп бир кишилер аса, батага келе жата-тышат деди, бираздан кийин отуруп келип түшүшүптү, кунан байгесин касдан кел-ген экен, бир баланы эки жакка жиберип, эл куналдарын чаап, байгелерин алыш-сын деп кабар жиберилди. Орозобектин чоң үйүнө эл ичинде эр, катын жыйк толо отурушту. Байбото бай дегенде келип айтты: „Арстанбек сенин кабарыңды угуп, бирүүгө кушпар болуп жүрдүк эле, айдаса баспас ак атан, кудай айдап жет-кирди" дегендей, кудай айдап бир келип кал-ган экенсиң, баарыңдан бул айылда комуз жок тур ээ, эми кантебиз!" дегенде, Арс-тамбек айтты: „Бай комуз табылар" деп белиндеги комузун алып чыгып, ку-лактарын талган бир топ күүлөрдү чертипкенде, Байбото бай айтты: „Арстан

жан өзүңдө бирдеме кылсаң экен дегенде, ормарын тешип киргенде, ошол эле жатыкан жандар болду," дейт. Арстанбек элчил акын экендигин өзүнүн айтып, бизге жеткен кайсы бир үзүн-дүлөрүнөн көрүнөт, ал үчүн ордогон, буда жаңы маданияттын өсөрүн сайрап, жаңы келген орустун кыйындыгына баа берген. Арстанбек эски феодалдык турмушту да жактап көксөгөнү да көрүнөт.

"Колдогу молоташтын баарысы,
Эсенхандын жери эле,
Колдо жаткан көп бугу,
Эсен хандын эли эле.
Байыркы биздин кыргыз кайран журтум,
Баласы барган атчуу эле,
Баракатта жатчуу эле,
Көздөрү көгөргөн кийчүү эле,
Кылычы журтка тийчүү эле,
Колугу журтка тийчүү эле.

деги ушул оруезар болду,
Биздин кайран көргөз көр болду.
жакшы баккын жигиттер,
Торпок менен танандагы,
Бакпасаң торпок танандагы,
Сактайсаң сары талааны.

эл гери не бир азаматтар бар эле
кылычынан кан тамган,
не бир байбичелер бар,
бала жанбоор эле,
баштанган.

Чоң үй өлгөн деген болот.

үйлөргө өлүм болуп, эле үй кал-
бай калганда, Арстанбек мындай айтат:
„жылдыз жаан боз өлдү,
жылкыга болуп козу өлдү!
Эрте өлбөй, кечке өлдү,
Маарап туруп эчки өлдү.
желеде калды боркогу,
жее тиши калды торпогу,
Бири өлгөндө баары өлгөн,
Байталман үйдүн коржогу.
үйлөр өлүп, кой калды,
Ак букасы кокуй бой калды!

үйлар өчүп, тоо калды,
Куруп калган жардагылар,
Үзүгүн сүйрөп жоо калды!
Кечигирлер майды жуурады,
Балдар чычтон куурады.
Кудай кагылды арчышты,
Ыште жоор тийгенде,
Баштан байге сайышып,
Иттер кунан чачышты!
Азаматтан күлкү өлдү,
Айдап жүрүп жылкы өлдү!
Жорго жолдон суурулду,
Катран заман куурулду,
Бей-бечара сиркийдар,
Батпак болуп жуурулду!
Бирди болуш деп кыйду,
Бир старчын деп кыйду,
Арадан жүрттү жоо кыйду!

жиштер бирдеезин билядынбы ?
Акча каттыг коюуңа,
Насиә ӱтӱлштӱ моюнуңа !
Чӧоз байы бар экен,
чӱӱрӱ ӧскӧн айтырдай,
сӱдеесы бар экен,
Тасмадан чыккан талаадай,
сужуктары бар экен,
смең дубаңа бӱрӱндей,
жасоолдору бар экен,
желмоюздуң ӱрӱндей.
Таш-Хаянын ӱстӱнде,
Козу бала зор эле,
ушу сарт жансычкондын кору эле,
Аӧтындагы эри,
Касыштан кылган чоп эле,
ӧтӱгӱнин чоңдузу асык каптан чоң эле,
ӧтӱгӱнин кыртажы,

мал тогуудай шор эле.
Эми Кара-Көл калдыг уйго окшоп,
Сарт чогулуп бастырса,
Түрсактарыг чадатып,
Жадигиги биздин бийге окшоп.
Ушул келген орустар,
Узун чоптун баарысын,
Оруп алат турбайбы,
Кыска чоптун баарысын,
Коруп алат турбайбы.

Арстанбектин жогорку айтып кеткен ырларында, уй ол гонда, бей-бечаралардын алсырагандыгын, эл эркинен ажырагандыгын, кыргыздын өз ичиндеги зулум-нееспекетлер. Элдин сыртынан насия алабаштагандыгын, соодагерлерда туудурсма акча берип, элдин канда-

рын соруп, сезимдеринин ачык - айкын
айтылгандыгы көрүнөт.
Арстанбек, Бук, Сарыбагыштын ор-
мон өлтүрүлгөндөгү кыргынга да абдан
каршы чыккан.
Арстанбек, Коконхандыгынын кыргыз
элин эң аяусыз түрдө эзгендигин
ачык - айкын айтат:
„Тегереги кыргыздын,
Тоодон тартып тор болду,
Түшкөн жери кыргыздын,
Жырк кулач терең ор болду,
Кочконуңу биздин көп кыргыз,
Жок чакан сартка кор болду!
Аргымагын кекейтип,
Жок кежин тепейтип,
Жоконуктун кордугу,
Өткөрө өтүү зордугу..

Алтындан камчы алакан,
Аркы туштө чоң жаны ;
Анжияндык Мала хан.
Айка каккан жеез казак,
Коргондогу турганы ,
Кошчактардын мааразык.
Азаматтын моюнуна,
Аябаган тушлукту,
салып турат кокондук,
Айгыр ат, атан төө,
бир айт жандан калтырбай,
Алып турат кокондук ,
Каарына алганда,
Беш кашуу эрлерди ,
асарап турат кокондук.
Алышына ат алды,
Аяк кылбай баш алды.
Зекеттин кожондук,
Каркырасын сайдырып,

Ычкытуун жайдырап,
Беш көкүлдүү кызды алды,
Отоо оттуудан үзүү алды,
Кулактарын карыштап,
Короодон тандап кой алды,
Кызматына бой алды.
Олтоң дан алды эгинди,
Жанына жакын баралбай,
Кыргыз байкуш чегинди,
Сайран турган Арстанбек,
Чыдабассың тегинди!"
Арстанбектинда заманында кыргыздар ай-
тып берүүчүнүн сөз баралуу деп, эң жак-
шы чыгаан. Мен көргөн абышкалар
Арстанбектин сөз кылганда оозторунан
түкүрүк бурап, тамшанышып кетер
эле. Арстанбектин бүтүн кыргыз элин
чыгарганын, алганына көп жомоктордо

болуп калган болуп калган болсодо, аны Какеш ушу күнгө дейре унутпай айтып жүрүшөт.

Белгилүү Арстанбектин доору болсо, көргөз элинин чабуул убактысы аясана Жэ эле артта калган караңгылык доору экендиги анык.

Арстанбек бир убакта ооруганда, Торосбай баштык буу эли чуру-чуру түрүшүп:

„Ээ, кудай ушу булбулдан чоң эле айрылып калабызбы?! Кудай ушул булбулду бизге бердешин тилешет. Арстанбек ал оорусунан айыккан кезинде, ооругандыгын айтып ырдайт:

„Жолдон бейит көрүп шакиндиее,
Өз жанына бекиндим.
Жак шректей атланып,
Белдесинен байланып,

эжекем турду кашымда!
Ак сакалы арбайып,
Колу сунуп сербейип,
Атакем турду жанымда!"
Арстанбек бул оорусунан айыккан кийин дагы көп жылдардан соң өлөт. Арстанбек өлөрүндө 500 кой, 100 кара малы болот. Арстанбек оорун алектен өтө албай жатканда, Чоңбай келип: "Ээ булбул булбулум бизди таштап кетмекчи болдуңбу?" дегенде, Арстанбек айтат: "Узун сапарга аттана турган болдум, жол азык жана кор, кепинимди кызыл барында бер" дегенде, Чоңбай ошо замат, ат, тон, акча, кепинди берет. Арстанбек чүнчүйө-дөн айтканы, калың бугу дүңгүрөп кыз-матын колун кошушат. Арстанбектин айткандарынанда биз аз жетип отурат. Арстанбектики "Акыр-заман"

Молдокылыч.

Молдо Кылычтын кайсы уруудан жа-
на кайсы таптан чыккандыгы, жа-
шы бардыгы "Адабият очеркинде" бар
болгондуктан аларына токтолбостон
башка билгендериме өтчүм. Кылыч
белгилүү, 1890-жылдардан баштап
эле колуна калем алып, көзүнө көрүнү-
п турган доордун түз жана кыйшыкта-
рын катуу сынга алып жазганда, элге
тараган. Кылычтын жазгандарын көр-
гыз эми колдон колго таласып, кай
билгендер көчүрүшүп алып, эки кишинин
башы кошулган жерде окушуп, чоң чогу-
луштарда да окушуп, ташманышып
туруушкан. Мен жашымды билем 12
жашка келген кезимде Молдокылыч-
тын "Зар-Заман" поэмасы элинчине

толук жатталып калган учуру эле,
мында бул убактарда кай сасатсыз-
дыгы толук жоюлуп калган эле,
Молдо Кылычтын „Зар-заман" чы-
гармасын көчүрүп алып тез эле жат-
тап алып, эл чогулган жерлерде айтып
берер элем. Ошол бала чагымдагы
жаттаган „Зар заман" поэмасын
1922-жылы араб тамгасы менен
жазып тапшыргандыгым институтта азыр-
2 басма табак бар.
да бар. Мен(н)ен кийин элден жана
жыйналып келгендерин текшерип кара-
ганымда, мен жаттап калгандан айыр-
малары бар болгондугун көрдүм.
Молдо Кылычтын „Зар-заман" чыгар-
масын эки рет жазгандыгы анык
болуп чыкты.
Молдо Кылычтын „Зар-заман"

чагарснасында Эртегини көксөөдө бар. сынсала:
"Казал айтаан калкыда,
Кара көгүз жалмыда,
Бүлүні эмисең жеткісин,
эмдүнку жеурттүн наркына!
Байбаркынын кейгени,
Кочүндо чалбары,
Тоо текенин жергагы,
Балактайын кең кылган,
Багалыгы сайсалуу.
Байбуржынын береги,
Кайдан көрдүн жигиттер,
Калдайтын жайган сереги!
Эмдигини карачы,
Бөрүжкүсын чөнеди,
Унутту нокто менен желени,
Бээ байлап кысымызды,
Кана кисин береги.
Байыркыдай чичисту,

Канекей элиҥ жеегени.
молдокылыч соодагерлерди жана ма-
нап, болуштардын элди кансактатып
чыгаган салык жайжандыктарына
каршы чыгып мындай айтат:
"Жаяа-кышы жүгүрөт,
Соодагердин тыйыны,
Былтыргыдан быйылкы,
Бозготуго каршыты,
Болуштардын чыгымы!
Эркек ургаачыларга калыс үчүн айтуу
менен катар адашкандардын мүнөздөрүндө
айтып кетет; Акыл - назаттарда ай-
"Акылсызга убал жок, тат:
Сөз укпаса үн дебе,
Текеберлүү адашкан,
Чийге кирсе кел дебе,

Тил билгинин коҥчулын,
Тек чагылтып тилдебе!
Уурукылба эҥерде,
Башыҥ кирер ноктого.
Акыбалыҥ јӱзӧгӱн,
Ага-ини јакшынга,
Терокчыды кетирип,
Бийлик берсе катынга!
Кызыкканда јакшы сӧз,
Кызыл алтын ишкалдай,
Кыз, келиндиҥ јаманы,
Чи бӱлдӱрген чачкандай.
Кайырчуу болгон байларыҥ,
Карагайлуу јылгадай,
Арызкысы ӧзине,
Тышы јӱрген алмадай,
Јаман айткан суук сӧз,

Сөөккө баскан тамгадай, өзүң баксаң жаныңды
Эскийткен капалык, соон болор бирдайым.
Эски оорууну таласадай.
Акылга жол азаспайт,
Дарс окуган молдодой,
Таалим алсаң сөзүнөн,
Тапкырың берген олжодой.
Жакшы катын белгиси,
Кылганы ашын кызганбай,
Сыр билгизбей турайко,
Эмне сөзүнөн көз толбой,
Жакшы кыздын белгиси,
Чечүү шаңшуу жасабагдай,
Канча болсо малынан,
Бошко берип алгыдай.
Жаман кыздын белгиси,
Ушжак айтат жоомоктон,

Чи бӱлаҥын јӱзӧтöни,
Јазгы конгон коноктой,
Байыркынын борусу,
Айтып турза дьашындый,
Бу ла кебиниҥ оруну,
Чыгабык кыйбыт шерти кылган,
Коомуйын сону,
Јан бергендибилбеген,
Јакшызынын коҥуру.
Байыркынын сакалы,
Отуктору тажагу,
Ботрошчоҥ бир туташи,
Кийимдери јакаксуу.
Байыркынын ӱргӱнӱ,
Кӧчӱп јӱргон кӱн - тӱнӱ,
Алтын кежисе абайыг,
Кыз - келиндин ӱргӱгӱ.
Кыз, келиндин китгени;

Кызыл жибек кöгрешазы,
Эмдигини карачы,
орус алып сурагын,
Тыныштыу жерге жылдызы.
сураса кыргыз орусту,
Тердирер эле коңузду,
Кудайдан коркуп койбосо,
жолунан малдан доңузду.
орус журтунда ынсап бар,
өкүштүк кылбайт бирине,
Жолунан келип турат деп,
Зордук кылбайт динине,
Эмне десе кыргыздан,
ишенип калат динине.
Бейиш корбос китепте, беш намаздыбы, деген.
Капыр болсо нускада,
шарияттыг тутулдеген.

молдоКылыч дүйнөдө жактап, кар-
гыздан манаптарынын ынсапсызды-
гын, орус калкына тууралык бардыгын
ачык айтып отурат. молдоКылыч
„Чөп бою“, „Зилзала“, „Канатбуулар“
деген чыгармаларын жазган. 1916-жылы
болгон окуяны жазууга камынат
турган убагында, ажал жакадан алып,
барса келбес сапарга кеткен.

Тоголок молдо.

Тоголок молдонун өмүрбаянында „очерк“-
те толук бириленбиктен токтолбос-
тон башка жактарына токтолдук.
Тоголок молдонун өз аты Байымбет
болуп, жашынан эле кат сабатсыз-
дыгын жоюп, ырдап, жаза баштаган.
Тоголок молдонун чыгармасын тек-

ширин караганда, Кылычтын таасирин-
де көрүнөт. Тоголок молдо эң кылдат
акын болуп, кыргыз адабиятынын ар түрдүү
жанрларын жазган. „Манас", „Семетей",
„Сейтек" жомокторунанда жакшы гана
берген. Тоголок молдо негизинде анык ма-
насчы эмес, бирок акындыкка салып жо-
жомокторун көп узуу боюнча гана жазган.
Тоголок молдонун бардыгы жазган эмгек-
терин чоо басма табакка жакындайт.

Алдаш молдо.

Алдаш молдо Коңурат уруусунун саспак
уругунан Жээнеке деген кишинин баласы
болуп, төштөнкү эле таптан чыккан
киши болот. Алдаш молдо, жашында
айылдагы бала окуйжан молдолордон
окуп, өзүнчө кат сабатсыздыгын жой-

гондон соң Прежеваль шаарындагы та-
тардын мечит молдосунан дарс тың-
шаган бир топ жылдар. Алдаштын мол-
долугу жакшы гана болгон. Алдаш
молдо 1871-жылы Ысык-Көл террито-
риясында туулган, 1929-жылы 74
жашында Жети-Өгүздө өлгөн.
Алдаш молдо 1894-жылы баштап,
бузук түрдө эл бүлүнүп жаткан шат-
лоонун бетин ачып жазган. Алдаш
молдонун ал чыгармасынын бир чү-
лыштарында, менин эсимде бар эле, аны
мен жазып институтка бергендигимден
жана кайталап отурбадым. 1894-
жылы болгон шайлоодо, Жети-Өгүз
элинин ичиндеги манаптарга абдан сокку
урган болучу, башкача айтканда, атга-

рын атап, кылыктарын беттерине
салып көрсөткөн эле.
1903-жылы болгон эрөлүп, эшик
тоңгон дагы Буузук шайлоонун бетин
ачып, эсак-жол территориясында-
гы шанаптардын кылыктарын бирда
тайсалбастан кылыктарын беттери-
не салып жазган, анада, бил чениси че
жазып тапшыргасын.
1914-жылга жеткен кезде эсык-жол
кыргыздары жер, суудан ажырап жакыр-
ланып, конушсуз болуп, тоо баштары-
на чачылып, кайсы бирлери Текеске
көчүп, сандалып турган учурда 14-
жылы „Жал-заман" деген чыгар-
масын тоңару тудо жазып, эл та-
лашын, качырчы окуй баштаган.

"Жал-заман" да сиен бүт жазып жаттап алган эмес, анда инсти- тутка бергесин. Алдаш молдосун- да ысык-көл айланасындагы эл башкарган манаптар жана байлар- дын кылыктарын, иштерин чынынан айтып жазган. Кыргыздар илгерки бай болсо да, жалкоочуктардан аяк асты болуп, кайтадан жообуп келген түнгөн улутунун тырмашта тагы- гынан байып кетүүчүлүктерин ачык- айкын көрсөткөн. Талып молдо, Тесир молдо элдик иштерге кол сунуп, жерге ээ болуп, кашыктакташкандарга ыраазылык көз карашын көрсөтүп, аларды мактап жазган. Алдаш молдо "Хал-заман" чыгармасын жыйынтыгын "Зар-заманын" ээрчип

наасы барган. Алдаш молдода эски-
доорчу жана динде жактаган.
1916- жылы болгон чоң үркүндү
Алдаш молдо эң бир чындык менен
толук жазган, Турпанга өзү да үр-
күп барган, андагы уйгурлардын кы-
лыктарын, алардын бектеринин атта-
рын атап, алардын үркүп барган кыр-
гыздарга кылган жасаган мамила-
лярын ачык-айкын жазган эле.
1920- жылы Алма-Атада ачыл-
мугалимдерди
ган 3 айлык бышыктоо жана кур-
суна Алдаш молдода 49 жашында
барган, ошондогу сабактандашы,
„Үркүн" чыгармасын бир жолу окуп
чыгып, сурадым, молдо аке, мага
бере турунуз көчүрүп алайын дедим.
- 2-3 күндө берейин, кыргыздын чоңдо-

окуп көрөйү деп сурап жатышкан
үйдү, 2-3 күндөрдө күрс тарап, аны
жолуга албай калдым. Ошобой-
дон анын колуна тийбей калып
калды. Жети-ооздон көп сураштыр-
рып карасамда, эч табылбады.
Алдаш ошондо абдан бетке чабар
тартынбаган баатыр акын эле.
Алдаш өлдөнүдө, тоорун, кулакка
тартышак болуп Сендирекпешин кир-
генде, жүдөп туруп, 1929 - жылы
өлүп калыптыр.

Солтобай.

Солтобай акын Токтоболотов бугу урусунун
жалдан уругунан Сары катын тукумунан
болуп, жашынан эле тетик, тишине жа-
нып сайрап чыккан даңктуу баатыракын.
Солтобай акын Арстанбекти көрүп чыгал-

гандыгы ажык. Солчтобай акын
оң, Соңгу арганың нечен тоттор-
до ырдап даңкы чаган, засма-
нында эч бир акын Солчтобай-
дын бежинге чагын ырдашкаал-
бағандыгын карылараннак тайн.
Солчтобайдың тайыньбаган баа-
тыр акын эжендиги, шабданддын
өз бөтинге кордон ырдагандыгы
давил болоалат.
Солчтобай элчилда акын, ага
давил: бүгү урууну терестен
адасыны, өйлан кочкандыгы,
ырдан элдэн инуңун ачык-
тыкын көрсетүчүң эсаңаңа
Солдагарлерди песк корун
ырдагандыгы.
Солчтобай бүтүн бугу уруусун-
дагы болган бай-манап-

тардын кошокторун чыгарат-
кан экен. Солтобай элдин
эң бир чыйгынчыктуу ырчы-
сы болгон. Солтобайдын
„Текес“, „Асык-Жол“, „Жаңа
Ашабданды коргогон эрлерин
ырларын элден жазып инсти-
тутка бергенсин, бала убагында
жазып алып жатка кылдасы
эле. Солтобай 1918-жылы
75 жашке барып өлөт.

<u>Эскертүү!</u>
Жайсаңстай, Айтмаке, Жеңи-
жок, Эсенаман, Сокур Калча,
Бекназар, Ботобай, Барпы,
Калмырза, Жаманкулдар-
дын жана айылдардан чыккан
кошокчулардын айткандарын
изилдеп жыйноо керек.

60000 знак
1,5 печат.

Жыйнаган: Абдрахман

шаар Фрунзе,

1945-жыл, феврал.

60000 знак

1,5 печат.

№2.

„Түрдүү аңгемелер“

Мунуда карылардын учун эсин-
де калгандардан жана элден
сурап жыйнадым.

Жыйнаган: Абдрахманов. Г.

Шаар Фрунзе.

1945-жыл, март.

20000 знак
0,5 печат.

Институт языка, литературы и истории
Отдел рукописей
Инв. № 129
5 янв. 1981 г.
АН СССР гор. Фрунзе

Мазмуну.

1. Кожобек, Шаамендин сөздөн жыгканы.
2. Кедейдин сөзү.
3. Матайдын Бектенди сындырганы.
4. Карап, Баскенти какшыкка алганы.
5. Ороз арак ичпей казынын үйүн кылганы.
6. Байгазынын кыл актары. баатыркан катындарын көнтүргөнү
7. Бердимат, Чокону сөздөн жыкканы.
8. Матай, Байтиктин бетине тик айтканы.
9. Матай, Өмүрзакка туурасын айтканы.
10. Шадыкан, Сарабагышторда Ат-Башыдан көчүргөнү.
11. Матай, Карагул уулуну Кашкалга качырганы.
12. Мадай Ышыкынга бээ бергени.
13. Кожомбай, Куронкой сурнайчыга кыз алып бергени.
14. Жаркынбек, молдолорду чогултканы.
15. Кой буурулдун жоосу.
16. Ылакаптар
17. Санат сөздөр.

Кожобек, Шабданды сөздөн жыкканы.

Сарыбагыш уруусун чоң манабы бол-
гон Шабдан Ат-башыда болгон той-
до мындай дейт: „Ээ бийлер, биз-
дин сегизбектин эң кенжеси, Жеңгил
баатырдын чоң уулу болгон Ырыскулбек
уулуну, берги Ат-башыдагы бир үүч
болгон чериктер, кийиз өтүк кошот
алыптыр дейт, Жеңгил баатырдын
эли жерден бетин бербей жатыпты-
ко, черик алакандай эле бирдеме го,
жүлкү итинин түбүн карап урбосо ко-
тур болот деген сөз бар эмеспи, черик
сынды, калың сарыбагышка ат кой-
гонду киши койду экен! „ дейт.
Чериктердин аксакалы Кожобек жооп-
туу мындай кайтарат:
„Үчкө эмизди тууйт,
Ит сегизди тууйт,
Жолборс жалгызды тууйт,
Бир жолборс миң иттин жолун бууйт.
Ала кушту атынан чакырат, жеке-
өтүк кийсе, жекеке өтүк тур, чокой
кийсе чокой чоң дейт, Шабдан сен
көптүгүңдү кишиге миндет кыла-
сың! аз түкүмдү, көп түкүм кыр-
гын салганы бар беken. Шабдан
кыңк эте албай калат.

Үседайдын сөзү.

Тынай Сейтинин жаспанак уругунан
Чеуей деген аксакал жаман чоң бай
болуп, ошол эле Ат-башыдагы

тонто, ашасой, Кедайге зордук ката-
рында 50 жылкы бүтүсү кылганда,
Кедай айтат: „сен көк итсиң, бул
ашасендер көп ит, көк итти, көп
иттер талабайсыңбы!" деп.
Черик менен Тынасы Сейиттин ын-
тымактары бир жерде болгондук-
тан ашасын бугада сөзгө жыгы-
лып, доо алалбай айтпаган кете
берет.

Матайдын Бектенди сындырганы.

Сарыбагышынын Черикти уругунан
Кырк жигит Бектен деген чоң ма-
насы 1879- жылдары убагында жа-
дан кыш Ат-Башыга, Чекенди-Та-
ла деген жерге айылы менен көчүп
барып конотда, илгерки Ногой уйгунун
баатыр кызы жаңылмырза ол жур-
гон аталары Үчкө, Түлкүлөрдүн
мурзоуносбарын, малдар союп та-
ты келмекчи болот. Ат-Башы-
дага монолдор, Черикти эл ката-
рына ойлобостон жигиттерин ай-
карып, монолдор Черикгин малда-
рынан карсатын алуусун келет, ай-
тоо, Сестизбэлер.
Бектен деген ушундай кылып жатат
деп, Черик матайга кабарчы кел-
генде, матай бир топ кишилер
менен айтканы, монолдор жа-
кап бекке келип, анда бир топ ки-
шилери менен айкарып алып,
Бектендин үстүнө келишет.

Бектен чечинип жаткан болот, Матайларды
киши келдиби деп бирда козуно илбейт.
Матайлар камчыларын колдоруна карма-
ган бойунча, ичкке сооно, көчкторун жерге
койбостон талашас олтурушат. Чоконун
жаш кези болуп, ада атурын келип олтур-
ган экен. саласындашуу болбогон. Бектен су-
райт: — Чоко булар киси ә" деп
Матай айтат: — Жакшыбекпо бул Кал-
ча деген ушул — деп. Чоко жооп берет —
Черик тин Матай бай дегени ушу киши
болот" деп. Матай сурайт: — Чоко,
бул жаткан киши киши деген киши киши
деген, кайдан жоолшу көчү келиптир" деп.
Чоко жооп кайтарат: — Бул киши Черик-
чи уругунан Бектен баатыр деген болот,
Кочкордон көчүп келиптир, солтолдор, Черик
туугандар тааныжатын деп, биздин түп
атабыз Чучко, Түлкү баатырлардын Ной-
гутунун Жаңыл мырза деген кызы ол-
түргөн экен илгери, ошол арбактарды
тайып кетүүгө келиптир" дейт.
Матай айтат: — Ээ Чоко, сен деле
дөөрүп калган сөздү сүйлөйсүңда, анын
бир жеңиндеги! таза кишида ушундай
болобу ә! Ной гуйтан бир катынынан
өлгөн атаңды баатыр дейсиң, баатыр
болсо катынынан өлөрбөлө? катын
мушуздаган мал арасы болот эмеспи,
бул немениң Черик, солтолдоруңнан ал-
дырып кармайты келиптир, бул дүнү-
йөдө катындан шерменде болуп өлгөн

атанарды. Жакшаалдагы моңолдор Чүрүк-
түн арбактарын тепе-тепке алып,
өздөрүн малдарын тартып алсайбыз!"
дейтугта „тартыжала" деп Жишке чыгы-
шып, байлап алган жылкы, тоолордун
жигиттерин коркутуп агытыпрай.
Бир оңолдордун бир бээсин сойдуруп
койгон экен, ээси Матайга айтыпты:
«Бай союлган бээсин анчка эле» деп.
Матай, Бектендин байлалуу тур-
ган өз ишин көшүктүн жоюнганда,
чоко чыга калып, Матайга жалы-
нат: — Бай сен берейин" деп. Матай
жакшы бектер малдарда агытыптыргы
алып кете берише. Бектин ошол эле
түүнү күчүп жок болот.

Карач, Басякени какшыкка алганы.

Тескей сайгонон манабы Баатырхан
агасы Байыбек дегенге чоң аш берип,
оң, солду чакырган 1902-жылы.
Ашка Басяке баштык көп тонайлар
келет. Бугунун желдең уругунан Үзекебай
деген аш үстүндө, Басякенин Жараайбын
тиешин ачып көргөндө, Басяке ачууланып
— Ой жиндин айбансоңбы, атыңдын
оозуна ачына" дейт. Үзекебай сенин
кейте берет. Аш тарагандан, Баатырхан
бугу, сарыбагыштын аксакалдарын бир
үйгө киргизип отурганда, Басяке менен
Үзекебай жоода тиштешип калып, Басяке
оолугуп, бугу сенин ашыңа чакырып алып,
чыга турган айбыңдын бугун билба-
зең!" деп жала сөздөрүн айтканда, бугу-

дан Чүйсүндүн Карачы деген
аксакал мындай дейт: „оо,
кудай таала, баякә сен бол-
сон эчак эле бычылган кул
элең, бул кенесбай бычы-
ла элек кул эле, эми кул
жоолошуп бүгүндөн сары-
багыштан туулган эркин
бузбасаңар боло, оо кудай
таала десе, шабдандыг казак,
көргөз, капыр, бусурман та-
сын эле жатат, көз тийип
кеткен жери жокко, сайто-
дон келген бир көргөч көк
кара атты итинин ачып
көргөндөн эсине болбой
эле, оо кудай таала бекер
докурунуш болобу!" дейт.
баякә үн чыгалбайт.
Чулак деген доолос айтат:
„Сиңдинин өзү көргөн жер,
Кас кылганды сүргөн жер,
оросон келип өлгөн жер,
Төрөкелди Көксу кашынын-
коргулугун көргөн жер! дешип,
Кас санап колго долайлар
ысык-көл бирикксын келген,
колго асылгандардын, өзүнө берген,
...дорунан кандары келген!"
оошка кыздык урунуп сакс-ден.
-нин торуарысынагы чыгат.
Ороз арак ичип жазыны

<u>уяты кылганы.</u>

Нарындагы чоң кол деген
приставь, нарынга караштуу
12 болушту конокко чакы-
рып, аракка шыкаганда,
казы баштык бардык бо-

лушпар ичпейт, чорык эли-
нин болушы ороз ичпейт,
Казы аракты орозго өзү
сунат, „ороз болуш мен деп
ичпи жатпас ичпи кой" „ деп
ороз айтпат: „Казы сен кан-
дай айтпазың, кой ичкендин
көөнү, ичпегендин ойлы
билбей, сен уур кылсан деп,
сен кыйы кыстапсыгы! — деп
Чоӊ колын өзү сунганда алдай
Чоӊ кол акыры орозго болгу
деп бирааѕы болот.

Байгазы жоголгон бай-талдарын албаганы

Сарыбагыштын Байгазы
деген чоӊ манабынан бир ай-
гырчыгы байталдары жо-
голуп кетти, смоӊолдор
эшинен табылды, издеген
кишилери, Байгазыга айтып
барганда, Байгазы айтпайт:
„ошо смоӊолдордун алдына
тийиши баскан байталдарды
алсампайт, уялбай смоӊолдор-
дон доолап отурасыбы деп ал-
бай койгон экен.
Бир убактарда бир шайлоодо, Бай-
газыга сөз калышат: „смоӊол-
дор өздөрүнчө болуп отаргон
болуптур" деп. Анда Байгазы
оолугат: „Окудайдын кылганы-
ай, оруусе сени зордугунай! смоӊол-
дор өзүнчө болуп отарчын
болгон эсе өнүрбү?!" деп.

Байгазы, Тагайды жактаганы.

жаздын күнү бирболушу эл жыйын болуп жаткан жерде, бир киши Ысык-Көл жакка жолоочулап барып келип, эл кишиден "Колдо киши жак-тыр экен" деп сурашканда, ал киши мындай дейт: „Саяк Байтыр кан жактыр экен, күндө бирден бээ соют экен, каалга-сын кумушу менен чапта-рып, ак болоттуна менен чийлерин жаптырып, жа-бык баштарына жалаң кундуз каптатып, жүгүнө жалаң күмүш жаздык жыйган экен“ дейт.

Отургандар сурайт: — Балбай-дын иниси Тагай кандай экен? деп. — Жооп берет: — Тагай-дын кийгени куурайтон, өзү орус-тун чочкосун кайтарып ка-лыптыр" дейт.

Таңылган куурайга көчүгүн коюп отурган Байгазы ~~Тагай~~ ордунан туруп, бычагын колуна алып, айтып жаткан кишини көздөй жүгүнөт да, айтат: — Оронон, Боромбайдын калай-га күчү келбей калган бекен, ошо мактаган Саяктын атасы Алыбекти ушу ко-лум менен мууздадым эле, от орус Сенин зордугуң

ай, мен Тагайдын эрдигин
көрсөтүн, балан жерге же-
кеге чыкканда ортого кой-
гон, Тагайга тон кийгизген
катын бул кудай бардыр,
сенин кийгизген чапаныңды!
деп бычак менен тилип бө-
гөндө, көпчүлүк жасасырап
ай кара качырат.
Байгазынын уулу Камсалар
иниси Жайкелди болуп, 1905
жылы мекеге жөнөргөндө,
Байгазы Кочкорго келгенде,
Кочкордогу Жоошан, Тезек-
байлар, кунтун бээ союп,
1000 сом кошуусуна кылып
абдан сыйлаганда, Байгазы
айтыпты: — бул Жоошан,
Тезекбайлар Ныязбектин
тукуму экендиги чынбо-
лоси" деп. Жоошан, Те-
зекбайдын атасы Тулку,
Ныязбектин тукумунун
баласы болот.
Байгазы Чүйгө келгенде
жолдо конгон жерлеринде
сойтуп, тынайлар кошуу-
чаларды береберет.
Шабдан, Байгазынын өрүн-
зөден кунтун, бээ сойдуруп,
Шабдан кошуна кусиган
карпай, Сөлдөсү менен
даарайт жанача бара жат-
кан Байгазынын басын-н-

дагы белдесин ала кетип,
колуна суу куйган бир кор-
гон казактар айтат:
— биз чабданды чоң деп
жүрсөк, теңир урган кор-
гоздын чабданда чоңу
бар экен " деп.
Байгазы Ташкентке
барганда акчаларды
санатса 10000 болот,
чабданда 1000 сом берет.
Байгазы Ташкенттен
кайта тартып, На-
рындагы үйүнө келет, уулу
Касалаң, жакшы келди
иниси сурайт — сизге
барбай келип алдыңыз-
бы " деп.
Байгазы айтат:
— О, бупон тийиштип албай
үйдө олбуңнуң, сиңа
жаш байкуштуу бо-
луш кыйлатан чыгып
келдим " дейт.
1906 — жылы, Касалаң,
жакшы келди экөөтөн сиз-
ке кайтып олушот.
Байгазы 1906 — жылы,
сайкал деген катынын
жаш баласын бөлүш
кылып, кыш ичинде
өзү да өлөт.
Черик Базаркул өлгөндө,
ар болушка топурак

салдырып, мӱчӧ берсняк-ти болуп кабар берзенде, кабарчы Байгазыга барганда, Байгазы айткан:
— Ээ, болтон бизге чейин кабар берген ал кандай эше экен, бир койну ӧлдӱ деп убара болуп бара аласбызба ?!" деп.

Баатырхан катындарын кожотурганы.

Тескейдеги саадактын чоҥ санаазы Баатыркан бир кӱнӱ катындарына „сени кожо кулатӱрӱӱмде угайын" дейт. Бардык катындары кожо албаганда, кӱн гой саадагынын бакачы уругунан алган салбар катыны мындай деп кожоны:

„Ала-Башта корголуҥ,
ол Баатырхан отронуҥ,
Ала кӧз менен жабаны
Атдаш жерин сорголуҥ.
Бакалчыдан буулду алдыҥ,
Бакачыдан сени алдыҥ,
Баркындагы билсее
мал коротуп жасандар, не алдыҥ!"

Жон кожоны, Баатыркан бул катындары мындан тӧҥ кӧрӧт.

Байгазынын кылыгынан.

Чериктин Ажыбак уруунан Чыңгашы деген киши бир топ жылкыларын Байгазынын элиндеги ууруларга уурдатып, аркасынан из кууп барып, жылкылардын бир нечесинин көздөрүн кармап, Байгазыга келип жоонун айтып отурганда, Байгазы айтат: — Ээ болтосу, Черик сокор кандай кудай урган элсиңер, карыңар жокпу, илгерки ата - бабанын салтын кеп беришкен эмесби? Тагайдын үч бөрөнү Черикти чоң атабыз десин, кара саба көрөңгөнү берген эмесби, Тагайдын балдарынан Черикте акысы бар эмесби, чоң атабыз болгондон кийин үлүшү кылып, бирге жылкыңарды бала - чакалар алса алып келгендир, кубалап келишиңер уят эмесби?" дейт. Байгазынын айтганын, балдарына барып, союлгандарды төлөтүп алышатда; Чыңгашы кетет. Бул ишти өзү Чыңгашы менен бирге барган Кыдык деген карыя айтты.

Бердимат, Чокону сөздөн жыкканы.

Азыркы Балыкчынын сазында эки дубандын тобунда, Чоко жатып алып, папиросун тартып, кыргыздын аксакалдарына ийдо болбостон кайт. Бир убакта Күнгөй саягынын аксакалы Садыр какшык түрдө айтат:
— Чоко мырза канчадасың? — дейт.
Чоко — Сарыбагыш, бугу чаап, кызын катын кылып алжологондо торолгон эжеңсиң — дейт.
Садыр эки жагын карап, Тынайсейит уруунан болгон Бердиматтан

сурайт: - Бердимат мырза сен кан-
чадасың? - деп.
- Бердимат: менин жашымы
талаш, Орозондун кардын балбай
жара сайтыны, богун чубалткандагы
баласың деп атамы айтат. Жок,
Торокелдини көкбукага мингизип,
Кууну жургондогу баласың деп энеси
айтат - дейт.
- Чоко айтат: Кудайга кошуум - деп.
Бердимат айтат - ээ Кудай ургур
менсага тогуздан мал ото отун
жаттасынбы?! - дейт.

Матай, Байтиктин бетине тийк айт-
каны.

Солто Байтик болуп турган учурун-
да Кашкарга барайтканда, Ат-Ба-
шыга түшүшү болуугай: „Черик кул
Матай не келип саламдашпайт,
токто жуутарсын" деп.
Байтик Кашкардан кайтып, Ат-
Башыга түшүп турдегенде, Ма-
тай бир көзүнү бышырып, бир
жээрде жоргону коштотун келип,
Байтикке саламдашып, жоргону
мингизип айтат: „Баатыр сиз оо-
лукпай жүрсөңүз болбойбу? сиз-
дин атыңыз кангайн жеесиз кал-
сын" деп. Байтик үндөбөй жонойт.

Матай, Оморзакка тууразын айт-
каны.

Матай, Базаркул деген баласы-
на, Оморзактын агасы Туркмондун
козун алып бериш, ал келини суюк
болгондуктан жыгча чаап өлтүр-
түп салат.
Оморзак Ат-Башыда жесирлик-
ларын жайка алдырып жоошуп

кайта ысок - колго баргандан бир аз эле
жылдан кийин Ат-башыга чоң той болгондо,
өмурзак, чоңбайларда келип, өмурзак ол-
чон кароолашынын кунундоолап, матайды
чакыртат. Матай айтат: — козуң су-
юк болгондуктан балдар жыга чаап ол-
тургану чын эле, 7 черикти жансын са-
лынсын, Черик жандарын бербейт, мал
берет, Черик тушунуно бирден арканбересе
кунундан кутулат," дейт.
өмурзак айтат: — Кайсы бир келгенде
салыктан көп алтыным жоголду,
агада жооп айтасың" деп.
Матай айтыпты: — Андай алтынды
батыра албай журсоң, жүгүтө олук-
тарыңды бер, жорулар жеди эле, анда
бүгүнү не асман алып калбадың!" дейт.
Чоңбай айтат: — сакалдуу кишилер
көрүшүп отуруш болосу — деп.
илгери нарк боюнча 150 жылкы
кун берилет. Черик кошуунча менен
бир күндө беришет.

Шадыкан, Сарыбагыштардын Ат-
башыдан көчүргөнү.

Черикти Түрдүке баатырынын уулу
Түрдүке тантектин уулу Шадыкан,
инилери Боздоок, Жайсан башкы Ка-
рагул уулу деген урук кашкардын
каны бодоолот 1876-жылы ханды
кытайлар тарабынан бузулганда,
Ат-башыга көчүп келишет.
Боздоок, Шадыкандар, Ат-башыга кел-
генде, Ат-башы черикторго тизгин
бербестен бийлеп келишет.
Матай менен күчү бийлеш албы-
пай калышат. Бул учурда, Чийдан

Эжендүм элди деген бир болушу эл, оон соонда баштак-Ат-Басыга көчүп келип, Ат-Башынын баткыш тарабын ээлеп алышат жана өздөрү абдан жарды болгондуктан Чериктин малдарын уурдашып тынчтарын алат.
Тургуненин уулу шабдакан болуш болуп, губернаторго айтып, солдаттар менен кошуп каранчилдеге сарыбагыштарды кайта Чуйго көчүртүп. Ат-Башы кадимден Чериктин жери деп айткан экен.

Матай, Карачи уулуну Какшаалга качырганы.

Карачи уулу Черикти бүтлеп алганда, матай менен Кутпу эжоо акыл жасап, карачи уулуга айтат: „Бул Ат-Башы Черикке жер боло албай турган көрүнзү; сарыбагыш, саяк биздин бастыктан коё турган ондону, кайта эле Какшаалга оошкыйга карап кетели „ деешет.
Бул сөздөргө Боздоок, шабдыканда макул болушуп, 1880-жылы жайлоодо Ак-сайдан Карачи уулулар көчүп Какшаалга кете баштаганда, матай менен Кутпулар Ат-Башыдагы жайткан шабданга кабар берип, Карачи уулулардын көчмүнүн аркасын басты берип, катын, балдарын колго алып, малдарын олжолоп калышат, Тонай ларда олжого тоюп, Кутпу короосуна 1000 кой салып алат. Матай менен Кутпу Черикти бүтлеп калышат.

Мезет ышкынга бээ бергени.

саяктын Күрешанкожо уруунан XIX-кылымдын ортосунда Чоңмезет деген болгон. бир күндөрдө аттарын каракташып жиберип талаада жоо калган эки киши тоодон ышкынды көтөрүшүп алып мезетке келет, мезет жоону ээр-токуулары менен эки ат берет.

·Көкүмбай, Күрөңкөй сурнайчыга кыз алып бергени.

мөңөлдордун Күүсоок уруунан чыккан Чоң даңкту сурнайчы Күрөңкөй, Көкүмбайга келип мындай дейт: „Катыным өлүп жесир болуп калдым, илгери сенин Чоң атаң Мезет ышкын алып келгенге бээ берген, ошонушу мына эми көп убакка чейре айтылып калды, мага катын алып берсең, сеникида айтылып калат" дейт. Көкүмбай, Күнүрчүктүн атасы Эшмырзакты чакыртып айтат: „Эшмырзак аке, бир кызыңды күйөөгө мен чыгарсам кантет" деп. Эшмырзак макул болот, Көкүмбайдын зайыптары дароо кийимдер кийгизип, кызды алып келишет. бир үйүн тез даярдатып тиктет, той-соёт, Күрөңкөйдүн алып келе жаткан тоо баштаган бир тогуз жылкысын берейда, үйү менен көчүрүп жөнөтөт.

Жакып бек; мөңөлдордун чоңчыкканы.

мөңөлдор уруусу XIX-кылымдын ичинде эң эле чачкын болуп, Ысык-Көл, Чүй, Кочкор жана башка жерлерге тарап жүргөн.

мөңөлдордун улуу Кытай уруунан жакыштан жакып деген азамат чыгып, Сарыбагыштын чоң манапы Үмбөталы менен катуу ка жигит болуп

жарым казынасын жаратып, аларды бир-
лештирип, 1880-жылдан баштап
ар жердеги маңкорлоруусун чогултуп,
Ат-Башы, Нарындан конушу алып,
берип өзүнчө Шаркыратма эш деген
наасын алат.

Жойбуурулдун жеужу.

XVIII - кылымдын ичинде, калмак за-
манында, Тянь-Шань территория-
сында үч жылы катарынан чоң жут
болуп, калмактардан калган калдык-
тары ошондо бузулуп, чыгышка
ыктаган экен. Үчүнчү жылында бол-
гон жутта тик жүргөндөн мал
калбастан жок болот экен. Ошон-
до май айы ушагында куруп чийчип
жаткан кардын үстүнө куук ча-
кырып жүргөн экен. Ошол жутта
Нарын боюнча бир нар ашып калган-
дыктан Нарын аталган экен.
Нарындын Ак-Талаа районунда Ала-
Буга деген суу бар, анда бир ала буга
калгандыктан Ала-Буга аталат.
Ат-Башы Эки-Башы деген жер экен,
ошо жутта бир ат ашып калган-
дыктан Ат-Башы аталат. Ат-
Башынан батыш тарабында Кара-
Коюн деген жер бар, анда бир кара
кой калгандыктан Кара-Коюн ата-
лат.

Ошо жутта бир азаматтын сокур
кара буурул аты болуп, силте-
луу сылтоорка шородон дарыны
өзү итлеп алып, бир эле коргошун
оқ болуп, аны менен кийик атып,
бир атымдык багып турат; атқан
ок туу таап алар экен. Бир кийик
атууда оқ жоголот.

Ошондо жеңилит кайгорып, мындай дейт:
«Алып келгин сокур кара буурулду,
Ээзи аспанай жанынын курулду!» деп.
Аттыг аймалдарга сойып берет.
Бул убакта сыйкачыларда кобогун,
сойып жей беришет. Жарындын Ак-
Талаа районунда «сыйкачы» деген жер
ошондо калат.
Бир күнтоо ошо жерлерде колуктуусуна
келип жатып, эртен жүрүп кетпесе
ачуу болгондуктан, бир убакта түндо
чычкычык сайрап койгондо, таң атканда
жерден түндо жүрүп кетип бара жат-
са сыйкачылар кармап алып сойып
ийет. Ошондо балдызы мындай деп
кошот:
«Жуну чаар кучкачай,
Чүү заар кучкачай!
Оролмо тоонун он теке,
Ойлобой айткан жездеке!
Кыдорлу тоонун кырк теке,
Катналбай айткан жездеке!» деп.
Кой буурулдун жуунунан кийин жер
Ээн калып кур болгондо, Анжелиан
жактан Черик куруунун Эшберди
деген жер чалып келип, Ат-Башыга
Черикти басып келет. Анжелиан-
дан бүгүнкү Белетда жарыгга конуп,
Ысык-Көлго барат. Уласы
кыргыздар келе берип, акыры түндүк
кыргызстандаг ээлейт. Мына ошон-
дон бери конуш кылып калат.
Черик уруу ат урогонуо, Эшберди
деп урган, Ажыбек чыкканда, Ажы-
бек деп урган.

Ылакаптар.

жаба - жаб - жаба деп,
жал, кујругу кыју деп,
жабадан айгыр салбаҥар,
жаманчылык кӱн тууса,
жаратпан эшнер ат туубайт!
жаздыгы бийик жакшы деп,
жамандын кызын албаҥар,
жаманчылык кӱн тууса,
жаныҥа кӱјӧр эр туубайт!
жакшыныҥ жакшы билер кысыбайтын,
жаман кайдан билсин кижиниҥ арзане-
нен кысыбайтын.
жакшыга кылса кылынды дейт,
жаманга кылса жалынды дейт.
Айтуны жоо јестедейт,
Эрди катын кесиптейт.
Јесер ӧзӱ жарсынайт,
Корчын ӧзӱ талсынайт,
Кудук ӧзӱ кӧлсӱнейт,
Чоҥкур ӧзӱ тӧрсӱнейт.
Такыр ӧзӱ жерсинейт,
Акпак ӧзӱ эрсинейт,
Кӧдӧк ӧзӱ сененейт,
Аларды кижилер теҥ синейт.
Чӧрчӧк ӧзӱ тӱзсӱнейт,
Катын ӧзӱ кызсынайт.
Тантык ӧзин таксынайт,
Уурu ӧзин аксынайт.
Таштан чыккан таш булак
Ада кујат теҥизге;
жамандан жакшы туулу деп,
Чӱйчн боҥор жигиттер,
Ада кетет теҥизге.
Кумдан чыккан кум булак,
Ада кујат теҥизге,
Кујдан кузура туулу деп,
Чӱйчн боҥор жигиттер,
Ада кетет теҥизге.

Эт жакшысы картада,
Бир чаласын тартпадыр.
Кел десек бар,
Кет десек жок,
Келдешкен жеген сон,
Эт жесек жок.
(Келдешкен-туурал ганэк)

жакшы катын белгизи,
Алакадай камыраш этет,
Айылдын кӧӧнин кош этет.

жаман катын белгизи,
Тулгадай камыр жуурат,
Тулгадан калын суурат,
Эшиктен эки бала кирсе, Эжинин
Асканат жанын кууурат.

Эр-азамат жигити эр,
Тандачуубеле, жок беле,
Тал-тал кара чачтууну,
Тандаганга кез кылсын,
Таргыл бука баштууну.
Издечүү беле, жок беле,
Ителги кара көздүүнү,
Издегенге кез кылсын,

ыйт хапкандай сөзүнүҥ.
сомдогон соку ла оюндуу,
Ток сасыган коюндуу,
муну алган чеҥиттиҥ,
Эки көзү оюлду.
Чүсүрекабел, Куурай сан,
Куурган эрге чолугай.

өтмәс бычак алгынча,
Тишитен кешегиң төйгүча,
кешедән катынң алгынча,
улытан өйкүн олгуча!.

жасманит, жайлоодогу аштан
чечкинин этиейт.
Аштаны оскоктун тӱжӱнө,
Кары бојо боз кирейт.

Санат сөздөрі

Шон айтпайтын санатты,
Саны бирге санапайтын,
Өнү кызыл шанапайтын.
Түйчиң бирге келбектин,
Тышның башка билектин,
Ой тегерек, сабы жок,
Арык жыгыдыз тагы чок.
Өйкөнниңке бушпаган жок,
Өлүмдөн кайтан душпаган жок.
Кыш кечпей жыл болбайт,
Кыш бычпай тон болбойт,
Этектин кесе, жең болбайт,
Эзелки душпаган эл болбайт.
Араттаң жамыштыгы,
Сарасиясан эдин кымыштагы.
Конурол колдын бурагы,
Көз адасындын чырагы,
Кымыз эрдин угатыгы,
Кыз жигиттин үрешпайты.
Жар башында жапалак,
Жапалак корсоң айтпа оң,
Жасканды корсоң качпа оң,
Жакшыңды корсоң,
Азат болоң сайтпа оң.
Айткан сөздөн кайтпаган,
Эр азамат жигиттер,
Катыңга сорың айтпаган.

Үй тӧрүнде тонбойт;
Үрүнчак кижи чоп болбойт.

Бардыгы 130000 знак
(3 печат, 17000 знак)

Үчоонун бардыгы.

Кымыз адасыдын каны,
Эт адасыдын оссаны,
Токой тоюп,
Жарыма оокат.
Ала бата шаргыбүтпөт,
Акыл сөзгө сакал бүтпөт.

Алабугут барында,
малысы бар деп ишянбе,
Азыратыл барында,
жаныси бар деп ишянбе!
Бири бакса мин болот,
Тӱзӱ бакса сан болот,
Сан санатка жет кирет,
жигит атын сугарат,
малчы кулун чыгарат.
Дугандан отсон десен кой бак,
Бушпандан отсон десен эчки бак.
мал арстандын оозында,
Туткуктанын тубундо, болот, деп ата-
сы айтканда, баласы айтат: Арстанд-
оозунда болсо айып алар элем,
Туткундун тубундо болсо казыналар
элем, андан кыйын жерде го! деп.
малкунун оны жарык,
малсыздын оны чарык.
Атаң сени шат сени,
жаманды жакшы кылганшал сени.
жоо сайган баатыр эмес,
мал баккан баатыр.
Кара кыяк катуу чоп,
казысы эжен жылкынын,
Кара шурут кул жигит,
ээси эжен жылкынын.
жылкы – жылкы – жылкы эжен,
жылкы эрдинешилку эжен,
жылкы колдон тайгансоң,
олот деген уешу эжен!
Койго баа жок, эти, жуну, учи те-
зеги баары эн керек, ошон учун кой
атка конуптур.

Инв. 336

№3

"Ашыктар"
"өлтүрүлгөн Манаптар"

XIX-кылымдын ичиндеги жана XX-кылымдын башындагы Кыргызстандагы берилгендан тыуу ашыктар жана өлтүрүлгөн манаптар. Булардын бир канчаларын карылардан угуу боюнча эсинде сактап калгандарды жаздым. Бир нечелерин элден сурап жаздым. Бир канчаларын өзүм көргөндөрүмдү жаздым.

Жыйнаган: Абдрахманов. И.

Шаар Фрунзе.

1945-жыл, февраль.

Мазмуну

1. Жуучулар.
2. Ок аттан ичшырган катындар.
3. Жайчылар.
4. Бакшы.
5. Бел куда.
6. Каз алашкондар.
7. Таштанбектин ашы.
8. Олжобайдын ашы.
9. Табалдынын ашы.
10. Ажыбектин ашы.
11. Бегаралдын ашы.
12. Карачанын ашы.
13. Жантайдын ашы.
14. Чоконун ашы.
15. Шураталынын ашы.
16. Кантагайдын ашы.
17. Солтонкулдун ашы.
18. Чоныбайдын ашы.
19. Байтиктин ашы.
20. Сооронбайдын ашы.
21. Бектендин ашы.
22. Балтабайдын ашы.
23. Жээнбайдын ашы.
24. Шабдандын ашы.

Түштүктөгү аштар:

25. Сагынбайдын ашы.
26. Жантороонун ашы.

Совет убагындагы аштар:

1. Суранчынын ашы.
2. Касымалынын ашы.
3. Сагындыктын ашы.

Өлтүрүлгөн манаптар:

1. Абыкандын өлтүрүлүшү.
2. Балбакайдын өлтүрүлүшү.
3. Балбактын Табышмайты айдатышы.
4. Бокунун өлтүрүлүшү.
5. Байтиктин өлтүрүлүшү.
6. Чорисбектин өлтүрүлүшү.
7. Муратаалынын өлтүрүлүшү.
8. Аалынын өлтүрүлүшү.
9. Байтасмандын өлтүрүлүшү.
10. Коргоонбайдын өлтүрүлүшү.

2

Куучылар туурамту чоҥ эжендилде мын-
дый дээр эле: XIX-кылымныҥ ортозы-
тилиндеги болгон иштен Ат-Башында.
„Бир кижи јатадыҥ куну јалгыз келе
јатса таламада бир јоо келин келе
јатат. — Кайда барасыҥ? деп кижи
сурайт. — Ак-чубак Асантайдыҥ келини
эмес, смоҥолдор Бокбилек тужына бараш-
дейт. Асантай, Бокбилек эжоода куучу-
лар эжен. Ал кижи ошо јерде кемниди
карсыап калып чачын јууп салбайт,
да дубазын туранып алып кое берет,
андан кийин бу кижи да куучу болуп
калат. Албарсты карсалып колго
туушкондо айабай јалынат эжен ошо
учун кыргызда сөзбар албарстыдай
сыдырып јалынды деп.
Куучылар јурген јерлерге албарс-
тылар даарыбай калат эжен.
Куучыларда, албарстылар турган
јерлерди билишет. Јатканда кан
токтобой кайнап турган кижилерди
албарсты басты деп ишенишет.
Тасыбын туштарына кичине болуп
от јагылыптыр, аны албарсты-
лар јакпайт дешет.
Јетти-өүзде чит-кучук деген кижи
бар эле, эланы куучу деп затып тар
толоп ээси оогонда карабасып
јатат деп, чит-кучуктыҥ атынан
айтпай баатар деп айтып чап-
кылашып издешер эле.
Сандак деген эмдон кызыл уругунаҥ
Тунгатар деген кижиниҥ уулу 25 јашта часпасында
ги јериди эле, атын унуткасыбын.
Бир куну бирток кижи болуп келе
јатканда бойында суунуҥ боюндагы
касташты карай эле Тунгатар-
дыҥ уулу часабайда барып бирдеесе
сенен карсташкандай болуп

калат, жолдошу торуда чаап ба-
рышат. Жигит айтат: „Тебе-
тейтин бийиктиги бир кездей келген,
чачы жерге тийген бир кыз көрүн-
дү, барып чачтан алып саса-
дысы, дубасынын ротуну, шайтан-
дын падышасы экен" деп. Ошондон
баштап ошол жигит куучу
болуп калат, аны эң кыйын куу-
чу деп айтышар эле, өзүнүн аты
башка түрү ал турган куучу
жигиттин анык билбеп.
Бир киши бир күнү келе жатса
көчүп кеткен журтунда бир көк
улак жатат, түшө калып ка-
мап өңөрүп алып бара жа-
тып „Эркек болду бекен, урга-
чы болду бекен" десе, улак айтат:
„Куушуңун сенин башыңдай бар"
деп. Састап туруп дубасын чыра-
нып ал кишида куучу болуп калат.
Кыргызда бир сөз бар: бироонун эң
катуу кекейтип коркутканда мен
ага куучу болдум го!" деп.
Нарындагы чоро элинде басыс уруусунан
Азыл деген киши албарстына бүркүткө
алдырган экен, ошондон кийин ал киши
куучу болуп калып, кара басып жат-
кан катынга барса эле айыгып кетчу-
чу экен.
Албарсты торогон зайыпты зайыбы-
андан куушу, торой жатканда өкө-
сүн ал(е) алып, сууга салууга жанагы
сууга салып жиберсе, зайып өлбөйт,
сууга сала электе куучу келип калса,
куучу, албарстына сабап айдап келет,
сал эле сал, деп. Ушул убакта
албарсты башка кишилердин көзү-
рүнө эч көрүнбөйт. Абышкалар
чоочун айтышат: Баланчанын зайыбы

кара басып ӧлгӧнӧ јайына алып кой-
гондо, балан Кууччу кыйкырып, айтчан
бирдеезине Кууган ӧҥдӧнчи, сал эле-
сал, деп аталга јеун јеейконде,
ӧлгӧн зайсы уйкурчи ойдо болуп,
Куучыга ат сиҥгизин, тонкийгизди,
деп. Куучуларды чакыруга јононгон
кижи, айтынан айтпастан баа
тыр

деп барбаса, анда, куучулардын ишти орун-
далбай, албаретынын иши орундалбай
экен. Сиян 14 жашынсында жашында
жети-оч зуун сары жон деген жай-
лоосунда, осконачалы деген бир туугун-
дарыбыздын чаалкан аттуу жаш аялы
таунун төрөрдө эси ооду, кара басты

куучуга жоно деди, ошол элде
Иткучук деген карасакал кижи
бар эле, эл аны Куучу дежайты
журучучу эле. Сен бир кöрбöзни
мыныи жонон, ~~Ит~~ кучук бары
деп кыйкырып бара жатканында,
таш оозуна баатыр деп чакыр
дешти, катта келсеш, кыз торы-

Кейин эле алып калыштыр, ит кү-
чук үйүндө жок экен.
21 жашыңызда Жети-Өгүздө
Чаки деген станциянын Арстанбек
деген баласы сизден окуучу эле, ал
баланын кейин чеги толгоо кирген
күнү, баласы сизди конокко чакырып
барып, конуп калдыңыз эле, кейин

толгожып эземоол жатат, торойт,
эм абзан ооганда, катынатасы Чаки
колуна касчы алып жаза-буза
чаап туруп, Куучу таба алышпай
жатышты, торойт, бираздан соӊке-
лин олду.
Кара баскан катынга бӱркӱт тала алып
келинет, бӱркӱт албарстыныг кöрöт
эмен, бӱркӱт талаадан албарсты
алып чеен отургандыктарында кöп эле

Кижилер көрө келишкен.
Албарсты 3–4 жашар кыздай сап-
сары чачы жерге тийген кыз болуп,
Шайтандын карыган экен. Кижи
сененг албарстыг ээн талаада
жолугушун карманышканда, албарс-
тыг жерге тийген эки эмчегин эки
ийнине арта салып карийшса,
Кижини женнип, арта салбай ка-

карсласыса кисш җсецет экән.
Албарстыны косүнчо җсыйлкачылар
учраттай экән.

менин атасы Абдурахмандан Эңуушуага-
сы арслок деген киши экен. Ат-Ба-
шыдагы черикттер, кашкардын түн-
дүк тарабындагы Чоңбагыш деген эл-
ди чапканда, арслоктун Тел тору
деген аты бар экен, өзү 16 жаштык
бала экен, чоңбагыштын кошуна
качырып барганда бирөө орслок-
жүү айтканда, ок далага тыкпайт.
Черикттер Чоңбагыштын айылына
чабуул коюп киргенде, Атаке деген-
дин айылы экен, алдынан тартуу-
лар тартып чыкканда токтоп,
чоңбагыштар айылынан катын-
дарды чогултуп келди дейт, ор-
слок жүү айтпайт жатат дейт.
Эң аягында бир жаштан кесиптир
келип, ал айтпайсың деп жатканда
атасы Түрдүбек кесиптирди жыга
тебет „баласыдан айлангыр нары
кет!“ деп. орслок өлбөй аман
айыгат, чоңбагыштар, черик-
терге айып берип жарашат.
орслоктун далысындагы ок ошо
бойдон түшпөй калат, катуу-
суктарда далысы какшап кетет
деечүү экен. Чоң ата, чоң энеси
өздөрү какшап айтар эле
Ысык-Көлдөгү бугу уруусунда
айылда болгон бир чар-чатак-
та бир кишиге ок жаңылып
калганда, ок атпай турган эркек
же зайып карагыла дегенде, жел-
доң уруусунан Алсейит деген бир шок
бала чапкан бойдон Боросбайдын
айылына келгенде, Өсүрзактын за-
тыбы, орслондун кызы Куланга келет
да айтпай: „сен сизге келдиң,
баланча кишиге ок жаңылган
токтоо жатат, эл сизге жел-

5

бэришти, айтпай түшүрсүн деп"
Кулан бул кандай Шүен бала эле,
кетпеспер дейт. Ошондон кийин ал
баланын аты Шүен бала ата-
лып калат. Шүен бала уулу
деген чоң атаптар жана бай
болушгаун, Жекебай, Үку, Байгазы
ошо Шүен баланын балдары бо-
лот.
Солто уруусунан Байтик баатыр
Жетиген-Төбөдөгү саяктын ма-
набы Ырыскулбекти Чапжаны
кол менен барганда бир кишиге
ок жаңылганда, Байтиктин
байбичеси Айалды айтпай тү-
шүр деп да келишкен экен.

Жайчылар.

Ысык-Көлдө XIX-кылымдын 70-жыл-
дарынан болгон Бөк Кара деген жайчына
көп эле күн жайлагандыгын айтышар
эле, жандаке манасчы, молдоэрде-
ген киши, өз атасы Абдрахман Бөк Кара
Каркырада болгон чоң мураталынын
ашында, чабылган аттарга серүүн тү-
шүр дегенде, Көк жүзү чайыттай
ачык эле, Бөк Кара бети-колдорун
жыбышып жууп, өзүндө окуйнары менен
асманга тебетейдей эле булут
пайда болуп, бат эле жайылып
Көктүн бетин чүмкөп, ырылдаган
шашмал жаап баштады деп айтыг-
шар эле. Бөк Кара андан башка көп
эле жерде жайлагандыгын айтыг-
шар эле, Күзгү көгөрмөн убагында да
зыркаар жүргүзүп койгондугун айтыш-
шар эле.
мен Пржевальскиде окуп жүргөнүм-
да, Сатек деген өзбек аксакал абыш-
ка бар эле, бир күнү самоордо чай
ичип отурганыбызда, Сатек кеп
салып отурганын өз кулагым ме-

нөнүкжүсү. сатек 6
мындай деди: „жаш
жигит убагында
Чаркыраны басып бир
жакка жүрөлөкчү бо-
лдум, кунабдан ысык
эле, жаңогону жайка-
нынсында бир кишинин
айтты: баласы ма-
га 20 тыйын берсең,
сени мен ысыктан
куткарам деди, 20
тыйын бердим, ат-
тардын баштырганын-
да тоодо түшүүмдө бир
бир теңетайдей бу-
лут пайда болуп,
алдынан салкын жел
соко баштады, кечке
жел болду, серүүнүк
бара турган жеримде
жеттим" деди.
Экерштул: Боокара
Арык уруунан болгон.

Кобон жайчы.

Ат-Башыдагы Черик
уруусунда 1860-жыл
убагында Кобон де-
ген жайчы болгон-
дугун Ат-Башыдагы
Абышкалар четтан
айтышат. 1883-
жылы бугунун Белек
уруунан болгон Боросу-
байдын уулу өөрзак,
Тогузбайдан чоң бол-
гон Карач, булар
бир болуп эл менен
сансыз көп жылкы
менен Ат-Башыга
көчүп барганда, Черик

элин чочунуп „сурсуу-
лар жериңизди тарып-
тап эжеңге десет.
Баргансуулар Алы-ба-
шыга бир кыштан,
эжинчи кышы убагында,
Черикстин мыктыг-
сы Матай деген ки-
ши, күзүндө эле, мо-
ңолдор, черикти ча-
кырып айтат: „бы-
тыл бүтүн малыңар-
да жак шайл, тоонго
көтүргүлө, бусуу-
ларга мен кызыкты
кылам!" деп.
моңолдор, черик мал-
дарын бүт, кыштай
жерине сүрүп жиберип,
бирсиктерап, сүүсы-
дарын алып калат,
Энүүнүнда толук
касыдашат.
Бугулар көп жылкы-
ларын Анжиендын
чыгышы тарапты
Ала-суук-Үч-Та-
ка кыштатат.
Мырзак түштүктө-
ң кыргыздардын чоң
бектери болгон
Басыз уругунан Чыйп-
был деген 100
жылкы менен жа-
на Курманжан
даткага да 100 жыл-
кы менен куда бо-
луп, алардан көп
кишиликтер алыш
алардын коңшуна ту-

щырэт. Жаз болуп,
жылкы кызыл тук-
лөө болгон учурда,
өсүрзак, карач көп
жылкыны Арпага
айдыргагы жайткан-
да, салатат, көбөн
жайчыга күндү
жайлатат, күн
7 күнү күнү, түнү
тыныгысыз жаа-
ганда, кап кара бол-
гон жер атылдан
атылга адам кап-
тап албай калат.
Арпанын бетине ооган
бугунун көп жылкы-
ларды кырылып ки-
рет, эч бир жылкы
калбастан кыргын
болуп, жылкычылар-
да өлүм болот.
Көп жылкынын сөө-
ктөрү Арпанын бе-
тин бербей калат,
сөөктөрдө азырда
жатат, сөөк түн
өзүнда.
ошонуси енен күн
жылы, өлгөн өлдү
болгондо бугулар чубап
кайта көлгө кетет.
Ат-башыдагы кыш-
таган бугулар ачка-
лыктан көп өлөйт
болушат.
Тоңголдор, терик
асман калат.

карач бир жылды
ушурун ажалынан
өлөт. Эшурзак
ошо бойдон ичке
сиңген кедей болуп
калып, көлго барган-
да бак этипти, каз,
өрдөк, тоок багып
күн өткөрүп калат.

Көбөндүн жасуту.

Көбөн жайчы кыш-
тын олот, жай-
чы өлгөндө ичин жар
жел чыгары кой-был,
боса, ичи коот жа-
рылгыча күн жаай
берет экен. Эмнү
жайчылар өлбө-
гон ушурун жай
таштарын жерге
көмүп ырымын
кылса жаабай ка-
лат экен. Көбөн
өлгөндө андай ырым-
дар кылынбай калып,
карыксыз жаай
берип, Ат-башы-
дагы малдын көбү
кырылып, кыйынчылыкта
абдан болгон экен.
Баштагы бугуга
кылганынан кээри
чыккан экен.
Ушуну азыр да жоо-
рап айтышат.
Күчүк жайчы.

Көбөндүн уулу Күчүк

деген 70 чээн ашык
жашынтыг Киши Акты-
башыгда азырда бар.
Кучук атасы кошоон-
дон жайдгы Чиронуп
калган экен. Кучук-
тун кун жайлаган-
дыгын оучтун черик,
моңгалдор элиш Ша-
мшырдай как шап
айтышпаш; балан
жылы кургакчылык
болгонда Кучук жаа-
дырды. Балан жылы
Ак-сайда мелдешип
оучтун айылдыг ша-
малга жыктырды,
балан устакта суу
кадтуу киргенде Кучук
жайлап сууну Итарт-
ты, балан жылы
Кок-Талаа, жаңгы-
жерде чысын-Чир-
кейди жайлап
жоогоштуп жылкы-
лартын чтаныг
сеспирди, деп.
Черикте Чолцонбай
деген чоң байды 17-
жылы шенди кордун.
жайында Ак-сайга
жылкыларын шорго
кандырганындан кийин
жаң-жер, Улаан,
Кок-Талаага кочу-
туштуп чалгынныг
узун чоптуг ма-
лына жедир чуу экен,
ол жерлерде чыгын,
коген эң эле коп

болот. Чынтасыбай
айтар экен: „Сенин
көгөнүң болсо, менин
көсөнүң бар!" деп.
Бул сөз Ат-башыга
ашкере сөз.
1916-жылы үркүндө
Какшаалга үркүп
барганыбызда, Зуу Чук
жайчыда барды, ошо
жылы күн жаабастан
турганда, Какшаал-
дагы кыргыздар Зуу Чук-
ту чакырып жайлат-
ты, күн жаадырып
койду. Зуу Чук айт-
ты: „Какшаалдын
тоо сыбытык, башка
жок болгондуктан
булут токтобой, тоо
башы кетет" деп.
Өзүм көрдүм эм.

Бакшы.

Кыргызда эркектен
чыкканды бакшы,
катындан чыкканды
бүбү деп айтылат.
Кыргызда жоода
көп болгон.
Бакшынын чылбын-
дары болуп, арвак-
тарды, бакшыга
чылбындар кабар
берет экен. Бир
бакшынын чылбын-
дарын, экинчи бак-
шынын чылбындары
өздөрүнө кошуп кетип,
ал бакшы сопко
калган учурлар да
болот экен.

жайчада 7 кара, же кызыл чаар
бармактай жай таштарды бо-
лып, жыйнарда, таштарды
шилке байлап сууга салып, анаҥ
дубазын окуп жайлайтан. Жай-
чылар тай, кӧйдӱн эттерин абдаҥ
улаан тоюнуп турбаса, эрди-ба-
шы кезилип шайыг кетип жай-

лай албай калат. Жайчылар
күндү ачарда, суудагы таштарын
алып күндү ачат. Жайчылар
элдин өтүнүчтөрү боюнча берген-
дерин алып, ысык болуп, жеркүй-
гөндө, же, сууну тартуу үчүн, же
бир элге кастык кылып мал-
дарын кыруу үчүн жайлайт.

jайчылардын балдарыда, ада-
сынан ӱтрониш jайчы болгон.
jайчылар эл кыдырып jӱр-
бойтон. jайчылар jердиҥ уса-
гында таштарын jерге кӧсдӱ-
бирлезин кылбаса, олгондо
jайчынын сайбы jол чыгарыл-
баса, кӱн тоокт ооуз jааты
ооругандан эле, качан ичи кооп

жарылганда кӱн ачылмайт, айлмай
жаантты.
жайчылар мындый сӧздӧрдӱ ай-
тып жатмайтты.
Тазкараның таңдайынаң кайты,
Кӧргӧн эктиң кӧрбӧнӧң кайты,
жагалмайдың жанынаң кайты
Тургушайдың тушунаң кайты

жар басына коноюн,
жартыг алачык тигетин.
Агтан сöрүчуна кÿн тийгизип,
жалына кÿн жаадырган жесит-
чылар, артыкча калемактын
жайчылары кара сууну жуурап
кылып уютпат экен, уйдын ичине
белчеден кар тÿжÿрип, тышкы
сыык эле болуп турат экен.

күн узакка созулуп жааса, жай-
лап жатат дейт деп, кыргыздар
өзүрдө айтышат.
Манас жомогунда да, Алмамбет-
ке күн жайлатат.
Семетей жомогунда Калмак
жорундун уулу сыргадыл жай-
лайт.

кандай болсо да бир киши
бекерге калса, кушу качып,
аты өлүп, жеде тагы ошон
сыяктуу иштерге дуу-
шар болсо, чылымын
кактырган бакшыдай
болуп турду деп айты-
лат.

Тайкан бакшы.

XIX-кылымдын орто че-
нинде, Ак-Башыда чер-
инде Тайжан деген бак-
шы болуп, ал бакшы
жан алгычтар менен да
сөздөшүп, адамдарды
өлтүртпөй алып кал-
гандыгын айтышат.
Кара-Кеминдеги бакшы-
лар, жакшы эле чоң
жаргылчакты отко кып-
кызыл кылып тили
менен шаркыратып
жалагандыктарын кор-
гондор айтышат.
Бакшылар оорулорду
көрүп чарк уруп жат-
канда, үйдүн ичи көл
болуп, өрдөктөр учуп,
бакшы секиргенде түн-
дүккө чыгып отуруп
түшүп тургандыкта-
рын айтышат.
Бакшылар, мазарлар-
ды, олуяларды жана
өзүнүн чылымдарынын
аттарын атап чакы-
рат экен.

Ак-суунун башы,
Арашан тобо!
Жети-өгүздүн Тал-ма-
зар тобо!
Ат-башыда Чеч-Төбө
тобо!

Бакшыларда кыргыздарда ба-
йыртан бери болуп келген,
бакшылар эл кыдырып,
ооругандарды көрүп, элден мал
дарапат. Бакшылыкты
үйрөнүү болбостон эле,
өздөрү ошол бакшылыкка
ылайыкталып калган ки-
шилер гана болуп, бакшы-
нын балдары бакшы боло
албайт экен.
Кыргызда мындай сөз бар:
„Бакшы жакшы болобу,
жакшы бакшы болобу".
Бакшылар куу башка жыл-
кы, кой, уй, төөлөрдүн ба-
штарына ырымдап көчүрүп
көөт, аны көчөт көчүрүү
дейт, башкача айтканда
кишидеги ооруну эшиндеги,
ошо башка оодарып, жолго
таштайт, жолдо чуу алууга
болбойт, анда ал кишиге оору и
Ар түрдүү чүпрөккөдө көчөт
көчүрүп талаага таш-
тайт. Бакшылар кыргыз-
дай эле китеңдерди китеп-
чин ооруларга бакшылар-
ды алып келет, ооруну
бычактап көрөт.

Бел куда: Көргөз үрүп - азаттардын жазууда биринчи ретте эле белкуданын кандайча болушу башталган чыгышын жаздыгы. Белкуданы Манас менен Акун хан экөө баштагандыктарын жеңишке ачык айтышат, ошондон тартып башталгандыктары, же алардан илгеринде болгондуктары белгисиз. Бул бел куда маселеси көргөздүн кайсы уруусунда болбосун айтылат, бирок кыссылар менен кыссачылар бел куда болушкандыктарын ачык айтып берүүчү карыялар болбоду. Эски убактарда болуп, бирка-лыгындын ичинде болбой калган болсо керек.

Көз алышкандар.

XIX-кылымдын 2-жарымынан кийинки көз алышкандар ачык белгилүү. Солто уруусунан Жанкарач баатырдын Сарыбагыш уруусунун Тынай уруунан Жантай баатыр экөөнүн кудалашып көз алышкандыктарын аксын Токолок молдо, Шабдандын өз оозунан уккандыгын мындай айтар эле:
Жанкарачтын кызынын аты Бак болуп, өтө эрке, тентек жана эң акылсыз болгондуктан Бак жинди деп аталган. Шабдандын сөзү: „Атасы Жантай баатыр Бактын калыңына 45 киши берген, малда санат жок болгон. Атасы Жантай баатыр, экөө Баалы байбичени Жанкарач баатыр бир жылы жатыргызып кетген. Тыңдук көтөрчү той соон, чыду тигип, жасалгаларын жасаган күнү кечинде, заңыт боюнча мени жеңелерим бүт кийзип, бизге арналган үйгө кечинде алып келди, салган төшөктүн бийиктиги тизеден жакын болгон экен, жеңелерим мени бүтүмдан аскытап

чыгарып жатышарда, менден кийин кошук-
туусу Бакты көтөрүп келишип; Күйөө
кошуктуңду карма дешкенде, мен Бакты
колунан ала баштаганда, Бак өкүрүп,
бакырып түшө качып кетипти. Бакты
эртең базарга салса эки эле сомдук ка-
тын эле, ошого 45 киши калың бери-
ген, биздин кыргыз ошонун кусуруна жү-
гүндө бир калат ко, артыкча манап
жүгүн тегин бирди көрөткө, көрбөй
калбас!" деген экен.
Бактын үчүн тоолорго жайнатып
жүктөп, отунчу кулу, үй жайлап бере
жүргөн күнүндө, Кийгизип, ат миңги-
зип жөнөп бираз кеткенде, үйүндө
отурган Жанкарач баатыр; шашып
атка минип, тоңучан Жантайдын
аркасынан "токто Жантай, бир сөз
айтып калайын", "Сенин балаң жаш
эле, менин балам жаш эле, эки ба-
лана. Биринчи Кудайга, экинчи сага
тапшырдым!" деп, Жантайдын ко-
лунан бек кармап катуу тартат.
Бак келинди алып көчүрүп барып, үйүнө
киргизгенде, Жантай айтат: "балам
Шабдан биринчи Кудайды, экинчи мени
атам десең Бакка бир оозда жаман
сөз айтпа!" деп. Шабданда атасы
Жантайдын сөзүнөн кылча бурул-
бастан Бактын айылын өзүнчө кон-
дуруп, конок катарында кону кетчүү
экен. Бактан Сойтосбай аттуу ба-
ла туулуп, ада жөнөкөй чагат.
Шабдан, Сойтосбайга, Черикчи уру-
гунун чоң манабы болгон кырк жи-
гит Бектендин кызын алып берип,
анын Майлыш деген баласын өзү асырап
коюнуна алып жатар экен. Жер, суу,
короо, жай, бал челектерин өзү тирүү
убагында эле Майлыш балага өткө-

рун кат калдырып, ал балага Чоро уруусунун манабы Жасыбектин кызын алып берген экен. Шабдан айткан экен: „Солтобайымда Эненин наркын тартып жоош болуп калды, Майлыбашымда конушума алып жатып жаттыгып жүрөт, мокуш, сасыгын, Кесел, Аманбар зулум экенсиң, алар элден таап жесин, Майлыбашымдын назары бас болуп калбасын деп өзүм бактым, кезек болор, Майлыбашым жоош боло койбос! деп айтар экен.

Ормон менен Боромбайдын кудалыгы.

Сарыбагыш уруусунан чыккан Ормон хан менен бугу уруусунан чыккан Боромбай жоода кудалашып, Боромбай, Осурзак деген уулуна, Ормондун Кулан деген кызын алып берген экен, карыяларымында эң бир укмуштуу калың беришкенигин айтышат, бир калыңга берген киши жана мал жана башка ыштолордун санатын ачык айта алышпайт.

Ормон менен Ажыбектин кудалашуулары.

Кененсары, кыргыздын тоорун жок кылууга аракет кылып жаткан учура, Ормон жалпы кыргыз урууларынын жоокер баатырларын чакырууда Черик уруусунун баатыры Ажыбек баатырда бир жүз шайдоот жолдошторум менен Чуйга келгенде, Ормон экөө кудалашат. Ормон, Ажыбектин иниси Турдукендин аты белгисиз бир кызына, Чаргын деген баласына куда болуп, Ажыбектин узатат.

Ормон өлгөндөн бир топ жылдардан кийин Чаргын бир топ жолдош-

торушенен көп малдар айдап Тур-
дукениң кызына кудалап барат. Бул
кезде Ажыбекда өлүп калган экен.
Турдуке кудалап барган чаргынды
жолдошторусенен бир жастанчыга
киргиздирип, тастакда бердирбей коёт.
„Батыр экени чоң болсо бир той күнү
ачкалыкка чыдаар, эрдиниң дагы сына-
сын" деп жакшаат тоолуу, таштуу
жер болот, тоонун боорунан казандай
таштарды чаргындар отурган чайга
кулатыбырат, таштар тийгенчи
сынат, түндүктон таштар учуп
түшүп жатканда, чаргын жолдош-
торусенен тышка качып чыкканын-
да „бул оронадон туулган эмес тур
байбы!" дейт. Ажыбектиң жак-
шы уулу Абдыраштан келип, Турдукеге
аркы-берки сөздөрдү айтып чай та-
залатып орундатат. Бир күнү чар-
гындын жолдошторунан бирөө ооруп
коюп, аны Турдуке угуп, кудаасы туум
кара басып жатат деп, барды-
гын сабатып, бээ союп эл чакы-
рып женштек берет. Сарыбагыш
деген эл эрболот дейт, силин кишн
бычып көрө элек эмес, эми сары-
багыштан бир кишини бычатынде
бирөөн бычтырат.
Турдуке, чаргынга эсепсиз көп ка-
лың мал, 1000 ирик, толгон жылы-
кы, тоо, жасоо, кишилер салат.
Чаргын жолдошторун жиберип
айтылган калыңдарды бир топ
аттарда алып барышат. Абышка-
лар Турдукенин кызына берген жасал-
га себтерин эч оор айтышат.
тоңголдор уруусунан чыккан Курон-
кой сурнайчынды чаргын жолдош
калып ала барган экен, аныда калың-
га алат калат. Куренкай Турдуке-

кин коюнда бир жылы сурнай тар-
тып жүрчү ордон бошонуп келгенин
өзү оозу менен айтканын Ат-башы,
нарындагы Туроңкойду көргөндөр бар-
дыгы айтышат. Туроңкой 1917-
жылы 80 ашып Нарындын Жан-бу-
лак деген жеринде өлгөн экен.

Төрөкелдисинен Жанкарачтын
кудалыгы.

Сарыбагыш уруусунун черикчи уру-
гунан чыккан Төрөкелди баатырда
солто уруусунан чыккан Жанкарач
баатырдын кызын баласына алып берет.
Орсонду бугулар өлтүргөн учурда
Төрөкелди кудалап Жанкарачты-
кында жаткан экен.

XX-кылымдын башынан берки кыз
алышкан манаптар тосонкулөр.

Жасыгыбектин кызын Казы алганы.

Сарыбагыш уруусунун; эсенгул уру-
гунун Бырыскулбек Ныязбектин 8 се-
гизинин бири болот. Бырыскулбектен
Жайдуу андан Чоко манап андан Казы
манап буп, Чоронун манабы Жасыгы-
бектин кызы Чулантөрөнү 1912-жы-
лы алганда, Касыгыбек мал салганда
100 жылкы, нарын участкасындагы
12 болуштан 12 чыгаан жорго салат,
акча, жасабы башкача болот.
Чоко мал күтпөгөн киши болгондук-
тан эл кошумча деп берип салык-
тарды толтурат. 1912-жылы
Кара-сазга Пржевальск, нарынга караш-
туу 25 болуш элдин тобу августь
айында болуп, ошол топ үстүндө Ка-
зы нарынга караштуу 12 болуштун
болуштарынан бирден чыккан
жоргоолорун алат. Черик элинин

Ороз деген болушу Жеңаспан бай деген
дин буурул жоргосун тартып алып бар-
ган экен. Казы айтат: „Ороз болуш
буурул жоргону кишисине чага бербейт.
Ороз айтат: „Буурул жорго Жеңаспан
байдыкы болот, Жеңаспан бай ме-
нин кулагымды кесип алат, сенин ала
турган катынымдын баарысын чогу-
луп алабызбы?!" деп бербей кете
берет.
Касымбек 100 баштуу аппак үй, ичи
кызыл духаба менен капталган,
жүз тегерете башатты, шаты жсуур
кандар жыпталган, жаздыктар, кол-
дөлөн, килемдер, күмүш сасоор,
500 жакалуу баалуу чапандар, кы-
кап, детица, шокула, кымбат
баалуу ичиктер берет. 20 чакты
жылкы тоюна союлат.
Баатыркан, Чыныбайдын кызын уу-
луна алып бериш.
Тескейдеги Сайак элинин манабы
Баатыркан манап, кадимки Чыны
байдын көрөр көз катыны Телегей-
дин Калчоу аттуу кызын жал-
гыз баласы Абдилазизга алып
берип жатканда өзүн 19 жашта
экен, 1907 — жылы.
Баатыркандын катынын жолдош
катыны менен баласында бир
жолдошу менен Чыныбайдын уусу
Баракан бир жылы жатжырып
багып жатты, жети-өңздөй
Адыгине уруусунан Жээнтай деген
устага ат жабдыктарын узан-
тып жатты, август айында
жайлоодо Катындыы деген жерде той
болуп, Пржевальдагы улуктарга той-
го келишти. 100 баштуу ча йти-

чыгып, тышка аркандар керилип, ки-
йитке берилген чапандар арканга
артта салынып көргөзүлдү, төшөк
талашуу, кыз ойнотуу деген бардыгы
болду, тою 3 күндө тарады. Чыны-
байдын кызы да 19 жашта эле.

Аштар.

Кыргыздар ат чаап аш берүү адаттарын
бир нече кылымдардан бери кылып келе жат-
кандыктары анык, буга Манастын убагын-
дагы Көкөтөйдүн ашын алууга болот.
XIX-кылымдын башы жана ортолугундагы
өткөрүлгөн белгилүү эл оозунда ай-
тылып келе жаткан даңктуу аш-
тарды ар жерден алып көрсөтүүгө бо-
лот.

Таштанбектин ашы.

Таштанбек, Тынай уруусунун Атаке
баатырдын алты уулдарынын арасын-
да эң сыктысы журт билеген экен.
Атакенин алтыбек,
Алты бектин ичинде,
Артылта туулган Таштанбек, деп
Эл оозунда бар.
Атакенин тушунда атка каттык,
Таштанбектин тушунда,
Таштай каттык! деген сөздөрдө, эл
ооздорунда айтылат.
Атаке XVIII-кылымдын ортолугундагы
кыргыздар ысар, жолоттон кайра тар-
тып, азыркы түндүк Кыргызстан терри-
ториясында оруналган жунгар кал-
мактарын сүрүп кыргын болуп жат-
кан учуруна туура келет экен, атка
каттык деген фактыны сөздөрү ачык-
айкын эле көрсөтүп турат.
Таштанбек элди катуу колу менен
карашытыра карсылап тыргалагын ба-
тыргандыгында көрүнүп турат. Таш-
танбектин эл билөө учурунда, кыр-
гыздар конуш ээлеп көбөйүп кылган-

көрүнөт. Ошол Таштанбекке эң чоң
аш берилип, кыргыздар болгон ат ча-
буу, сайыш, күрөш, тоо чөчүү; жам-
бы атуу сыяктуу тамашалардын бар-
дыгы болгон экен. Байге, соңкулары
ачык болбосодо, байгеге 60 киши сай-
гандыгы анык деп көп жашаган кары-
лар айтышат. Таштанбектин
ашы XIX-кылымдын башы чамасы
көрүнөт.

Олжобайдын ашы.

Бугунун уруусун Арык уруунан болгон Олжо-
байдын ашы XIX-кылымдын ортолугу
убагында, азыркы Каркыра өткөрүлүп,
кыргыз эли орус падышалыгына кара-
бастан мурун. Кыргыз, казак, калмак
урууларды чакырылат. Байгелери
биринин жылкы, биринин кой,
төөлөр, жамбылар жана башка
байгелеринде көп болуп, ашта кыр-
гыздагы даңктуу сынчылардан: Сол-
тодон Атыгай, Бугудан Найман, Белек-
тин өзүнүн уулу Алдаярдын уулу Эсеноот-
тар болгон экен. Сынчы Наймандын
Ак кызыл аты, казак Эшимдин жарма
тору деген аты экөө улам бири өтүп,
казактар, Найман, Чиймин деп, кыргыз-
дар Адыгине, Тагай деп жер бузуп чур-
кырып жарма тору чыгат.
Олжобайдын ашында болгон та-
машалардын бардыгы өткөрүлгөн
экен.
Сынчылардан казак Жаманака, Найман, Мо-
мот, Атыгайлар болот.
Чабылуучу аттар 170 болуп, эл көчө тар-
тып турганда, ары-бери аттарды чуба-
тууга айдап турганда, Наймандын Ак-
кызыл аты алдынкы эки колун чого-
лой жанындагы аттардан сурайт:
„Күнү-ападан бери астыңа жылкы

жаанбы јеген 5 кадак башкача
айтканда 2,5 килограммына кӱчи,
катайдан чыгып, доремасы тем-
ши сыяктуу болот. Ашыта узун
шыргайды жерге орнотуп, жаан-
бынаг кийиз, же кайыҥка орон
шыргайдын башына бекитип бай-
лайт. Ашка келген сергелдер шал-
тыктарын јӱремоттон атчан чаат
келе жаткан жаанбыны атат,

канча атсада атқа берет, Кас
атқан жерге түшүрсө, жасабыны
алат. Эч бирөө атқа алышпаса
жасабы аш ээсинде калат.

салганым жок эле, азыр 22 асыпка
толдум, ушу жолу кары деп сыйлап
биринчи байгени мага берсеңер кан-
тет!" деп.
Казак туугасыбай дегендин жарма тору
деген жаңы асып аты, эки колун өйдө
көтөрүп, айтардан мындайча деп су-
райт: "менин атым жарма то-
ру, эсимди карышкыр жеп жейтин
болдум эле, ээсим болсо бечара адам
эле, ээсим өлгөндө жарты кап арпа-
нага сатып алып, кунанында бир
чактым эле, ушу байгени мага
берсеңер кантет" деп.
Айтардан теңишен көсүрөгү берем-
чи" деп дуулдайт.
Анда Ак кызыл айтат: "жарма
торусен мага каршы чыгып болбо-
дуң, канчалык күчүк болсоңда сары-
жаздын талаасында каларсың!" деп.
Жарма тору айтат: "Ак кызыл
күчүкмүн деп мактанба. казып кой-
гон орбар, кудай деген Зорбар, ише-
шербиз кудайдан!" деп.
Ошол убакта төрт сынчы сүй-
лөшөт: Атыгай айтат: "Най-
ман, шокот Зордукка салбасаң, Тору
ишин кудайга салып, үстүнө кыдыр
сиңди го! Ак кызыл кесир кылды го!"
деп.

Табылды берген Алыкенин ашы.

Пүгүнүн Тынысы Сейитги экинин Токто-
гул уругунан болгон Алыкенин ашы ор-
мондун ашан убагында берилген экен.
Алыкенин уулу Табылды 20 жашка
илинген убагы экен. Ат-Башынын Кайың-
ды деген жерине берилиптир, Табылды
ашка даярдыкты катуу көрүп, үйлөрдү
тиктирип, Кашкардын шаарынан бар-
дык ашка керектүү буюмдарды, ун, ку-

рич, чай, жер жемиши, чапан, башайы,
шайы, дилде, жамбы жана башкалар-
ды дасер кылдырып, насыбайыда дасер
кылдырган экен. Кашкар, Турпан, Анжи-
ян, Чүй, Ысык-Көл, Ат-Башы, Нарын,
Кочкор, Жумгал, Кетмен-Төбө, Талас
жерлериндеги элдерди, башкача айт-
канда оң, солду ашка бүт чакырган
экен. Алыкенин ашына окурчу түшкөн
кишилерге ат мингизет, сарыбагыш-
тар көп окуруп түшүшүп ат алышат,
сайган байгеси ыхсаз көп болот,
бирок кесип айтышта алсада ат-
кандар. Бардык тамашалардын бар-
дыгы болот: ат чабуу, жамбы атуу,
сайыш, күрөш, төө чечүүлөр.
Ушул убакта 78 жашка келген Чык
Элинде Катып деген аксакал айтат:
Бир абышкалардын айтканын айтат,
ал абышкалар өздөрү көргөн экен
Алыкенин ашын. Бир катын жыланач тур-
дай болуп элдин ортосунда турат, бир кара сур
жигитте жыланач келип ашаган экен.
Бул жигит Эрбалыктын этин жеген экен.
(Эрбалык деп алтын сычкынуу болуп, учагы
эттин, аны жеген кишинин эркектик күчү эң
артыкча болор экен).
Кокотойдун ашында Оронгу деген катын төө
чечүүдө, Мардука деген чалдын ашыганында
Сагымбай менен Тоголок молдонун жазы-
ган вариантында бар. Мындай иштер-
дин боло келгендигин дагы бир нече абышка-
лардан Жантакенден бир.
Табылды эң баатыр болуп, Орозон өлтүрчү-
гөндө Ысык-Көлгө барып, Боромбай, Бал-
бай менен учурашып, колго түшкөн Тор-
келдинин көк букага мингизген, Табылды
келерки жайында, Жырындан Ысык-Көлгө кө-
чүп келмек болот, ошо жылы күзүндө
чоң жут болуп, Жан-Булакта Табыл-
дыны 25 жашында көчкү алып өлөт.
Алыкенин ашы деген сөзү Тянь-Шанда киси
болсо айтат.

Ажыбектин ашы.

Ажыбек баатыр черик уруусунан байчубак уруунан, Карагул деген атанын баласынан атасы Токтобай деген киши болуп, Ажыбек жашынан эле даңктуу баатырлар катарына өтүп, черик уруусун душмандардан коргогон экен. орошондо Ажыбекке куда болот. Ажыбек баатыр бир кыйла жашап, орошондон кийин өлөт. Ажыбектин Абдырасылан, Абылхасан деген эки тукумсуз уулу, Чотой деген байбичеси болот. менин чоң атам, чоң энем Түрдүбек, Бүлдө Ажыбектин көргөн. Ажыбектин ашы Ак-сайдын чыгышы жакы тарабында, суунун түштүк-чыгыш жагында Каз-үйсө деген жерде жайдын ... сол ... убагында берилет, ашка оң ... бектин жакын туугандары Кончойдун уулу Тынысбек менен Токсоматтын уулу Түрдүке башкарат. Токтобай, Токоногой экөө бир тууган болуп, атасы ... Карагул.

Бүтүн черик уруусу чогуу конот, малдары каксалга тушталган бек кап-чыгай зоого салынатда, капчыгайдын оозуна тозо чийлер тигилет. капчыгайдын капталы чакыл болуп, кийиктүүкөн ашындо болот.

Чоң ата, чоң энем ошол убакта чо жаштарды басып өтүп бала-чакалуу болгон кези болуп, ашта конок тосушат. мен 1945-жылы 54 жашта 87, чоң энем 20 жашында чоң атам да өлдү, алар айтчу эле: „Черик жа[ын]-кар, Турпандан соодагерлер ун, күрүч, чай, жер жемиши, чапан, баштык, шайы, килем, тусар, буулум, жа-шы, шилдени ..., сан эшектерге

Анжиян, Кашкар, Турпан, Ысык-Көл, Чүй, Кочкор, Жумгал, Нарын өрөөндөрүндөгү элдер.

жүктөп аш берген жерге толотуруп
базар жыйду. Он чактык жылкы союлуп,
аштан кеңеши болду. Оокаты бар-
ларга бирден тоо салык салынды.
Биринчи аттан байгеси сурдунан көзөө
отпогон, Эки аркочтору тик тик бол-
гон куунан, же бышыктап тайлак, жыл-
кынын ар түрүнөн тогуздан ат жасабулаган,
100 жасалы, 9 киши, аркасыга асыла
тондордон тогуздан болду. Экинчи
аттан аттан байгеси анан тең
ашындай болуп, 25 атка байге са-
йылды. Сайыш, күрөш, тоо чечиш,
жөө киши чабуу, жасалтуу бар-
дыгына 9 дан мал, асыл тон сиорой
коюлду.
10 күнү конок күтүлдү. Кесмегесин
казгандагы ат чабууга биринчи атка
9 то, 9 ат. ат, 19 атка байге кагыл-
ду. Коноктун эл болуп алып күттү.
Кесмеге 50 бээ союп эткен туура-
тып, күрүч басып ар кишиге бирден
табак тартылып, табакты эл
алды
Айтта сарыбагыш уруусунан жезчоч-
торсинда деген үч күнү катарынан
конгон жеринде чорчыгарат. Эл жа-
да ганда, Турдукеге айтат! Турдуке
сыданасы өзү коноко алып, бирчиго
Касман 7 күнү суга күрүч кайнатта-
рып берип жейин басты.
Айттардыгы Ак-сайдан батышы жагын
көздөй айдайт, Үзүкшүн бели деген
жерден кое берет. Салт атчан га-
ара көнчүлүк жер болот.
Чоң энесинин атасы коңурат уруусу-
нан жумагстай деген киши күлүк тап-
тап көп байгелер алган киши экен,
анан күрөң жээрде аты болуп, кереме-
ге байлап койгондо, керсиян ары-
бери аттап түшүп турат. Кор-

гөйдөр айтышат: « Ажыбек баа-
тырдын астына бул ат чыгат экен »
деп. Эртеси атты айдайт. Жсу-
смабай, жээрде атка өзүнүн тууганы-
нын баласы Шайымбет деген 12-13
жаштык баланы мингизет.
Актеке деген бир чоң кишини балан
жерге барып, атты карап тур
дейт. Ак теке айткан жерге ба-
рып насибат иштеп жаатты
алат. Шайымбеттин 60 жаш-
тан ашкан убагында мен да көр-
дүм, мен анда 10 жаштарга
барган кезим эле. Шайымбет
айтат: « Чабылган аттарды
Үзүктүн белинен кайта коё
бергенде, жээрде ат учкан куш-
тай эле аттардан алда кайда
бөлүндү, ат көрүнбөй калды,
бир маалда этек, жеңим эле
дөңгөлдөйт, бир коктунун оозу-
на келгенде өзүм жерде жа-
тып калыпмын, ат жанымда
оттоп турган экен, ошо заматта
бир тукшуйган кара киши
келди да атты коштоп алып
кете берди » дейт.
Сарыбагыш, Адыл бир кушун
жиберген: « Ажыбектин алды-
на оң-сол чогулат, ашка
чыгып келе жаткан атты
эптеп уурдап кел » деп.
Ууру Шарыктуу деген ашпай, ат-
ты алып кеткен экен. Ал жээр-
де атты, жусупгалга барып сана-
лып, байге бербей чыгып

төндүн угулган экен. Чоң ата, чоң энем айттар эле: „Адыл акыры орус колду болуптур, айтты чурдап барган калча кушда дүкону түз болуптур" деп.

Ат ушундай болуп уурдалып келтир дегенде, чоң энеси ыйлап жиберди, дейт, бирасысынан айтты дейт: „Кой ыйлаба, Ажыбек хан эмеси, хандын байбесин Кара алдайт эмеси" деп.

Ажыбектин ашына Тоносу сетти эшин айты чыгат.

Бесырайылдын ашы.

Бесырайыл саяктан чоро уруунан жанболот тукумунан Келдибектин уулу болот. Бесырайылдын ашы 1885-жылы Арпада, Шатырак деген жерде жайдын таңында берилген экен. Черик, саяктан көп кишилер менен чогулушконунда, бардыгынан сөздөрү бир жерден чыкты. Насип деген черик айтат: „сен Бесырайылдын ашында 9 жашта элем, айттын башын өзү си алып жүрсө да, көпчүлүктө болбойт деп, атасы Чынбай деген кишиге кошуп коюп койду, элдин ото көп жүгүн айтат, бир устакта биздин бир баатыр сайды деп черик чуруулдады, талаага элдин бардыган түшүрүп эт тартты, Бесырайылдын балдарынын сиңгени текШы жорго, баштарында суусар тебетей, чачтары кулагына түшүп жүрөт, аса күнүп чачтарын коё берген" дейт...

Жошоосун казып, кол малдар союп, та-
лаага элди түшүрүп күндүз эт тартат.
Чоро эл Арпага жапырт конот, ар сырап
тылуун ашына оң менен солду бүт чакырат.
Ашты өзөнсүмөнен баатат бүтүн баш-
карат, жети күнү конок алынат. Биринчи
айтын байгеси беш жүз жылкы, 1000 кой,
9 төө, 9 кашкан бошуп, 25 атка байге
сайылат, 25-айтын байгеси 25 жыл-
кы болот. Эр сайышка 9 төө, 9 жыл-
кы, 9 кычкан байге коюлат. Сайышка
Черик менен сарыбагыштын бетиесен-
түрүп, сарыбагыштан Саке деген баа-
тыр чыгат. Черик Ашырбай баатырды
чыгарып, Күйүнүн Кеңкызыл деген ашкы-
зат, Саке менен Ашырбай 18 жолу сай-
шат, бакандар түтүлат, акыры Эшиш
Ашырбай алат. Саке тынысы Сейтитен
~~Ашы~~ (Сейтодон экен.
Төөнүн куйругуна коңгуроо тагып, шу-
рудан бута тагып, үстүнө кошон как-
кап жаап жасана жасалгалуу бират
байге байлатып, атын билинесетип,
бир катын чечип алат.
Монуат создоратып, санынын шапа-
лактатып:
„Орозон менен жантайды,
мыну тапкан сен өзүң (бүкөйүм)
Эч уялбайт бубетиси!
Төрөкелди, Балбайды,
мыну тапкан сен өзүң.
Медет менен Тайлакты,
мыну тапкан сен өзүң!
Алымбек менен Жойчуну,
мыну тапкан сен өзүң!
Кожоберди, Байбагышы,
Аны тапкан сен өзүң!
Чылдыбек менен баатырды,

1) Анчыктын кашкары бирек-жол, үш, котор, жетим...

Нарын жакы...

Багы тапкан мен өзүм!
Эрди тапкан мен өзүм,
Жерди тапкан мен өзүм,
Жанды тапкан мен өзүм,
Бекти тапкан мен өзүм,
Түк үзөлбөйт бу бектин!"

Күрөштө сарыбагыштан Ак бал-бай деген, Чордон 19 жаштагы Ашырбек деген бала чыгып, Ашырбек жыгып, көз тийип өлгөн экен. Ашырбек Кадан уруусунан экен.

Чоро ичиндеги мыктылардан Бозо-кор дегендин Тору айгыр чыккан. Бозокорду мында басаң кармаган экен. Жонокко 1000 чи тигилген экен.

Карачанын ашы.

Черик уруусунда Бай Чыстак уруусунан Карачанын Маатилигинен уулунан Карача деген киши жашап өлгөн. Карачанын уулу Маатай Черикти бийлеген чоң бай жана сынчы, билбеген сөзү, кошоматтысы билбе-ген адам болгон. 1886-жылы мезгили экен. Карачанын ашынан ашы кандай өткөнүн Черикин бардык аксакалдары көргөндөрчө айтышат. Ат-башын чыгыш жагы Чийырча деген жерде күзүндө берилет. Насыйп деген киши "10 жашта элем, ашка барган атам менен бирге бардым, бир оокатта Байче бай-лап жатышкан бары калдык эле, Обол бек, Маадамбек деген мык-тынын агаларыбыз байгени башка-рышып турган экен, алар мени көрө салышып айтышты: "Насыйп келген тур бейбаш, жо-

Тоо чүйүнү көйкүдө ал
ылдадан айтылган бай-а
көл Дөбөрөй.

муачылсын деп 2 байтал берилип,
жолдошторуӊ кошуп "катра түр-
тыбык" дейт.
Карачанын ашында оӊ" сиӊен сол
чакырылат. Карачанын ашын куран
байге боюнча уусулатчы ыгындай
дейт: „Карача дууунун ушу күнде
ү миӊ жылкысы бар экен, биринчи
чи атка ү миӊ жылкыны бүт
сайып жиберели, ак калпак кыр-
гыз биздин алдыбызга чыгып аш
бере албай калсын, экинчи Ко-
көтөйдүн ашы болуп калсын,
баш сайган байгелерди жыйрып
алсын, өзүмүздүн Карагерибиз
озуп чыксын!" деп. бүтүн черик
чуу туруп, кокусетен чыкпай ка-
лып, тыным калындасын" деп
такталышат.
Карачанын ашына байтиктин Чер-
калыжасыда барат. аттардын
чубатууга салып турганда ма-
талдай айтат: „Кошоӊдо то-
гон сол то аттан күлүк, черик-
тин байгесин ала көйөн деп кел-
гениңго, күлүк айдабайт бирас алып
өзүмдүн Карагерим чыгат!" дейт.
Байгеси 300 жылкы, 100 жаш-
бы, 9 төө чыккан аттыгы
болуп, 25 атка байге коюп,
25-атка төө баштатканча
үч жылкы болот. Сайыш,
күрөш, жоо кадаш чысуу, жам-
бы атыу бардыгы болот.
7 күнү конок алышкан, Карагер ат
чыгып, Черкашкай экинчи болот.
Черкешке көп малдар союлуп,
элге куннуз эт таратылат.

Маматайдын ашы.

Маматай 1888-жылы өлүп,
Маматайга да оң, солду чакырып

ысык-көл, чүй, кочкор, кашкар, Турпан, ысык-көл, чүй, кочкор
жумгал, Ат-башы, нарын, Кашкар, жумгал, Ат-башы, нарын.
Турпан.

ашы берилет. Матайдын ашына
100 жамбы, 100 жылкы 9 атан
төө биринчи атка коюлуп, 15-ат-
ка 9 жылкы байге салат.
сайыш, күрөш, жамбы атыш
бардыгы болуп, 7 күнү конок алы-
нып, өзүнүн капка аты чыгат.

Базаркулдун ашы.

Базаркул, Матайдын уулу болуп,
черик элин оозуна каратып, көп
жылдар болуш болгон, 1904-
жылы 42 жашында өлгөн.
Базаркулдун өлгөндүк кызматы-
да ыбыкты болуп, 12 болуш эл-
ге 9 дан ат, 100 дөнөн атча
берилип, кара ашында көп
малдар союлуп, дооран, 9 ат-
ты молдого токуп берип, союн
кармагандарга да ичик бастырык
9 дан баалуу чапан берген экен.
Базаркулдун ашы Терек-Сууде-
ген жерде күзүндө берилип, биринчи
атка 100 жамбы, 15 атка бир
жамбы байге сайган, Жаасын-
алынын Кара аты чыгат.
сайыш, күрөш болбойт.
жамбы атылат. Конокту
эл алат. 4 күнү конок алынат.

Чоконун ашы.

Чоко Сарыбагыштын эсенкулу-
нан Ныязбектин 8 бечинин эн
кенжеси Ырыскулбек андан Жан-
дуулдан Чоко болуп, 1913-жылы
Ат-Башыда өлөт. Чоконун
уулу Казы бул учурда тиң шинос
болуш болуп, элге не айтканы
эл болуп, бүтүн Кыргызда эсе-
ке алынган деп турган учуру.
Кара-саздын тоосунда кишини кураш-
турчу, жыкандарга 5 сом,
жыгылганга бетине түкүрчү

асык-Көл, Кочкор, Жумгал, Ат-Башы,
Нарын, Турпан, Кашкар элдери.

туруп бир сом берген, башка кы-
лыктарды толук жасатат.
Чоконун өлгөндөгү казанатында
ЭЖ башкача болуп, 12 болуш
элге тогузак салдырган, ичча
доорон жана башкалар....
Чоконун ашында, он, солду
чакырган. Чоконун ашы Күзүндө
азыркы Кашка - Жергенде берил-
ген. Чоконун ашына Эсенгул эле,
Шабдан эле, Чеч - Төбө эле, 3
болуш киши конок алган. Черик
100 үй тиккен. Сайыш, күрөш,
жамбы чачуу, жамбы
атуу болгон. Сайышка кол-
дон Тека баатыр, жумгалдан
Сабыр баатыр сайышкан, Тека
Черик Базарчанын кара атын
эшинин намысын, Тека, Сабырдын
колго салып алган.
Жасылдаңдан Чүйнүн Каракаш-
ка аргымагы чыккан, бай-
геси 3000 сом болгон.

Мураталынын ашы.

Мураталы бий, Бугу уруусунун
Белек уругу. Алдашы түкүмүнөн
Бирназар бийдин кеңешчиси болуп,
орустун убагында жүргөн бийлер,
көп жашаган, кыргыз эл орус
падышалыгына баш ийгенден
бир топ жылдан соң 1870-жыл-
дар ичинде өлөт. Мураталы-
нын ашы Каракырада куудунку-
нун берилип, кашеге казан элге
эл тартуу болуп, сайыш, күрөш
жамбы атуу бардыгы болот.
Биринчи бирсиндүү жылкы са-

Асык кол, чий, Туурун, Жасакчы, Ажы - Башы
Чарын, Кочкор, жөнөм гал эл ордо
Асанай аргага уулай урууну Абан,
колмак, Асык колдуу бер...

казак, кыргыз, калмак чакырылат. 33

ылап, Күңгөйдөгү саяк уруусунан Чиркей уруусунан Кеңжестайдын Торукашка аты чыгат.

Кантагайдын ашы.

Кантагай, бугунун Белек уруусунан Элчибайдан Атакенин уулу болуп, казак менен кыргыздын эки жаагы чабышында казактар атып алып турат. Кантагайдын ашы 1875-76-жылы Лупр учурунда берилип, бугада турууч морот тамашалардын бардыгы өткөрүлүп, биринчи атка 600 жылкы сайылат.

Ырысменденин ашы.

Ырысменде Күңгөй саягынан болуп, чоң бай болуп, көп жашап 1870-жылдан ашканда өлүп, ага да биринчи атка 1000 жылкы байге сайылат. Ырысмендениң Канкелди деген уулу бул кезде болуш болуп турат. Ырысмендениң ашында да оң менен солду бүт чакырылат. Ырысмендениң ашына Байтиктин Торкашка атында чабууга алып барат. Аалыбай уулу Бозтери деген ат тапкычу болуп келген, анын Көк бышты деген аты да байге бербей чыгып жүргөн экен. Бозтери ашка чабыла турган аттарды санап баштаган, Торкашкана көрөтда „мен аттыкындагы булашка чаппайсың, Торкашка чыгат" дейт. Чынабай баштык бүтүн бугу чогулуп акыл кылышат: „биз Солтонун ашына эч качан барган эмеспиз, атын бул ашка чаптырбайбыз" дешет. Байтиктин балдары акыры атты Канкелдинин өзүнө берейин бугулар атыласа жүргөнүн, Торкашка-

Алтын эли, калмак, казак эли.

жылкы-жон, Чүй, Ат-башы, Нарын, Кочкор, нүүдөмгөн, Алманбет казактын жоона Алтын

ны Жанкелди өзү чаап, ат чыгат. Орусалындени[?] ашында казакда чакырылат. Сайыш, күрөш, жаса-ба атуулар бардыгы болот.

Солтонкулдун ашы.

Солтонкулдун ашы 1890 - жылы болгон. Солтонкул бугунун Белек уруунан Бирназардын Алатай уулунун ак-сакалы Алыбайдындуу болуп, өз-башы 4000 жылкы, иниси Жөнүс 3000, бардык Алыбай уулу аркачан 30000 жылкы күтүп жүргөндүк торучоң. Солтонкулдун мыктуу уулу Сарыбай көп жылдар болуш болуп, өз билгенин кылган бугунун эркеси болгон. Солтонкул көп жашап өлөт. Солтонкулдун ашына казак, кыргыз, калмак чакырылган экен. Кызыл кыну Чоң-сууга берилет. Бугунун 5 болуш Арык, Белек үйлөр тигип конок алышат. Солтонкулдун ашына 2000 жылкы байге коюп, биринчи атка 1000 жылкы сайылат. Жамгырга ат чабуу, сайыш, күрөш, эңиш, жамбы атыш бардыгы болот. Солтонкулдун ашына чакырылган уруулар кошуп чалар менен келишет. Касекчы Мураталы аксакал айтат: „Жаш жигит Кызыл болуп, Чабдан ашка ала барды дейт. Чабдан 700 киши жолдошу менен асабасы үртүк жасалган бир күлүк ат башы 9 ат, 1000 [illegible] кошумча алып барды дейт. Чабдан Чоң-Кеминден айтканын, жолго бир конуп, Жангелдиникине барып конуп, эртең болуп жатып, Белек байдан болгон Эшимбекти баатырды ала барган, Чоңкуттук Жанкелдинин Кыйнен ала[?].

Асык-Көл, [illegible]-башы, Нарын, Кочкор, [illegible], Айдан, [illegible]
Калмак, [illegible] эл әдери

Эртеси айтканын, Белектин Чегине
барганастазда, ал жерге үй тигилгин,
бээ союлуп, кымыз чайкалып, 500
дөй киши жол тозуп келген экен,
ырчылары ырдап турат. Андан ат-
танып Солтонкулдун атышына жа-
кын калганда казандаган кончулук биринин үстү-
нө бири түшүп Шабдандык тегеректашасол
берген. Шабдандар 200 киши менен абак-
лы окурук түшүшүп, ырчылардан, кыйык-
тарын тартып, комуздарын чертип ту-
рушат.
Сайыш, куруш, эңиш, чабыш, жаабы атыш
деген спорттордун бардыгы болот. Жене-
геге ат чабылып, тамашалар башы-
талат. Сайышка сарыбагыш менен
Солтодон, Эгемберди баатыр, Саякдан
Тайгашка баатыр чыгат. Эгемберди
баатырларды бордоген урук күчтүү
жатыжан экен, бордон Рыйкасыбай де-
ген киши Эламорттосунда найза кар-
машып жүргөндөрдүн бирөө экен, Тай-
гашка баатырды жасап-чыгарып
жатканын Рыйкасынбай көрүп келип,
Эгембердиге айтат: "Тайгашкан-
ын бардык денеси чыгарылды, мо-
юну эле ачык калды" деп.
Эгембердиге Тайгашка бетиндешер-
де, Тайгашканын агасы Букарбаатыр
айтат: "Жаңыбазарга келгенде, ко-
руоого келгенде бутум сынды, атка
жакыны сунгузуп мени салгыла,
Тайгашка чабалдык кылып коер"
деп. Жүрт макул болбой, Тайгаш-
каны эле салат, эки баатыр бет-
тешишкенде, баккан менен коюш-
канда эле, Эгемберди, Тайгашка-
ны куруого сайганда, Тайгашка
качып берет, Эгемберди куугу
сабап киргенде, сарыбагыштан 15 жаш-
тык Кенапасыл деген баласы

Эгесибердини сабап кирет „ Атачдын
гана сарыбачасы, качкандан кийин итен
болбойсуңбу, же бул сенин алганка-
таның беле! „ деп.
Шабдан, Сулайман, Соорөнбай, Бас-
келер жаңырта айтканы жообосу:
„ Ашына келсек урат! „ деп.
Бүгүнүн аксакалдары бир тогуз мал
тартууу алып келип жарасат.
Бардык тамашалар бүткөндө,
Эми ат чабууга камданганда, Тай-
көйлөр айтышат: „ Чаныбайдын
Торукашка аргымагынын бир күндүк
табы жетишпей жатат, Шаб-
дандын жок бышыптысы чыгып кетти „
деп. 6 күнү конок алынган экен.
Сарыбай айтат: „ Эмесе мен бү-
гүнүктайсы, конокту жаткан
үйлөрүнө кондура бергиле „ деп.
Бирчылар жарсалат: „ Бүгүн
Сарыбай уйкуда болуп калды, ат
эртең чабылат „ деп. Ал күнү
конок кайта конушат. Эртеси
аттарды чубатууга салып айдайт.
Кыдырдын Тайгашкасы ошондо
30 асыл экен, бул Тай кашка
эч бир биринчиликтен калып
жинги болгон эмес экен. Текес,
Ысык-Көл, казак, кыргызга байге
берген эмес экен. Кызылборк эр-
сарынасынада 1000 жылкыга
чыккан экен. Кыдыр Тайгашка-
нын чабаты, Тайгашка кое бер-
ген жерден эле заксы дай болушчу
жонон жүр, бир жер кыого кире
берерде, Кыдырдын Токторбай деген
жигитин үрөгөндө, кыйдо Тайгаш-
ка колун басынын теңгеренин тур-
ганда, Торукашка кулаган жа үр-
гөрүп өтүп жөндө, Тайгашка ки-
шинен туруп калат. Торукаш-
ка аргымак чыгат. Шабдан таа-

рынан кайтпайт; „буу атанды танытпаган деп, Көк башыга жетпа кылышпы жана жолдонда жеткизүрдү“ дейт. Тойторго салап доолаганда жыйрот.

Чоңбайдын ашы.

Чоңбай 1888-жылы өлүп, ашы күзүндө жети-сууда берилип оң, сол чакырылат, казакка чакырылат. Жети күнү конок алынып, биринчи атка 3000 сом, 100 жылкы сайылат. Өзүнчө тору кашка аргамагы чыгат. Сайыш, күрөш, жамбы атуу бардыгы болот.

Байтиктин ашы.

Байтиктин ашы 1875-жылдар күзүндө берилет. Байтиктин ашына оң сол жана сол, казакка чакырылып, байге көп тоолор жана башкаларда эң болуп, сайыш, күрөш, жамбы атмай бардыгы болуп, 7 күнү конок алынат, өзүнүн Чаркашка аты чыгат. Чаркашка ошондо 30 жашта болгон экен.

Сооронбайдын ашы.

Сооронбайдын ашы 1894-95-жылдарда, же 1903-жылдарда берилип, өзүнүн конгуда 7 күнү алынып, байгесида көп болуп, сайыш, күрөш, жамбы атуу бардыгы болот. асак-жал, тый, жорун, Ат-башы, Кочкор, жусугал. Чи казагы.

Бектендин ашы.

Бектен сарыбагыш уруусунун Төгөрүк уруусунан болуп, до жашынан өлүп, 1909-жылы өлүп, уулу Токтосун аш берет. Бектендин ашына да оң, сол чакырылып, бир жумага конок алынат, сайыш, күрөш, жамбы атуу бардык та-

асак-жал, тый, Ат-, Ат-башы, жорун,
башы, жорун, Чүй, асак-кол,
жусугал, Кочкор - Алабугадан

Жарагайдан коолор орнотуурун,
байге сатылган жылкыларды
болуп коого салчутат. Аалыбай
уулунун көп жылкыларынан
Сарыбай өзү атка минип аралап
бир Четинен болуп айдатып ке-
лип коого киргиздирет. Учуру
300 го толгон Аккашка деген
учуру менен кошо Коого кирип
калганда, бугулар айтуудан кор-
куушуп, ташданды жиберишет.
Сарыбай арак ичип, коонун оо-
зун тозуп отурганда, ташаб-

гшабдан барын айттат: „сарыгба-
баатыр-мен сенден бирисшин
сурап келдим" дейт.
- сарыгбай беретин" дейт.
- эмесе Акканшыканы ӱйӱрӱзи-
нен коодон чыгарзын, башка
жылкы кошполу" дейт.
- сарыгбай кейтин, кайтын бугу-
лар арачы кылган эжен ээ!"
дейт. Башка жылкы кошпуп,
айыг чыгарат.
Мындай ашка ҷыкканды коо
бузган кулук дем айтылган.

машалар болот. Чыккан атка 300
сом байге болуп, Токмоктук Ыстам
деген түндүгүн бозаты чыгат, бул
аттын Балтабайдын ашына барган-
да анда корунуп, ал ашта 5-бо-
луп кирди.
Сайышта Тиштек баатыр менен
Аксакал сайышат. Тиштектин
сөөгү чертикчен, Аксакал жеңилгал
саячаан болот. Аксакал андан мурунда сайышта үч баатырды өл-
түргөн кандуу кол экен. Эки баатыр бетте-
шип сайышканда, Аксакал, Тиш-
тектин колтукка сайганда, бакан-
дын учу далыдан чыга түшүп, Тиш-
тек ошондо да аттан түшпөстөн
Аксакалды кубалады деп атат. Шаб-
дан байгени эки баатырга бөлүп
бердирет. Тиштек бир жумада-
дан кийин өлөт, Бектендин уулу
Токтоосун 200 сом Тиштектин
өлүмүнө кошумча кылат.

Балтабайдын ашы.

Балтабай Белектин Бирназары-
нан болуп, Чыныбайдын да сөөндөрү,
бугуга хан атагын алган киши.
Балтабай 1910-жылы күзүндө
жети жети-өзгө берилди. Ошо
жылы элдин ашынан, кычасы
эң бережелүү болду эле. Бир бо-
луштагы 1000 ашуун түтүндөн
ашка түтүнгө 2 сомдон акча
чыгасы жыйналды, эл сонун
малдарды шайдоот түк менен
касиздады, конок 5 күнгө созулду.

Ашка эл эсесиз көп келди, сайыш, күрөш, эңиш, жасалды ажуу болду, жасалбысы эч киши айтып ала алган жок.

Сайышка Теке баатыр менен Жолдош баатыр чыгып, Теке чоң бир боз ат, Жолдош сурат ат минип чыкты. Эки баатыр качырышып сайышып өткөндө, экөөнүн тең аттары жыгылып, Жолдош тура калып, Текени басып калды. Үйөз начальниктин алдына алып барганда, айтты: "Кайра сайышсын" деп. Теке атка минип жаңа чыкканда, Жолдош болбоду, себеби — Теке колун жара сайган экен. Байгени тең бөлүп берилди. Биринчи атка 100 ат, 1500 кой байге болуп, Сасык баатыр Кандын Каракашка аргымакка чыкты.

Үсөнбайдын ашы.

Үсөнбай, Арык уруунан болуп, Ысык-Көлдүн Тескей тарабы асыгы Сезиз-Белде болгон. Үсөнбай 1910-жылдын кыш айында Кара-Колго барып өлүп, өлүгүн кыздар узаткан 1911-жылдын жайында Үсөнбайдын ашы Кара-Күңгөйгө берилип, бардык тамашалар болуп, чыккан атка 1000 кой, андан кийинки аттарга 1000 кой сайылып, Касымаалынын Кара аты чыккан. Ошону менен катар Бекчоронун ашыда берилген болучу. Ошондо бир дубандын тосуусу болгон.

Ысык-Көлдө, Ысабектин ашы, Жунустун ашы, Тынысбектин ашы,

асык-Кол, Алабан казага, Нарын, Жоочкор элдери чакырылган,

асык-Кол, Ат-Башы, Нарын, Кочкор, кечен гасы элдери

Байбектин ашы, 41
Байтасандын ашы, Жусуптун ашы
Тасалдынын, Эрназардын ашы; Кара
бектин ашы, Тусонбайдын ашы,
деген чоң аштар 1898 – жылдан
тартып болсода, байгелери сана-
га ачык болбоду.
Наринда Бөкөнбаевдун ашы, Баатай-
дан ашы, Жусупгалда Байзактын
ашы болгон, бирок белгисиз болбоду.

Шабдандын ашы.

Шабдан 1912 – жылы, 28 апрелде
73 жашында, жума куну, намаз
үстүндө каза болуп, бир жума өлү-
нү үйүндө жатып, конок көп ага-
йындар союшуп, 32 союштан келген
элге 1700 сом, 15 ичик башы 100
баалуу чапан, 300 жылкы ичтөсөрү-
ген. Мурзо казганга 100 сом, садага-
сына 80 сомдук бир өгүз, хатымы ку-
рангы 330 сом, кайындарга 1000 сом
жыртыш берилген. Токмок прис-
тосу 40 казак орустары менен келип,
кызматта болуп, Шабданды
мурзого киргизгенде, асманга кара-
та үч жолу 60 мылтык атышкан,
көп назаат сөздөр чыкылган. Бул
материалды Жолон аалы молдо
Садыковдун 1913 – басып берген "Шыр-
тасир тарых кыргызы" деген ки-
тебинен алдым.
Шабдандын ашы Чычы – Кеминде
күзүндө берилип, казак, кыргызды
чакырылып, 7 күнү конок алынып,
биринчи аттын байгеси 5000 сом
болуп, Солто уруусунун Үмөтай уру-
сунун аты чыккан. Сатыш, куруш,

ошондой эле казак жана [illegible] ашык - кой, кочкор, жусупгандар, →
Жеенайдыгы, орус, татар, өзбек, дунган, казак, [illegible] солтону,

жасыбы акуу бирдагы болгон. Кыргыздынар уруулары ашка кошумчалар алып келген.
Сайышта Саяктан Аксакал чыгып, Түнгөндөргө сайыш берилип, Тиштектин жээни Түндө мала(?) экен, Аксакалдан Кун Кууп(?) сайышка чыгып, 19 жашында.
Эки баатыр качырышканда Аксакал баланы табарсык тушка сайып, бала Тиштектин атынан Шырчыбайгени алсада, бирайдан соң баша олгон. Экинчи сайышта Теке сайган.
Чүй менен Таласта да көп аштар болсода азыркыга ачык болгон жок. Торокелди баатырга чоң аш берилет.

Түштүктөгү аштар.

Түштүктөгү кыргыздарда ашты көп берген. Түштүктөгү кыргыздар аш бергенде, ачык ээси өз күчү менен берет экен, бизсыяктуу эл күнүн жана түтүндөн чыгымга(?) жыйнабаган экен. Эл үчүн, кымыз(?), шаймандарынгана күчүн берет экен.
Түштүктөгү кыргыздар көчүк(?) се эки жылды өткөргөн. Түштүктөгү кыргыздар 10-15-20 жылы өз күчү менен кабылынып(?) берген.

Сагымбайдын ашы.

Өзгөн территориясындагы басыс уруусунан Жаныбек деген бочуп(?), анын атасы Сагымбай олгонуна

малдын(?) [illegible] жакшына асак-тол, үй,
→ ган үй орду, Ак-башы, чарчы(?), асак-кол, коткор, жасу[illegible]
[illegible] Ата, Алматы казактары кат-

20 жыл болгондон кийин ашын 1913-жылы күзүндө берди дейт. Черикте Акун деген киши соодагердин малайлыгашып жигит болуп барып аштан үстүндө болгонун мага айткан. Сагымбай алында уулу Жаныбек ашка даярдык көрүп, 10 миң түп бак, терек тиктирип, ал жыгачтар 20 жылда чайлап жоон узун болуп жетишип, аны кыйдырып, 10 миң сомго сатып, 13-жылы ашка каражат бериптир, Ташкенден 1000 чапан алдырып, союшуна 3000 кой, 100 жылкы, 100 үй жана ун, чай, кант, жер жемиштерди чукулугун каспадан, базарачып, эли чийлерин тилеп, идиш-аяк, төшөк, орундарды күчүн берген экен, куда, досторду бетинче көп кошумчаларын алып кайттурду дейт. Ат байгесине талап жер, мал, акчалар сайдыч дейт. Сайыш, күрөш, жамбы атыш барысы болду дейт. Күрөшкө уруу-уруу кылбастан кишиде киши талапкер болсо күрөшсүн деп айтып, көп эле кишилер күрөшүп жыккандарга бирден байкаласа чапан берди дейт. 5 күнү коноктолду дейт, кийин бир короо ташка салып коюп, чогуп карасып сөз берди дейт. Чоконун ашында ошо жылы болуп, андан Сагымбайдын ашы беш эсе жогору болду дейт.

Жантөрөнүн ашы.

Кара багыш уруусунан болгон Көтчү дайкандын уулу Жантөрөнүн ашын солдобосон өз көзү менен көргөндүн айтканы. Жантөрөнүн ашы Өзгөн чөлдөсүндө Фонуз-Тоонун сазында берилип, жыл-

лачач кыш маңдагы ат тоо өөдө
болуп туруп чечип алып, элди
катындарды аралата чаап, аркасынды
куун, токойго кирди дейт.
Чукурсан байжагада чоң аш берилген
экен.

XIX - кылым менен XX - кылымдагы өлтүрүлгөн манаптар.

Бөбөкенин өлтүрүлгөнү

сарабагыштын Тестурудунан Бөбөке
деген манап 70 жашка барган у-
багында, өзүнүн Назаруулу деген туу-
ганына зордук иш кылып, алардын
кыштоосундагы тезек - чөптөрүн
зордуктап ташатып, малдарын
уруп айдаганда, Назаруулу Бөбөкени
кармап алып, таш менен был-
чыйт. Уулу Жанат Тилиштекке кет-
кен экен, бул кезде Жанат болуш экен,
кабар барып, Жанат келгенден үч күн-
дөн кийин Бөбөке өлүп, Шабдан, Соо-
ронбай баштык баштык бардык
манаптар барып, Назар уулуну
чаптырганы жатканда, Жанат
айтат: "олор атасы өлүү, тууган
сеники чаптырба деп Шабданга
зарлап, чаптырбай, келген мана-
тарга көп мал чалар берет. Назар
уулуда Акбозатка кош ...
тапкан малдар тартуу алып ке-
лет, Жанат бардыгын албастан
тууганын атасынын өлүмүнө кенеш-
ке алып тынат. Атын бергенде да
Жанат Назаруулуну кеңешке алып
аш берет. Бөбөке 94 - 95 жылдарда
өлтүрүлгөн.

Совет убагындагы аштар.

Совет убагындагы аш берүүлөр 1925-жылдарга чейин келди.

Суранчынын ашы.

Кытайдын Каркыраа району-
ндагы Черик уруусунан бай-
чубак уругунан, Карагул дулудан
жасабагынын уулу Суранчы де-
ген бай эл бийлеп аксакал
болуп келип, 1923-жылы
90 жашка барып өлгөн.
Суранчыга да Кытай тифантари-
ясындагы кыргыздарды жана
уйгурларды чакырып чоң
аш берүүдө, Ат-Башыра-
гы кыргыздарды да чакырган
болучу. Ат-Башыдагы
Смоңолдор, Чериктен Ток-
тосун, Чолбай, Жанболот
дегендер баштык бир жүз-
дөй киши барган, 1924-
жылы, сентябрь айында.
Суранчынын ашына бардык
атка сайган байгелери
100 жасмбы, 100 төө, дай-
9 төө, 10 сиңил чоп, 100
баалуу тон болуп, 9 киши
сатуу дейт. Сайылган
кишилер, 16-жылы са-
тылган биздин бала-ча-
калар экен. Чолбайдын тору
аты чыгып, башка бай-
гелерин алышса да, киши-
лерди албастан түн ка-
тып качып келишкен.

сатыш, туруш, жасалды атыш. Эниш бардыгы болуп, Эңишке Ат-Башыдан ала барган Согуокун деген черик жигити Энди дейт.

Жасымаалынын ашы.

1919-жылы, октябрь айында, Жасымаалыгына-нашка, иниси Шераалы биринчи айка 100 төө байге сайды, Жасымалбектин Жертай деген аты чыкты.

Сагындыктын ашы.

1924-жылы августь айында, осмондун уулу Сагындыкка Чоро Эки аш берип, Сагындыктын өзүнүн торукашка айгыры чыкты.

Ысык-Көлдө Маралбай деген Жоңурай, Асан деген уулуна, Боолос уруусунан Чекир деген Нурмамбет деген уулуна 1925-жылы аш берди.

1925-жылы Көчкордогу Тезекбай манаптын уулу Атаканга августь айында аш берди.

Чүйдө да аштар болду.

Балбактын өлтүрүлүшү.

Сарбагыштан Эсенгул тукуму-
нан Күттүк Сетти андан Шасиен
андан Байтерек андан Балбак башы,
Балбак 20 жашында эле эл бий-
леп, жалындаган өрт чыгат, оюна
эмне келсе ошону кылат. Жасаганы-
ды киши ордуна корбостон эреш-
ше чыгат. Элдин малдарын сурабай
алуу күн сайын боло берчүү.
Болуш болгондо старчын, элүү башы,
бийлердин мөөрлөрүн өз колуна чо-
гултуп алат. Булай чоң атасы
Манастын бирөөсүнөн ашык жасыл-
кысы болот. Балбак билгенин
кылат, котлорунун ар турпарынан
бир миңден котлорду элден салык
салып жатып алат. Алма-Ата-
дагы губернаторго тогуз чаар ат
тартып барганда, губернатор ма-
дашадан чоң-медал алып берүүгө
убада берет. Губернатор менен
чөз начальникти конокко чакырып,
бирай барганда, аларды куш эти
менен сыйлайт деп тушунго
каргоол, кекилик, бедене, улар са-
лык салып, эл талаага те-
нин жүрүп жатып берет.

Балбактын Табышты айдатышы.

Торокелди баатырдын уулу Табыш
менен Балбак жоо эгешип катуу
карманышып жүрөт. Бир күнү
Табыш отуз чакты киши ме-
нен Күүгүмдө Балбактыныкына

келет, өлтүрчү кете бүччүгө. Балбак
абдан чочуп кетип, туракалып, жа-
лынат: „Айланайын Табыш аке, ке-
чир, деп бир кара козуну алып суузда-
тап, ушу козудай суузданайын сын-
дан соң сизге жаман санасам!“ деп.
Табыш экөө жарашып, Табыш кете
берет. Эртеси эле Балбак приговор
жасатып, Эшбайды, Старчын,
биилердин мөөрлөрүн бастырып,
чоң начальникке тапшырат.
Чоң начальник 12 солдат жиберип
айдатып кетет Табышты, үч жыл-
га камалга айдатат.
Табыш Өтөбай деген агасына айтат
„Тишиңди чукуп эле өтүрүп алуучу
элең унчукпай, ушу Балбакты от тез
сотконуңду сага үйгө кор!“ деп.
Өтөбай макул дейт.
Бир күнү Балбактын чоң атасы чал-
сысын бастырып келе жатып, та-
лаадан ар дүркүн болуп жайылып-
ган койлорду көрүп сурайт — „Бул
кимдин кою?“ деп. — жооп бе-
шет — „Балбактыкы“ деп.
Чалсын айтат: „Малдын аласы
куласы болуучу эле, бир өңдөсү экен,
бул койлор баштарын жечүү кой-
лор экен го!“ деп. Бул сөздү Балбак-
тын душмандарына угулат.
Бир күндөрдө Ат-Башыдан Кочкорго
Чоко келип бир айылда жатканда,
Балбактын кылыктарын айтып ыл-
ганда, Чоко айтат: „Эчеге бир ба-
ла Балбакты өлтүрүп кое тур-
ган экен!“ деп. Бул сөздөрдү угу-
лат.

Торокелди уулу атасы байдын куроосу
менен Ташкендин четиндеги үйчүлөр-
дан алышат. Балбакка Эртеңене-
нен кабар келгенде, Балбак айтат:
„Кубат уулу эле алды“ деп. Кубат
Күттүк сейитинин иниси болуп, алар
өздөрүнчө Кубат уулу атанып жатат.
Балбак касындыгы айттанганы жат-
канда, атасы Байтерек айтат:
30-40 кишини менен барсын“ деп.
Балбак бир эле жигити менен
аттанып кетет. Кыштын күнү
экениз чалып жүрүп отуруп, орто-
токойдогу Кубат уулунун айылына
барат, Кубат уулунун мыктысы
суратаалыгда бий болуп, бозону
салдырып, ордону салып коюп жат-
кан экен. Суратаалынын кулук кула
кашка атыныкы экен деп Чак
чөнөтүп алатды, Балбак түз эле
ордого бастырып келгенде, ордодогулар
„былыш экен“ деп саласы айтышып,
басып кетишет. Балбак айтат:
„Чалкалан баатырдын бушуң түндө
уурдуп алды“ деп. Суратаалы айтат:
„Ордону токтоткула, издешели“
деп. Балбак айтат: „Издейт ми“ деп
шылтоо калбай чыгарып эле
бере койгула!“ деп. Суратаалы
айтат: „Балбак сенден эч киши
бийлейм дегенге жок, козорчук
сөздүн эмне кереги бар“ деп.
Балбак айтат: „Табышмтай кыла-
бынбы!“ деп. Суратаалынын иниси
Бөөтүк молдо деген „бул эмне деген,

азыр карасам каным чачыш керек!"
деп. Балбактын жанындагы жи-
гитке, журт баатыр кете берели-
чи" деп. Балбак айтат: Кулакаш-
каны алып калды, чочуң өлчө,
деп. Сурапталы айтат: "Бир
заты түшоорогон баланы өңүрчү
тамырчыга барды эле, Балбак
ат керек болсо, бир эле жигит жи-
берсең калтырткуп жиберет элеңчо!"
деди. Достуу болдо жана жакан
сөздөр айтып басканда, Балбак өзү-
дү уротуучун, жонон калат.
Сурапталы бир жигиттин ээрчи-
тип, Кула кашка аттын тер жак
салып алып, колуна бир бакан, шаш-
шаралып куу калат. Балбак жээр-
де жоргосу менен качып жонногондо,
Сурапталы үр дегенден жээгин
бакан менен бир чапканда, Балбак
аттан учуп түшүп, сүрүң сы-
ныл калып, жалынып кирет:
"Атланайын мырза, мага күн кыл-
саң, сен кудайды карасам болбой-
суң! Баш атрылса бөрк ичинде,
кылычына жең ичинде деген. Кеп бар,
ортоктун тоосундай алтын бере-
йин, Акбалтыр байбиче тартуу,
жансого, мырза сенден таап-
каласың!" дегенде, Сурапталы
токтоло калганда, жигит ай-
тат: "Бул антыттан атланасы-
тын чыгымын салсаңчы!" деп.
Сурапталы карашаш тар-
менен башын кесип өргүткан-
да, башы тыгылат барып жа-
тат. Балбактын жигитти

эчак качып жоголот, атында союп
жоготот. Балбактын ошонун сууга
агызып отуруп, Кара жол менен ке-
ле жатканда, Кулаган-Акташ деген-
дин түбөнөн жагында батыш жак-
тагы Каракушка бекинтептира,
Кубатуулу ордолорун атын жата
берилет. Кубатуулу Ат-Башы-
дагы чоко киши чаптырат, чоко
атайт!" ошу үчүн бек бекинтсин, за-
кон мончунунакое алсабайт Куйту-
лай" деп. Кубатуулу Кулакаш-
ка ай менен Байтиктин Байса-
лына киши чаптырат, Байсалда
ылардын жээни, Эне Атал Кубат
уулунун кызы экен, ошу үчүн бекбе-
кипин кужулайт" дейт.
Соорон бай, Шабдан баштык
кыргыздардын манаптары бирда-
гы келет. Пишпектин уезначал-
ныгы бир топ солдаттар менен
барат. Кубат уулуну койнап таап
бер ошукту, деп жатат. Тойнай
эми жаңкурт аттанып барып, Бо-
рукчу эшинин малдарын тийип ала
берет, ошо тапылбай жадап
жүргөндө Соорон бай манап Кубат
уулуну оолак алып чыгып айтат:
"Бул кызы талактын кочмо ганы
барсы?! Биздаа кезүнө илген эмес
ырас болду, эми бек бекитким!"
догенде" бек бекитилгенде айтып
берет. Соорон бай жыроо солдат-
тарсынын көп кишилерди жеп-
берип ошукту таптырып келет.
Чача киши касалат.
80 жаштан ашкан Шамен ба-

Сол кезин айткан: „Öлтургени,
Шабданныны, öлгöн балада, öл-
тургöн туулганда сагынган, бир бала
öлтуптур, туулган чакдагы карманып
чаппторба!" дейт.
Шабдан айткан: „ой, Шасиянаке!
Сондон кетем Манаптан тукуси
калабы, карыгандыгыздан айтасыз"
дейт.
Шасиян айткан: „Эмесе, уулун
көрк кишиде не жазык, күнөлүгүн
Карман, башкаларын бошотпутур!"
дейт. 16 сын карман, башкарын
бошотот.
Борукчу эми деген жадын көп мал-
дарын аркиси эле айдап кете берей.
Кубат уулуну тогуз-таппай чач,
16 кишинин кармап, калгандарын
Шабдан көчүрүп кетет.
Балбак 27 жашында сакалы кы-
зыл болуп, бастырганда эки итинен
жонокой эле кичүү эле дейт, са-
ратон экен. Губернаторлорго арна-
ган куш эттери ошончо келген э-
ге берилет.
Кабар келгенде Байтик тынуу лу Бай-
сал касындагы айтканын айткан:
„Зордук салып жайкан Шабдан
менен жарды чогуну менен эми бир
шыдашып көрсүн!" деп. Чүйдүн
Кызыл-суусуна барганда, олук чык-
ты дегенде, Байсал атын башка
бир салып кайта тартат.
Айдалган 16 кишинин көбү айдоодо
өлүп, суратаалары менен эки, чоо
келет. Балбактанынын Бекчоро

акыры кубаттуусуну чогулжуп туу-
ган кылмыш алат. Балбак 1891-жылда
олот.

Бокунун олтурулушу.

Чыңгой саясынан Теске деген уругу-
ан 50 түтүн чамалуулары же-
ти-өзүндө жүрүшөт. Ошол тескиден
Боку деген бир кыйын азамат чыгып,
Чыныгынча жигит болуп, азам-
таң калардык иштерди кылып,
кыңга баштап, өзүнүн туугандары-
рынанда жазыксыздарды кыйнап-
ток менен өлтүрүп, башка док
уругу, акыры саякка көчүп кеткен-
де кызыкта болуп, эл бүтүн кет-
кенде, Алжан деген бир жалгыз жа-
ыш жана бий болот, Боку агада
агада асыла баштаганда, Ал-
жан бычактап өлтүрөт да, Ал-
га Кара-Колго качып барганда
кармакка алынып, 7 жылы суд-
тарабынан кесилип сибирге айда-
лып кайтып ошо байдан жоголот.
Алжандын карыган ата-эне-
талаада калат, малы тала-
нып кетет. 1893-жылы.

Базыттын өлтүрүлүшү.

Базыт Солто уругунан болуп, бай-
тикгин Байсалбына жигит болуп
жүрүп бий болуп турганда, Күнтуу-
уругунан Ашырбай деген отузга жа-
кындап калып барган жигитке ак
жеринен кыйнап таптык менен бир
тогуз мал айкылат. Ашырбай-
да карыган сайышка түшүп
алып жүргөн чоң баатыр бол-
гон дукташ Зоркука кан бастан

Фрунзенин мал базарында, байдын
жашчылар менен жорукка малын ал-
дырып, талашкандан мал түшүштө
бастырып кете берет, эч бирөө аны
багын карпоого шайы келбестен ту-
руп калышат, Ашырбай ошо бойдон
токтоосуз эле жусун галда бети
алып кете берет. Кыргыздар Ашырбай-
дын чаап алат.
Ашырбай, Ат-Башыдагы Чокосма-
нашка барганда, Чоко, Ашырбайды
кытай жерине узатат. Ашырбай
Ак-сайдын башы өтүп кытай ба-
гытына барганда атын өлүп, ээн
тоолуу жерде калганында, 7 бөрү
тегеректегенде, союл менен бөрү-
лөрдүн жасыга чаап өлтүрүп, те-
рилерин сыйрып алат. Чоң элинин
бийи болгон Шыршыбектикине
кирип барат. Шыршыбекда, Ашыр-
байды жакшы күтүп, кытай
жеринде болгон аштарга алып
барып сайыштарга салат, бар-
дыгын алып, Шыршыбектин колун-
да үч жыл турганда, Ыбырайым-
дын 1885-жылы берилген ашына
оң-солду чакырганда, кытай кыр-
гыздарына чакырылып, Шыршыбек
Ашырбайды көп олжолору менен
ашка ала келип, сакени, Ашыр-
бай сыйып, аш тараганда, Шырыш-
бек менен Чериктин билерсилендери
Байсалга тогуздан тартуу тар-
тып, Ашырбайдын жүрүттарын
кошуп берет. Ашырбай элинин
жүзүн 3 жылда көрүп, 1927-жы-
лы 72 жашында дүйнөдөн көчөт

Шерменбектин өлтүрүлүшү:

Нарындагы саяктан Чоро деген уру-
уунан Баатай манаптын уулу Ка-
сымбек, Шерменбек деген уулдары
болот. Ошол эле элде, тең туу-
ган болгон Келдибектин уулу Ыса-
рапыл манаптын уулу Мусако-
жо деген болуп, Шатмаодо болуш-
тук талашып эки болуп, Чор-
да, эки жаат болуп айтышканда,
Кимдин айтканы белгисиз Шермен-
бек окко учуп өлөт.

Жасаган жасагындагылар жасап бүт-
кыйтканын, Мусакожонун эли жак-
тан 500 чамалуу жылкылар алып
келип, кандуу булаан кылып союшат.
Мусакожо, акбоз айка мингизип
эки кызды бир тогуздаган малдар
менен карыган Баатайдын алдына
тартып барат. Ушул убак-
та Султан деген аксакал бар, ал
айтат: — Ошо тартып барыл-
ган кыздын бири менин эжесм эле,"
дейт. Баатай акыры карыса да
назаат сөздөрүн айтып, шайтан
болду, уруш эки кишиден тең
болотко, ажалы жеткен Ше-
рменбек өлдү, баарыбыз бир жан-
болотугун туукушу болобуз, баш
тартып отурушубуз болбойт,
ошон көптөп берип, козулатып
эжеолот кылып балаcыдагы көш-
үлө!" деп, союшуп кеткен жыл-
кылардын босколун кайта бердирет.
1890-жылдардан өткөн убак.

Муратаалынын өлтүрүлүшү.

Нарындагы чороэчкинин Мамасың деген манап, Муратаалы деген манапты Шамлоодо атып өлтүрүп, тыг эле жаткан Эки старчын эл чабылыш бүлүнөт 1897-жылы.

Аалынын өлтүрүлүшү.

Нарындагы Сасык эл деп аталган элден Мусакожонун иниси Аалы деген болушту, 1903-жылы Шамлоодо, Чоң Чарык уругунан Түрдубай деген манап атып өлтүрүп, Түрдубайдын тарабында болгон Бытыман деген эл өчүп чабылып тентип калат. Түрдубай 18 ай түрмө толоп кутулат.

Байтымандын өлтүрүлүшү.

Ысык-Көлдөгү Арык уругунан Байтыман деген чоң манап болуп, уулу Бүгүман болуш убагында, 1907-жылы ноябрь айында, бир болуштун акы алынышкан бийлер отурушунда, Байтыман, 2 старчын Сарыке деген элдин манасы Байтик деген манапка бир тогуз мал бүтүп көндүргөн, зордугуна чыдабастан Байтиктин иниси Беркесинбай деген барданкесин дүрмөттөп барып бийлердин отурган жеринде, Байтыманды, бир бытда атып таштаган.

Ысык-Көл кыргыздары жаңыгы

атылган, 2 старчын Сарыкеңи чаап
салганбашчу. Бул учурда кыш баш-
талып карарылаш бороон болду,
жаш балдар аттардын туягы
астында калган. Ошондо, 19
жашында элем, шаарда элем,
көчөдөн өтүп жаткан эл, кээси
чүк артынып бара жатат, кош-
топ бара жаткан жылкы,
айдап бара жаткан уйлар,
койлор, кээ бирөөлөрү жууркан
салынып бара жатышат.
Жаш, келиндердин шурууларын көр-
дүп алышкандардан көп.
Феркесибай Касымалы жатып,
суу болгондо 3 жылы түрмө
толуп кутулду. Таланган элдин
шорусолду, күзүндө 1908-жылы
Бытыйланга ашыберип, Көг-
дордон жээрде атып чыкты.

Жоргосбайдын өлтүрүлүшү.

Сөөк-Талдагы Арык эминен бол-
гон Күнөнбай манаптын уулу
Жоргосбай деген болуш уста-
гында, 1911-жылы, өзүнүн жа-
кын туугандарын байлап доогу бээ-
син кошуп-тутуп жеңнегонде, арты-
нан ээлеп барып, бычак менен
жарып салып, мында бей мо-
шун эл таланган.
Жоргосбайды өлтүргөндө 3 жыл-
лы түрмөдө отуруп кутулган.
Эскертүү: Кетмен-Төбө, Таласта да, манап-
тардын шанаш таламушуларынан көп өлтү-
рүштөр болуп, эл-чабылып, көп зыяндар болгон.

57000 знак.
1,5 печат.
Всего 57 стран.

ОБЩЕСТВО СЛЕПЫХ АССР
РИЖСКОЕ УЧЕБНО-ПРОИЗВОДСТВЕННОЕ
ПРЕДПРИЯТИЕ – ИНТЕРНАТ
АРТ. 2451 • ЦЕНА 9 КОП.